

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ РОЗВИТКУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ВІРИ У ЛЮДЕЙ З РІЗНИМИ ВИДАМИ
ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ**

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»

спеціальність: 053 – Психологія

Студентки ОКР «магістр»

Жорняк Цвітани Юріївни

Науковий керівник:

Кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології розвитку

Крайніков Едуард Владиславович

Допустити до захисту в ЕК кафедра психології розвитку

Протокол № _____ від _____

завідувач кафедри:

доктор психологічних наук, доцент

Дембицька Наталія Миколаївна

_____
(підпис)

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ВІРИ І ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ ЯК БАЗИСІВ СВІТОГЛЯДУ ОСОБИСТОСТІ.....	9
1.1. Розуміння психології віри у наукових дослідженнях і підходи до її класифікації	9
1.2. Продуктивні і непродуктивні форми віри	17
1.3. Теоретичні засади феномену локусу контролю.....	22
Висновки до РОЗДІЛУ 1.....	25
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМ ВІРИ У ЛЮДЕЙ З РІЗНИМ ЛОКУС-КОНТРОЛЕМ.....	27
2.1. Опис етапів дослідження і опис вибірки.....	27
2.2. Опис методів дослідження.....	33
Висновки до РОЗДІЛУ 2.....	45
РОЗДІЛ 3. ОБРОБКА ДАНИХ І ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ.....	47
3.1. Описові статистики та міжгруповий аналіз за діагностичними методиками	47
3.2. Кореляційний та факторний аналізи.....	100
3.3. Критика класифікації форм віри на продуктивні і непродуктивні.....	126

3.4. Практичні рекомендації: інтерпретація і функціональне використання форм віри у психологічній практиці.....	128
Висновки до РОЗДІЛУ 3.....	133
ВИСНОВКИ	140
Перелік джерел.....	146

ВСТУП

Актуальність. Віра є універсальним феноменом людського існування: у тій чи іншій формі вона присутня в житті кожної людини, незалежно від її світогляду, культурного чи релігійного контексту. Віра забезпечує внутрішню стійкість, надає сенс життєвому досвіду, впливає на процеси прийняття рішень, ставлення до себе та світу. Саме тому вивчення форм віри є важливим аспектом психологічного пізнання особистості.

У різні періоди розвитку науки багато дослідників певною мірою торкалися феномену віри у своїх працях. Зокрема, питання взаємозв'язку віри з особистісними властивостями досліджували Е. Фромм, В. Франкл, У. Джеймс, Е. Еріксон, а в сучасних українських дослідженнях — Алексеева, Ю. А., Бондар В. І., Мудрик А. Б., Кузнєцов О. І.. Проте проблема взаємодії форм віри з такими важливими особистісними характеристиками, як локус контролю та толерантність до невизначеності, залишається недостатньо розробленою.

Психологія, як наука про психіку в усіх її проявах, покликана вивчати й такі, на перший погляд, суто духовні феномени, як віра. Віра є видом психічної активності індивіда і, відповідно, підлягає психологічному аналізу. Більше того, у цій роботі буде показано, що поняття віри не варто обмежувати лише трансцендентною площиною, що апіорі вважається непізнаваною розумом. Віра постає як система базових світоглядних установок, що проявляються у найрізноманітніших сферах життя — як зовнішньо-соціальних, так і внутрішньо-особистісних. Саме тому вона є основою побудови системи уявлень про навколишній світ і тісно пов'язана з багатьма іншими психічними процесами: когнітивними, мотиваційними, ціннісними, а також із механізмами психологічного захисту та компенсації [5, с. 22].

Різні форми віри пов'язані з різним рівнем адаптованості особистості до життєвих обставин: деякі з них сприяють стабілізації емоційного стану і наданню сенсу життю, інші виконують переважно захисні чи компенсаторні функції. Проте всі вони залишаються важливими елементами внутрішнього світу людини.

Психологія як наука прагне до пізнання людини як цілісної істоти, в її багатовимірності та складності, включно з глибинними аспектами внутрішнього досвіду. Дослідження форм віри у зв'язку з когнітивно-особистісними характеристиками, такими як локус контролю та толерантність до невизначеності, сприяє формуванню більш цілісного уявлення про психічне життя людини. Це має велике значення як для розвитку психологічної теорії, так і для вдосконалення практики психологічної допомоги. І якщо навіть фаховим психологам не під силу повністю відсторонюватися від власної світоглядної картини [26; 27], то виправданим є дослідження в тому числі і віри конкретно взятої людини для формування більш всесторонньої картини її особистості.

Мета: виявити специфіку форм віри у людей з різним локусом контролю.

Об'єкт дослідження: віра як психологічний феномен.

Предмет дослідження: особливості форм віри у людей з різними видами локусу контролю і толерантністю до невизначеності.

Гіпотези дослідження. Тип локусу контролю особистості пов'язаний з переважаючими формами віри (продуктивними чи непродуктивними) та рівнем толерантності до невизначеності.

Згідно з метою дослідження було сформовано наступні **завдання:**

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння локусу контролю, толерантності до невизначеності та феномену віри, а також розглянути класифікації форм віри в сучасній психологічній науці.

2. Організувати та провести емпіричне дослідження з метою оцінки локусу контролю, рівня толерантності до невизначеності та форм віри у респондентів.

3. Встановити особливості взаємозв'язку між локусом контролю, толерантністю до невизначеності та домінуючими формами віри.

4. Розробити психоедукаційну програму для практичних психологів на основі емпіричних результатів дослідження.

Характеристика вибірки дослідження. У дослідженні взяли участь 60 осіб, з яких 25 чоловічої та 35 жіночої статі. Віковий діапазон вибірки від 18 до 48 років, при цьому середній вік вибірки 30.2 роки. Опитування проводилося у форматі онлайн із використанням Google-Form.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз і систематизація підходів щодо понять “локус-контроль” і “форми віри”; математико-статистичні методи обробки даних з допомогою Jamovi (описова статистика лінійний кореляційний аналіз, часткова лінійна кореляція, перевірка нормальності розподілу, кластерний аналіз, факторний аналіз, дисперсійний аналіз); емпіричні – опитування за допомогою тестових методик:

1. Методика “Шкала інтолерантності до невизначеності” (IUS-12) Н. Карлетона (в адаптації Г. Громової). [11]

2. Методика “Короткий п’ятифакторний опитувальник особистості ТІРІ (ТІРІ-UKR)” (Кліманська Марина Борисівна, Галецька Інна Іванівна). [59, с. 57-74]

3. Методика “Тест дослідження форм віри” (Алексєєва Ю. А.). [4]

4. Методика “Рівень суб’єктивного контролю (РСК)” (Є. Бажин, Є. Голинкін, А. Еткінд) [17; 30, с. 433-437]

Наукова новизна полягає в уточненні психологічних особливостей форм віри у людей з різним локусом контролю. Схожі комплексні дослідження в вільному доступі знайти важко, і вони здебільшого

зосереджені на більш вузькому визначенні “віра” і проводилися вже досить давно. [21] У межах даного дослідження розширено уявлення про взаємозв’язок між когнітивно-особистісними установками (локусом контролю, толерантністю до невизначеності та багатьма іншими параметрами) та екзистенційними характеристиками особистості (формами віри). Отримані емпіричні дані доповнюють наявні уявлення про внутрішню структуру віри як адаптаційного механізму, чутливого до індивідуальних відмінностей.

Практична значущість. Дослідження форм віри у зв’язку з локусом контролю має не лише теоретичну, але й практичну значущість: воно дозволяє краще зрозуміти, як індивідуальні уявлення про контроль пов’язані з духовними переконаннями та життєвими смислами. Це важливо як для психологів-дослідників, які вивчають взаємозв’язок між когнітивно-особистісними установками та екзистенційними феноменами, так і для практичних психологів, що працюють із запитамі, пов’язаними з кризами сенсу, духовним розвитком чи пошуком внутрішньої опори.

Для психолога-практика важливо не оцінювати чи відкидати певні форми віри клієнта як «неправильні» або «неефективні», а натомість — прагнути до розуміння світоглядної “призми”, крізь яку клієнт сприймає себе, інших і світ. Вивчення форм віри дозволяє спеціалісту діяти більш неосудно й толерантно, адаптувати методи психологічної допомоги до унікальної світу конкретної людини. Такий підхід не лише зменшує ризик конфлікту цінностей між психологом і клієнтом, а й створює простір для більш ефективної психотерапевтичної взаємодії, в якій клієнт відчуває прийняття, підтримку і повагу до своєї особистісної автономії.

Структура дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох основних розділів, висновків та списку використаних джерел. Список використаних джерел включає **73** найменування, з них **23** – іноземною

мовою. Дослідження містить 10 таблиць та 19 рисунків. Основний зміст викладено на 142 сторінках комп'ютерного набору. Повний обсяг роботи становить 153 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ВІРИ І ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ ЯК БАЗИСІВ СВІТОГЛЯДУ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Розуміння психології віри у наукових дослідженнях і підходи до її класифікації

Серед всієї широти феноменів психіки, які вивчає психологія, особливе місце займає поняття “віра”. Цей феномен існує на стику багатьох сфер людського життя, як наукових, так і більш духовних, які класично від науки відділяються, тому всеохоплююче визначення дати важко. Але певним є те, що конструкт віри, в незалежності від того, що саме є об’єктом цієї віри в конкретно взятої людини, є основою системи ціннісних орієнтирів, базою для формування внутрішніх опор в складних життєвих ситуаціях.

Наука психологія вивчає феномен віри дуже багатовекторно. Так, А. Мудрик здійснив узагальнюючий аналіз наукових праць і виділяє такі аспекти дослідження його феномену:

- гносеологічний – спрямований безпосередньо на предмет віри і з’ясування питання його реальності;
- соціологічний – при якому центром дослідження стають соціальні детермінанти віри;
- психологічний – при якому центром дослідження стають специфіка і сутність тих психічних процесів, які визначають віру, а віра розглядається як особливий психічний стан особистості. [33]

Питанням визначення віри займалися багато видатних психологів (К.Г.Юнг, Е.Фромм, В. Франкл, Е. Еріксон та інші). Ці науковці розглядали віру кожен з трохи власної точки зору, але можна виділити більш-менш загальні елементи. Віра – внутрішня система уявлень (найчастіше сформованих в умовах невизначеності за браку точних даних), сформована на основі всього сукупного отриманого за життя досвіду, яка

характеризується стійкістю, на яку людина опирається при виборі подальшого вектору рух і вибудовуванні стосунків із світом.

Коли ж ми говоримо про безпосередній предмет вивчення, є неправильним обмеження лише явищем релігійної віри. Як дуже влучно зазначає Шинкарук В. І., спроби дослідників з теологічною орієнтацією відокремити віру релігійну від нерелігійної є необґрунтованими і є лише проявом їхньої упередженості, що тою чи іншою мірою характерна кожній людині. Все ж віра є формою ментальної установки, а специфіка об'єкта, на який вона направлена, не має значення, адже наявність віри в щось робить це реальним в світоглядній картині конкретної людини. [48]

Предметом віри може бути реально існуюче явище об'єктивної дійсності, інформацію про яку людина отримує чи з власного сенсорного досвіду, чи з іншого джерела за наявності раціональних і обґрунтованих доказів. Також предметом може бути щось апріорі непізнаване, щось, що не піддається раціоналізації, що можна сприйняти тільки через чуттєвий досвід. В другому випадку над системою логічного свідомого пізнання переважають підсвідомі механізми психіки (витіснення, раціоналізація, заперечення, ідентифікація). [2, с. 338]

В цьому ж контексті хочу зазначити, що взагалі не вважаю можливим класифікувати форми віру в залежності від їхньої предметності. Далі в цій роботі буде наведено приклад більш збалансованої, на мій погляд, класифікації: поділ на продуктивні і непродуктивні форми в залежності від їхнього гармонізуючого та адаптивного впливу на особистість.

Можна також розглянути результати дослідження О. Кузнєцова. Він узагальнив такі підходи інших науковців до трактування сутності цього явища:

- гносеологічний (коли віра сприймається як протилежне розуму);
- метафізичний (в якому заявляється необхідність сприйняття віри лише як одного з проявів релігійного життя людини);

- психологічний (в якому віра – особлива функція психіки, яка запускається в стресовій і невизначеній ситуації, коли людина зазнає дефіциту інформації про досяжність поставленої мети).

Загалом же ж віра з точки зору дослідників – емоційно-цілісне ставлення, внутрішнє переконання, інтеграція образу, орієнтація на себе, когось іншого чи на трансцендентні цінності. [24]

Також хочеться зачепити таку характеристику віри як позитивність. Вона полягає в обов'язково позитивному оціночному ставленні людини до об'єкта своєї віри. [54; 66] Тут я мушу висловити незгоду з тим, що ця характеристика є обов'язковою у всіх проявах форм віри. Але вважаю за потрібне все ж уточнити, що в вищезгаданих джерелах автори розглядають віру в основному через призму релігійної віри, тоді як в цій роботі я застосовую набагато ширший підхід до тлумачення цього явища. Розглянемо конкретні приклади.

Так, однією з основ віри в порчу є страх, що хтось завдасть шкоду людині чи її близьким. Водночас, в людини може бути позитивний образ порчі як засобу досягнення своїх цілей. Подібне можна знайти і в інших формах віри (наприклад, в деяких дуалістичних релігіях, в яких існує чіткий поділ і протиставлення абсолютних добра і зла). Тому в цій роботі я буду дотримуватися підходу одночасно дуального оціночного ставлення до об'єкта віри. Причому співвідношення елементів дуальності окремих форм віри є унікальним в кожній окремій людині в різні моменти її життєвого шляху.

Стійкість – одна з характеристик віри. [66] Завдяки вірі людина знаходить те, на що може покладатися, те, що має для неї значення. Причому таке уявлення є стійким і стабільним у довгостроковій перспективі. Ця стабільність і потрібна для відчуття внутрішньої безпеки, підтримки і передбачуваності навколишнього світу.

В літературі можна зустріти думки науковців, які постулюють віру як щось трансцендентне, такою, що протиставляється розуму і науці. Так, М.

Савчин вказує, що можливості пізнання світу розумом обмежені, тоді як віра духовна (божественна, трансцендентна) може підійматися вище цих обмежень. [71]

В. Шинкарук хоч і погоджується, що віра є проявом світогляду, можливістю сприймати і переживати щось як дійсне (навіть якщо це щось і відсутнє в безпосередньому практичному і пізнавальному досвіді людини), та все ж повністю розділяє її і знання. Він ніби й не протиставляє їх, але з його точки зору віра – щось, що існує в сфері, де достовірне знання у нас відсутнє. Це не означає, що вона обов'язково помилкова, навпаки, вона може бути й істиною. [48]

З останнім автором я погодитися точно не можу. Згадаймо, що собою являє наука – це сукупність теорій. [7, с. 11] Важлива особливість теорії в тому, що вона є нашою спробою якомога точнішого (але ніколи не ідеального) відображення дійсності, нашим уявленням про закономірності природи. Цим вона і відрізняється від аксіоми (чогось, що безумовно приймається, без необхідності його доведення). В основі науки постійні сумніви у вже існуючих теоріях, спроби розширити їх внутрішню логіку так, щоб якомога більше винятків було включено і пояснено. Тут важливо не перейти межу здорового скептицизму і не сприймати науку як велику теорію змови, де всі брешуть. Але й справді, жодне наукове знання в сучасній парадигмі ми не можемо вважати глибинно істинним, це завжди буде залишатися може й надзвичайно точною, максимально наближеною до реальності, але все ж моделлю.

В огляду на міркування, викладені в попередньому параграфі, можна побачити логічну суперечність в твердженнях Шинкарука. Ми маємо такі два твердження:

1. ... віру не варто протиставляти знанню. Віра виникає там, де ще немає достовірного знання, вона може бути істинною, але ще не перевіреною, саме тому вона протилежна не знанню взагалі, а достовірному знанню.

2. Наука – сукупність теорій, а теорії не є істинним знанням, а лише нашими наближенням до достовірного знання.

Якщо сприймати термін “знання” як щось, що є продуктом і складовими науки, то, продовживши логічний ланцюжок, ми бачимо логічну пастку. Виходить, що якщо наука не володіє істинним знанням (яким вона і справді не володіє), то віру і справді немає сенсу протиставляти науці, де нічого напевно з 100% точністю стверджувати неможливо, а значить віра домінує у всіх сферах людського знання, при цьому ніби не конфліктує з якоюсь абстрактною, нікому не відомою істиною.

Тут вважаю за потрібне сказати, що я не маю на меті перевести мої міркування в сферу принципової можливості існування істинного знання. Навпаки, вважаю, що, особливо для науки психології, немає взагалі ніякого сенсу при дослідженні світоглядних основ психіки оперувати такими поняттями, як реальна достовірність існуючих там образів. Психіка – лише відображення реальної дійсності, викривлене через призму органів чуттів, особливості роботи нервової системи та попереднього досвіду.

Погодитися з положеннями Шинкаряка я можу лише у тому випадку, якщо віру сприймати лише в її духовному, трансцендентному прояві, як такої, що займається питаннями сунсу життя, його кінечності та іншими суто духовними питаннями.

В даній же ж роботі я буду орієнтуватися в основному на підхід Н. Наумова і А. Мердак, які сприймають віру як прояв особливого психологічного стану людини, що характеризує її ставлення до предмету віри. Так, вони виділяли три компоненти віри:

- 1) внутрішнє “Я” особистості як усвідомлення нею самої себе;
- 2) образ предмету віри, який може повністю або частково відповідати своїй суті, або ж бути плодом уяви, однак віруючий сприймає цей образ як істинний, відповідно, предметом віри є уявлення або мисленна модель, що створюється у свідомості особистості;

3) зв'язки, які поєднують попередні два компоненти, коли в свідомості людини з'являється певна чуттєва оцінка предмета сприйняття. [35; 28, с. 124]

Також не можна розділити думку цих же авторів, що для виникнення віри обов'язковим є певне зацікавлення людини в предметі цієї віри. Хоч цей емоційний компонент і не обов'язково має бути позитивно забарвлений (вище вже проводилися мої роздуми про дуальну природу емоційного ставлення до образу предмету віри).

Та для інтеграції віри як складової свідомості має відбутися її осмислення. Тут відіграє роль те, що в різних людей присутнє різне співвідношення раціонального і емоційного векторів сприйняття, що приводить до можливості розділити віру на три види:

- емоційно-чуттєва віра, коли панують почуття (сліпа віра);
- віра міркувань, коли логічний підхід допомагає утримувати емоції в певних межах;
- розумна віра, коли чуттєві і логічні моменти тісно взаємопов'язані та відповідають принципу розуму. [35; 28, с. 124]

Важливо наголосити, що такий спосіб класифікації базується саме на індивідуальному способі обґрунтування людини самої для себе причини в щось вірити, а не на предметі віри. Грубо кажучи, тут різняться аргументи, які використовує сама для себе людина в поєднанні з її унікальним способом оцінки тих чи інших аргументів (в залежності від того, чи вони мають раціональну природу, чи базуються на чуттєвому сприйнятті). З цього випливає, що за запропонованою вище класифікацією люди, які на перший погляд мають однакові форми віри, насправді можуть глибоко розрізнятися саме в особистих причинах для цієї віри.

Вчені С. Артеберн та Дж. Фелтон поділяють релігійну віру на “здорову” і “токсичну”. При наявності здорової віри людина зосереджена на гармонійному існуванні із собою, богом та соціумом, прагне самовдосконалюватися. Для токсичної ж віри характерна наявність

патологічної релігійності, що може проявлятися в таких формах: 1) релігійність на рівні компульсії, коли головною мотивацією людини є або страх перед покаранням і відчуття провини, або прагнення бути кращим за інших, найбільше виділятися в очах бога; 2) відсутність активної позиції у своєму житті, вся відповідальність перекладається на вищі сили в надії на диво, не докладаючи до результату зусиль; 3) фокус лише на власному порятунку, людина абсолютно не зацікавлена в інших людях. [5, с. 24; 51]

Аналогічну позицію займають і В.І. Бондар, Т.С. Яценко, О.В. Педченко, розділяючи релігійну віру на автентичну (істинну) та неавтентичну (хибну). Я не можу погодитися з правильністю підбору термінів, адже психологія принципово не може займатися визначенням “хибності” чи “істинності” тих чи інших релігійних уявлень, а таке застосування термінів залишає зavelикий простір для суб’єктивної думки дослідника. Проте критерії поділу вважаю цілком логічними. Так, автентична віра сприяє розвитку зрілої особистості, включаючи її прагнення до самовдосконалення, прийняття нею відповідальності за своє життя і реалізацію нею свого максимального потенціалу. Неавтентична ж віра діаметрально протилежна – сприяє проявам ригідності, відсутності відповідальності за власне життя, відсутності внутрішньоособистісної гармонії. [5, с. 24; 8]

Хоч вищезгадані автори і розглядали тільки релігійну віру, проте вважаю, що поділ за такими критеріями можна застосовувати і до всіх інших форм віри, позаяк тут за основу береться факт наявності позитивної внутрішньої інтеграції якихось уявлень і те, як це впливає на життєву проактивну позицію, стосунки з соціумом.

Е. Фромм теж розділяв віру на два підвиди – раціональну й ірраціональну. Глибоке внутрішнє переконання, яке засновано на продуктивності, інтелектуальності та емоційній внутрішній активності являє собою раціональну віру. Причому головним фактором є саме продуктивність:

«...жити згідно з вірою означає жити продуктивно й бути впевненим в одному – у тому, що зростання і розвиток можливі тільки на основі продуктивної активності, а також того, що кожен із нас, як відомо з досвіду, є активним суб'єктом, предиктами якого є різні види діяльності» [5, с. 24; 45, с. 160] Для Фромма раціональна віра – віра в себе, віра в іншого, віра в людство. Причому кожна являється необхідною умовою виникнення наступної. Так, віра в людство є максимальним проявом віри в іншого (яка базується на впевненості в надійності, стабільності незмінності особистості іншої людини). Тоді як для віри в іншого обов'язковою є наявність віри в себе (в усвідомленні сутності власної особистості, а саме стійких її аспектів як таких, в незалежності від зовнішніх об'єктивних обставин та непостійності думок і почуттів). Я коротко назвала б це опорою на свої фундаментальні незмінні світоглядні уявлення, і розрахунок на те, що інші люди теж їх мають, тому можуть бути передбачуваними та послідовними.

Згідно Фромму, ірраціональна віра виникає, якщо вона заснована не стільки на власному раціональному чи чуттєвому досвіді, а більше із емоційного підпорядкування певному авторитету (причому він може бути абсолютно ірраціональним). Це може проявитися в фанатичній вірі, результатом якої є не гармонійний розвиток особистості, а лише підпорядкування якомусь авторитету. Причому сам об'єкт віри не має принципового значення, це може бути як якась ідея, символ, так і особистість (уявна чи реально існуюча). [5, с. 25; 45, с. 160]

Трохи інший підхід до класифікації ірраціональної віри вивів Дж. Пратт: наївна довірливість, інтелектуальна та емоційна віра. Наївна довірливість можлива, скоріше за все, тільки у дітей, адже у них ще немає чіткого вміння відокремлювати реальні об'єкти від уявних. До певного віку діти сприймають всю інформацію як факт, не ставлячи її під сумнів. Критичність до інформації виникає лише з накопиченням особистісного досвіду при дорослішанні. Для інтелектуальної віри обов'язкові внутрішні

сумніви, і вона вимагає деяких доказів. Віра ж емоційна бере початок в глибоких емоційних потребах особистості, в глибоких почуттях, сила яких може створити ілюзію реальності насправді не існуючих об'єктів. [5, с. 25]

Потрібно розуміти, що система віри в конкретної особи – унікальна і неповторна. Так, можна виділити певні тенденції, але статистичні дані вказують тільки на ймовірність кореляцій в конкретно взятій вибірці. Наприклад, якщо зупинитися на такій формі віри як релігійність, то деякі науковці виділяють ці три основні релігійні орієнтації:

- 1) традиційну релігійну орієнтацію (з домінуванням зовнішніх проявів релігійності);
- 2) нетрадиційну релігійну орієнтацію (з інтересом до магічних обрядів і окультизму);
- 3) еклектичну релігійну орієнтацію (поєднання традиційної релігійності з нетрадиційною) [27].

На цьому прикладі видно, що в одній людині можуть цілком мирно уживатися на перший погляд взаємозаперечуючі форми вір (при тому, що, наприклад, християнство різко негативно ставиться до різних проявів магії).

1.2. Продуктивні і непродуктивні форми віри

Для потреб цієї роботи я буду максимально орієнтуватися на визначення і класифікацію української науковиці Ю. А. Алексєєвої. Основа її класифікування лежить в поділі віри на дві категорії, в залежності від ступеню їхнього гармонізуючого та адаптивного впливу на особистість:

- **продуктивні форми віри**, до яких відносяться духовно-релігійна, аутоперсональна (віра в себе), інтерперсональна (віра в іншого) та віра в соціальні цінності;

- **непродуктивні форми віри**, до яких відносяться містична віра (демонологічні уявлення, марновірство), забобони та ідолопоклонство. [28, с. 124; 5; 4]

Продуктивні форми віри

Духовно-релігійна віра – це віра в Бога, душу та її безсмертя, вічне життя, сенс існування, деструктивну дію смертних гріхів, карму, вищі сили, можливість існування сил Добра та Зла;

Так, через особливості світогляду в релігійної людини виникає менше негативних екзистенційних переживань, пов'язаних з сенсом життя і його плінністю. Для неї характерний вищий рівень єдності зі світом, для неї відкриваються нові способи самовдосконалення і самореалізації. [9]

Аутоперсональна віра. Розглянемо такий прояв продуктивної віри, як аутоперсональна віра – віра в себе. Це явище виростає із самоповаги, вміння приймати себе і самоствавлення. Це саме віра у власні можливості, причому саме в позитивному сенсі. Позитивне уявлення про власні фізичні та психологічні характеристики (привабливість, почуття гумору, інтелект, наполегливість, тощо). Ю.А. Алексеева вважає, що синонімічні поняття можна знайти в багатьох теоріях особистості. Так, біхевіорист А. Бандура в соціально-когнітивній теорії розглядав поняття “самоефективності” як переконання людини, що вона може своїми конкретними діями керувати подіями в її житті. [5, с. 26]

Схожими є поняття “організмична довіра” та “віра в своє “Я”, які в своїй феноменологічній теорії використовує К. Роджерс. “Організмична довіра” передбачає вміння людини помічати і враховувати при прийнятті рішень внутрішні переживання, що характеризує таку людину як повноцінно функціонуючою. Така людина буде більш вільно, творчо й унікально проявляти себе. [5, с. 26-27; 69]

Інтерперсональна віра. Віра в інших (інтерперсональна віра), згідно позиції К. Роджерса, виникає як наслідок прийняття особливостей інших. Він вважав, що прийняття і намагання зрозуміти іншого є логічним продовженням процесу пізнання себе. Роджерс підкреслював, що прояв щирих почуттів до людини, прийняття її світогляду та висока оцінка її особистості допомагають їй краще усвідомити свої риси, які раніше залишалися в тіні. Це сприяє формуванню цілісності, самостійності та впевненості в собі, а також розкриттю індивідуальності. Завдяки цьому людина стає більш відкритою до інших, легше сприймає їх і спокійніше вирішує життєві труднощі. Отже, віра в людину й прийняття її такою, якою вона є, відіграють важливу роль у процесі її самоактуалізації, соціального розвитку та особистісного зростання. [5, с. 27; 69]

Е.Фром теж підкреслював, що віра в іншого виникає з віри в себе, а саме із сприйняття себе як цілісного, самоусвідомленого індивіда, який протягом життя дотримується приблизно тих самих уявлень, а значить є передбачуваним і надійним. [2, с. 338]

В даній роботі під поняттям “інтерперсональна віра” буде вважатися така система внутрішніх цінностей людини, якими вона керується при вибудовуванні стосунків з іншими. Сюди входить уявлення про вірність, любов, дружбу, співчуття, відповідальність та інші категорії із сфери міжособистісних відносин. [5, с. 28]

Віра в соціальні цінності. Прикладом віри в соціальні цінності є концепція колективного несвідомого в аналітичній теорії К. Г. Юнга і проявляється в архетипах. [5, с. 28] Це віра в соціальні інститути, колективні утворення, соціальні ідеали. Сюди ж входить віра в демократію, принцип справедливості (як принцип, яким керується суспільство), інститут сім'ї, патріотизм.

Непродуктивні форми віри

На відміну від продуктивних форм, непродуктивні форми віри мають негативний вплив на розвиток особистості. Виникають вони як прямий спосіб реалізації захисних поведінкових стратегій, які з тих чи інших причин вибираються (свідомо чи несвідомо) для справляння з поточним стресом, але в довгостроковій перспективі завдають шкоди особистісній адаптації. Таке ілюзорне сприйняття світу шкодить становленню зрілої особистості.

Містична віра, яка є підґрунтям існування всіх релігій, є вірою в існування таких сил, що є непідвласні людському пізнанню. Навіть саме визначення від грецького *mystikos* (таємничий) вказує на недоступність пізнання звичайним способом. Також віра в містику стала основою для формування не тільки всіх релігійних доктрин, але вилилася в міфах, казках і величезної кількості псевдонаук. Може проявлятися у формі демонологічних уявлень та марновірства.

Демонічні уявлення передбачають існування якихось вищих надприродних істот (демонів, бісів, духів, геніїв), що впливають на життя людей. Природа цих істот може бути дуже різноманітною. Вони можуть бути як і душами померлих людей, душами предків (генії), так і істотами зовсім іншої нелюдської природи (демонами). Можливе існування їх складної ієрархії. Можливе уявлення, що на земний світ впливають лише духи-посланці нижчого рангу, тоді як вищі істоти справді напяму з людьми не взаємодіють. Їх ставлення до людей може бути добре (вони можуть допомагати), вороже (вони злі в своїй природі без пояснення зрозумілих людям причин), чи двоєке (в залежності від обставин). Спілкування з ними теж має містичну основу і відбувається через спеціальні ритуальні послідовності дій, кожна з яких має символічний сенс. [5, с. 28]

Марновірство – віра в надприродні сили, віра, що вони можуть мати владу над усіма живими істотами (як тваринами, так і людьми) або

відповідають і визначають деякі природні чи біологічні явища (народження, смерть, явища погоди, пори року). Л. Леві-Брюль вважає марновірство формою колективних архітипових уявлень, що виникають, коли з покоління в покоління передаються ідеї, що виникають, розвиваються і підсилюються під впливом механізмів навіювання, зараження і наслідування. Марновірство – найдревніший спосіб людей намагатися зрозуміти світ через призму відмінного від звичайного повсякденного досвіду, бажання зрозуміти глибинні причини і передумови всього. Воно базується на страху невідомого, схильності придумувати простіші (на перший погляд, звичайно) трансцендентні пояснення незрозумілих явищ. [5, с. 29]

Таким чином, можна визначити містичну віру як віру людини в те, що крім матеріального, поруч існує і неприродній світ, віра в можливість контактування духів, божеств і людей, віра в справжність таких явищ як ворожіння, передбачення майбутнього, магія, доля. [5, с. 29]

Люди, для яких характерний високий рівень містичної віри, менш схильні до критичного пошуку внутрішніх суперечностей, сумнівів у власних оцінках навколишньої дійсності.

Також варто згадати забобони – уявлення, що виникають як результат неточного чи викривленого поширення інформації, в основному сприйняті як істина зі слів людей, без піддавання їх критичній оцінці. Характерні тією чи іншою мірою всім людям. Базуються на такій видоформуючій характеристиці людського виду як вміння і бажання весь час отримувати і передавати нову інформацію (що безумовно є корисним; для підтримки цього наш вид навіть має таку довгу тривалість дитинства, хоч з віком це тенденція дещо зменшується, але ніколи повністю не зникає). Так, через забобони можуть передаватися застарілі наукові уявлення, стереотипи, ще зовсім не перевірені і суперечні ідеї (причому вони можуть подаватися як істина), релігійні вірування та марновірства в найрізноманітніших формах. [5, с. 29] Навіть

якщо новоотримані забобони суперечать вже існуючим уявленням, людина легко може вибрати вірити і у них теж хоча б “про всяк випадок”.

І. Р. Габдулін вважає забобони видом апріорних суджень (тобто таких, які виникають до того, як був отриманий досвід після безпосереднього контакту з чимось). Тому, будучи видом надузагальнених і некатегоричних суджень, їм властивий високий рівень саме емоційного забарвлення, що пригнічує раціональну оцінку. Тут також є аспект віри вже придуманому кимось знанню, а не власним умовиводам [5, с. 30; 56]

Ідолопоклонство – віра в авторитети. Таким авторитетом може бути як трансцендентна, надприродна істота, так і реально існуюча людина (причому це може бути і безпосередньо знайома людина, так і ідейний лідер якоїсь доктрини). При цій формі віри людина може жертвувати своїм комфортом, волею чи навіть життям заради якось вищої фігури або персоніфікованої ідеї, на яку також і перекладається відповідальність за своє життя. [5, с. 30]

І. Ялом, який займався тематикою екзистенційної психології, вказував, що із віри в спасителя випливає страх відчуття контролю над власним життям, неможливість щось змінити власними силами, і це завдає шкоду рівню самоповаги. Такі низькі рівні внутрішньої мотивації, віри в себе, низька самооцінка призводять до постійних намагань повернути до себе увагу, до проблем в пробудові міжособистісних відносин, бо людина не направлена на розвиток власного “Я” [5, с. 30]

1.3. Теоретичні засади феномену локусу контролю

Концепцію “локус контролю” запропонував і розвинув в своїй теорії соціального навчіння Дж. Роттер. Локус контролю є шкалою, на краях якої розташовані протилежні характеристики – інтернальність та екстернальність. Це досить стійка властивість особистості, яка формується під впливом взаємодії з соціумом. [70]

Характеристика локусу контролю вказує як ймовірніше людині властиво пояснювати причини важливих в її житті подій. У випадку екстернального (зовнішнього) локусу контролю причиною є якісь зовнішні фактори (доля, карма, удача, дії чи бездіяльність інших людей). Інтернальний (внутрішній) локус проявляється у впевненості, що причиною є вона сама, її власні активні дії (чи бездіяльність). Тобто різниця полягає в рівні суб'єктної активності щодо власного життя. Але важливо зазначити, що ми тут говоримо саме про уявлення людини, про її суб'єктивне сприйняття, її реальна можливість впливати на важливі події життя значення не має.

Сам Роттер розглядав локус контролю як однофакторну полярну структуру. Після нього цю концепцію розвинули, і тепер локус контролю сприймається як багатофакторна психологічна структура, що проявляється у найрізноманітніших сферах життєдіяльності людини і тісно пов'язана з регулятивними та захисними механізмами психіки. [32, с. 239]

М. Савчин дивиться на локус контролю як на результат поєднання особистісної відповідальності, рівня самоусвідомленості щодо сенсу власного існування, схильності до активності, а також самооцінки, самоцінності та самоповаги.[38]

Людина з інтернальним локусом вважає, що вона є активним творцем свого життя, і, позаяк вона впливає на події, що з нею відбуваються, то вона й несе відповідальність за них і за все своє життя в цілому.

Інтернали, через високу віру в власні сили, потенційно можуть домогтися в житті більшого. Тому їм характерний менший рівень конформності і орієнтації на думку інших (бо вважають свої внутрішні орієнтири важливішими за зовнішні), через що важче піддаються маніпуляціям. Це призводить до того, що працюють інтернали краще наодинці, ніж під чийось контролем чи вказівками. [68, 435–437]

Існує думка, що в екстерналів частіше можуть зустрічатися психологічні проблеми (схильність до депресій і тривожності). Дослідження вказують на кореляцію інтернальності й високої позитивної самооцінки,

гармонічним функціонуванням особистості. Ця проактивна життєва позиція проявляється в тому, що вони більше активно залучені в питаннях свого фізичного і психічного благополуччя, не розраховуючи що ситуація “якось сама собою вирішиться”.

Локус контролю є важливим елементом адаптивності особистості в важких життєвих обставинах. В літературі простежується позитивна кореляція між інтернальним локусом контролю і потенціалом вирішувати складні життєві ситуації, схильності проявляти наполегливість, опиратися і розраховувати на власні вміння й здібності. [25, с. 136]

Хочу нагадати, що такий критерій як позитивний і негативний адаптивний вплив я вже згадувала в контексті класифікації форм віри. Це дає підстави вважати, що існує гіпотетичний зв'язок між присутніми в особистості формами віри і локусом контролю.

Також можна зустріти дослідження, які вказують на існування позитивної кореляції між внутрішнім локусом контролю і наявністю в особистості сенсу життя (К. Муздибаєва). Уявлення суб'єкта про те, що саме його дії мають вирішальний вплив на його життя допомагають самостійно віднаходити сенс і життєві цілі. [25, с. 139]

Якщо продовжити цю логіку, то можна пропустити, що, навпаки, людина із зовнішнім локусом контролю через схильність не опиратися на себе може в пошуках сенсу звертатися до якогось зовнішнього джерела (наприклад, до сил трансцендентної природи).

Люди із зовнішнім локусом контролю схильні проявляти менший рівень адаптації, не можуть швидко приймати і реалізовувати рішення. Тому проявляють ще менше активності в ситуаціях, де потрібно міняти звичний їм уклад життя, насторожено і болісно сприймають будь-які зміни (в тому числі нову інформацію, що вимагає переосмислення вже сформованої картини світу). [25, с. 139]

Також локус контролю має зв'язок із рівнем самооцінки. Так, якщо в людини внутрішній локус контролю, то вона більш ймовірно оцінювала себе

як добру, дружню, справедливу, незалежну, самостійну та рішучу. Людина ж з зовнішнім локусом контролю навпаки, більш схильна відгукуватися про себе як про егоїстичну, нерішучу, невпевнену, дратівливу. [31, с. 185]

Висновки до РОЗДІЛУ 1

1. У цьому розділі було розглянуто поняття "віра" як складний психологічний феномен, що існує на перетині наукових та духовних аспектів людського життя. Віра, незалежно від її об'єкта, формує основу ціннісних орієнтирів та слугує внутрішньою опорою в складних обставинах. Віра - стійка внутрішня система уявлень, що формується на основі досвіду, особливо в умовах невизначеності, і скеровує наші дії та стосунки зі світом. Важливо підкреслити, що віра не обмежується релігійним контекстом; будь-який об'єкт, в який вірять, стає реальним у світогляді індивіда.

Було висловлено сумніви щодо доцільності класифікації віри виключно за її предметом чи обов'язково позитивним ставленням до нього, а також критично розглянуто протиставлення віри достовірному знанню, аргументуючи, що саме наукове знання є радше теоретичною моделлю, що лише є спробою відображення дійсності, ніж абсолютною істиною.

Було розглянуто різні підходи до класифікації явища віри, зокрема:

1) **за співвідношенням раціонального та емоційного:** емоційно-чуттєва, віра міркувань, розумна віра (залежно від індивідуального способу обґрунтування).

2) **за впливом на особистість:**

- "Здорова" vs "токсична" (Артеберн, Фелтон) або "автентична" vs "неавтентична" (Бондар, Яценко, Педченко) - оцінюється за сприянням розвитку зрілості, відповідальності та гармонії.

- Рациональна vs ірраціональна (Е. Фромм) - раціональна базується на продуктивній внутрішній активності (віра в себе, інших, людство), ірраціональна - на підпорядкуванні авторитету.

- Ірраціональна віра (Дж. Пратт): наївна довірливість, інтелектуальна, емоційна.

3) за **релігійною орієнтацією**: традиційна, нетрадиційна, еклектична.

Я дійшла висновку про найбільшу доцільність використання саме класифікації Ю. А. Алексєєвої для цілей даної роботи. Ця класифікація поділяє віру на **продуктивні форми** (духовно-релігійна, віра в себе, в іншого, в соціальні цінності) та **непродуктивні форми** (містична віра, забобони, ідолопоклонство). Ключовим критерієм тут виступає ступінь гармонізуючого та адаптивного впливу конкретної форми віри на особистість, а не об'єкт віри.

2. Узагальнюючи викладене щодо концепції локусу контролю, започаткованої Дж. Роттером, хочу підкреслити її значення як стійкої особистісної характеристики, що визначає схильність індивіда приписувати причини подій у своєму житті або внутрішнім факторам (власним діям, здібностям – **інтернальний локус**), або зовнішнім силам (долі, випадку, іншим людям – **екстернальний локус**). Важливо розуміти, що йдеться про суб'єктивне уявлення людини, а не про її об'єктивні можливості впливу.

З огляду на критерій адаптивного впливу та проактивної життєвої позиції, які я раніше застосовувала до класифікації форм віри, я висуваю гіпотезу про існування взаємозв'язку між локусом контролю особистості та переважаючими у неї продуктивними чи непродуктивними формами віри.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ФОРМ ВІРИ У ЛЮДЕЙ З РІЗНИМ ЛОКУС-КОНТРОЛЕМ

2.1. Опис етапів дослідження і опис вибірки

Керуючись ключовими методологічними вимогами наукового підходу, мною була організована **процедура емпіричного дослідження**. Це дозволяє гарантувати валідність, надійність та об'єктивність результатів. Проведення дослідження передбачало реалізацію низки послідовних етапів, які охоплювали як теоретичну підготовку (аналіз наукових джерел), так і практичну реалізацію дослідницьких завдань, завершуючись формулюванням практичних висновків і рекомендацій (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Етапи проведення емпіричного дослідження

Назва етапу	Короткий опис
Теоретичний аналіз наукової літератури	Вивчення сучасних наукових праць для окреслення основних аспектів феноменів віри та локусу контролю.
Розробка інструментарію (анкети)	Створення структурованої онлайн-анкети із застосуванням психодіагностичних методик, адаптованих для використання через Google Forms
Збір емпіричних даних (проведення онлайн-опитування)	Проведення дистанційного анкетування з використанням Google Forms, що забезпечило доступність і анонімність участі респондентів
Статистична обробка результатів	Застосування відповідних математико-статистичних методів для аналізу даних та виявлення статистично значущих закономірностей
Інтерпретація даних і формування рекомендацій	Систематизація отриманих результатів, узагальнення висновків і розробка практичних рекомендацій на їх основі

Теоретичний аналіз літератури

Перший етап дослідження полягав у глибокому аналізі теоретичних джерел, що стосуються тематики віри, локусу контролю та толерантності до невизначеності. Було проведено огляд наукових праць як класичних авторів (В. Франкл, У. Джеймс, Е. Еріксон), так і сучасних дослідників (Алексеева, Ю. А., Бондар В. І., Мудрик А. Б., Кузнєцов О. І.), які розглядали феномен віри як елемент особистісної структури.

Особлива увага приділялася вивченню різних підходів до класифікації віри. Проаналізовано існуючі типології та спроби систематизації віри у психології, що дозволило окреслити основні критерії диференціації її форм: за змістом переконань, за функціями у житті людини, за рівнем особистісної інтегрованості.

На основі критичного аналізу було відібрано найбільш релевантну для завдань даного дослідження класифікацію — модель форм віри, запропоновану Алексеевою. Ця класифікація дозволяє розглядати віру як світоглядну характеристику особистості, яка проявляється не тільки в релігійній площині, а й у більш широкому спектрі соціально-психологічних і внутрішньоособистісних установок.

Використання авторської діагностичної методики Алексеевої забезпечити валідність інструменту та максимально ефективно підібрати методику до специфіки поставлених завдань дослідження.

Розробка інструментарію

Другий етап дослідження передбачав створення комплексного інструментарію, спрямованого на емпіричне вивчення форм віри, локусу контролю та толерантності до невизначеності у досліджуваних.

На основі результатів теоретичного аналізу було визначено ключові психодіагностичні методики, що найбільш відповідали цілям дослідження:

Інструменти було об'єднано в єдину **структуровану анкету**, адаптовану для онлайн-формату (Google Forms). Анкета включала інструкції, блоки з опитувальниками та соціально-демографічний блок для збору необхідної загальної інформації про респондентів (вік, стать).

При розробці інструментарію було враховано такі вимоги:

- забезпечення валідності та надійності опитувальних шкал;
- зручність і доступність заповнення для респондентів;
- дотримання етичних норм: добровільність участі, гарантія анонімності та конфіденційності отриманої інформації.

Проведення збору емпіричних даних

Третій етап дослідження був присвячений безпосередньому збору емпіричних даних шляхом проведення онлайн-опитування (Google Forms) серед респондентів.

На початковому етапі цього процесу здійснювалося **залучення респондентів**. Для цього використовувалися різні канали комунікації: особисті звернення, розсилки в соціальних мережах, публікація оголошень у тематичних групах. Основною складністю цього етапу стала необхідність переконати потенційних учасників заповнити досить об'ємну анкету. Велика кількість запитань, пов'язана з використанням кількох психодіагностичних методик одночасно, вимагала від респондентів значних часових затрат та зосередженості (середній час, необхідний для заповнення анкети – 40 хв).

Щоб полегшити процес і підвищити мотивацію учасників:

- анкета була оформлена у зручному онлайн-форматі (Google Forms), що дозволяло заповнювати її у будь-який зручний час;
- на початку анкети була розміщена коротка інформація про мету дослідження, умови конфіденційності та важливість участі кожного респондента;
- акцентувалося, що результати будуть використані виключно в наукових цілях (прямо висказувалося прохання допомогти молодому науковцю), а заповнення є повністю анонімним.

Процес збору даних здійснювався протягом визначеного періоду (2 місяці) , що дозволило зібрати репрезентативну вибірку для подальшого статистичного аналізу. Зібрані дані відповідали критеріям достатності за кількістю і якістю відповідей для проведення коректної математико-статистичної обробки.

Математико-статистична обробка даних

Четвертий етап дослідження був присвячений аналізу зібраних емпіричних даних за допомогою методів математико-статистичної обробки, що дозволило виявити статистично значущі взаємозв'язки між досліджуваними змінними.

На початку етапу було проведено **первинну обробку даних**: перевірено повноту анкет, видалено анкети з пропущеними відповідями, упорядковано масив даних для подальшого аналізу.

Основні напрямки статистичного аналізу

У межах дослідження було реалізовано багаторівневий статистичний аналіз, спрямований на вивчення структури зв'язків між інтернальністю, формами віри, тривожністю, особистісними рисами та базовими емоційними потребами. Основні напрямки статистичного аналізу включали:

1. **Описову статистику:** було проведено первинну характеристику розподілів досліджуваних змінних, перевірку нормальності розподілу (зокрема за критерієм Шапіро-Уїлка), що дозволило визначити допустимість використання параметричних методів аналізу.

2. **Кореляційний аналіз:** обчислення коефіцієнтів Пірсона дозволило встановити первинні зв'язки між шкалами інтернальності, різними формами віри, тривожністю та особистісними характеристиками.

3. **Часткові кореляції:** з метою виявлення незалежних зв'язків між змінними було застосовано контроль впливу окремих характеристик особистості (зокрема тривожності та емоційної стабільності). Це дозволило уточнити, які асоціації залишаються значущими після вилучення спільного варіативного компоненту.

4. **Порівняльний аналіз:** було застосовано t-тести для незалежних вибірок та однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) для виявлення гендерних та вікових відмінностей у показниках інтернальності, віри та тривожності.

5. **Факторний аналіз:** реалізовано кілька варіантів дослідницького факторного аналізу (EFA) та аналізу головних компонент (PCA) з використанням різних методів обертання (Promax, Oblimin) та конфігурацій змінних. Це дало змогу виявити стабільні латентні фактори.

6. **Оцінка адекватності факторних моделей:** проведено тест Бартлетта на сферичність і обчислення індексу КМО, що підтвердило загальну відповідність вибірки до застосування факторного аналізу, попри деякі змінні з пониженими індексами MSA.

Для обробки даних використовувалися сучасні статистичні програми Jamovi (версія 2.6.26), що забезпечило точність і надійність результатів.

Отримані в результаті статистичного аналізу дані були також подані у вигляді візуалізацій, що сприяло полегшенню їх інтерпретації та дозволило чіткіше виявити основні тенденції.

Інтерпретація даних та розробка практичних рекомендацій

П'ятий етап дослідження передбачав осмислення та пояснення отриманих емпіричних результатів у контексті поставлених цілей і завдань роботи, а також формування практичних висновків.

На цьому етапі здійснювалися такі кроки:

- **Інтерпретація статистичних результатів:** результати кореляційного, порівняльного та описового аналізу були співвіднесені з вже попередньо дослідженими теоретичними положеннями. Особлива увага приділялася аналізу того, які типи віри переважають у осіб з різним типом локусу контролю та як рівень толерантності до невизначеності впливає на специфіку віри.
- **Формулювання висновків:** на основі аналізу емпіричних даних було узагальнено основні закономірності та тенденції, що проявилися у вибірці. Було з'ясовано, які форми віри пов'язані з вищим рівнем адаптивності, а які, навпаки, можуть виступати як компенсаторні чи захисні механізми.
- **Розробка практичних рекомендацій:** результати дослідження були використані для формулювання конкретних рекомендацій для практичних психологів і консультантів. Було підкреслено важливість врахування форми віри клієнта при побудові психологічної взаємодії: не відкидати світогляд клієнта, а навпаки — розуміти його світосприйняття та знаходити ресурси допомоги всередині тієї картини світу, яка є для нього органічною.
- **Узагальнення науково-практичної значущості:** підкреслено, що результати дослідження сприяють кращому розумінню цілісної природи особистості, де віра виступає невід'ємною складовою психічного життя, взаємопов'язаною з когнітивними установками та адаптивними ресурсами.

Таким чином, на п'ятому етапі дослідження було завершено повний цикл від збору даних до їх практичного осмислення, що дозволило запропонувати рекомендації, важливі для подальшого розвитку як теоретичної, так і прикладної психології.

Опис вибірки. У дослідженні взяли участь 60 дорослих осіб, з яких 25 чоловічої та 35 жіночої статті. Віковий діапазон вибірки від 18 до 48 років, при цьому середній вік вибірки 30.2 роки. Опитування проводилося у форматі онлайн із використанням Google-Form.

2.2. Опис методів дослідження

З метою дотримання принципів валідності і надійності результатів, при підборі методик я опиралася на сучасні підходи в психології та психодіагностиці. З метою комплексного збору даних для дослідження форм віри в людей з різним локусом контролю в даній роботі було використано наступний блок діагностичних методик:

1. Методика “Шкала інтолерантності до невизначеності” (IUS-12) Н. Карлетона (в адаптації Г. Громової). [11]
2. Методика “Короткий п’ятифакторний опитувальник особистості ТІРІ (ТІРІ-UKR)” (Кліманська Марина Борисівна, Галецька Інна Іванівна). [59, с. 57-74]
3. Методика “Тест дослідження форм віри” (Алексєєва Ю. А.). [4]
4. Методика “Рівень суб’єктивного контролю (РСК)” (Є. Бажин, Є. Голинкін, А. Еткінд) [17; 30, с. 433-437]

Далі хочу розглянути кожен з цих методик детальніше, пояснивши причину її вибору, структуру методика та характеристики, що нею вимірюються.

2.2.1. Методика “Шкала інтолерантності до невизначеності” коротка версія (IUS-12) Н. Карлетона (в адаптації Г. Громової). [11]

Дана методика була однією з перших в Україні, яка вимірювала аспекти толерантності та інтолерантності до невизначеності (ТН/ІТН) і водночас пройшла успішний переклад і адаптацію українською. Методика має достатній рівень надійності, перевірену валідність, відповідає біфакторній структурі і має достатнє значення коефіцієнта α -Кронбаха.

Дана методика заснована на опитувальниках ТН/ІТН “третьої хвили”, які, в порівнянні з попередніми версіями, максимально направлені на дослідження ролі ТН/ІТН як фактора, що спричиняє виникнення негативних емоційних станів та формування неадаптивних коупінг-стратегій. [11, с. 116]

Результати опитувальника складаються із загального балу та двох шкал: “прогностична тривога” (тривога за майбутнє) і “гнітюча тривога”. Респонденти мають відповідати за шкалою Р. Лайкерта від 1 до 5, наскільки вони погоджуються з кожним із запитань (де 1- зовсім не типово для мене, 5 – дуже характерно для мене). Максимальний загальний бал 60. [58, с. 33]

У відкритому доступі цю методику знайти не вдалося, тому ключі до тесту та бланк з інструкцією я отримала безпосередньо від авторки методики Громової Ганни Михайлівни, звернувшись за електронною адресою annagrom@gmail.com. Ключі та бланк, які я використовувала, можна знайти в Додатку 1.

Говорячи про ІТН, ми маємо на увазі характерний для людини стиль сприйняття невизначеності як чогось негативного, того, що потрібно уникати, і схильність на неї ж реагувати як на загрозу.

Опитувальник вимірює дані за двома шкалами: шкали “гнітючої тривоги” і “прогностичної тривоги”. При високому рівні інтолерантності до невизначеності також спостерігаються тривожність та депресія. Причому ІТН більше корелює з ситуативною тривожністю, ніж з особистісною, ймовірно, саме через параметр прогностичної тривоги.

Шкала “прогностичної тривоги” відображає саме когнітивний компонент особистісного ставлення до невизначеності (тобто уявлення й очікування людини щодо невизначеності в її майбутньому) . Шкала “гнітючої тривоги” більше стосується тілесно-емоційних реакцій людини на невизначеність ситуацій, і водночас пов’язана як з особистісною тривогою, так і ситуативною, адже тілесні (соматичні) тривожні прояви в обох видах тривоги принципової різниці не мають (наприклад, складнощі при концентрації, розгубленість).

Когнітивно-поведінкова психологія розробляла теорію механізму формування ІТН (Гілберт, Вілсн). При зустрічі з невизначеністю відбувається оцінка потенційної загрози (така собі симуляція майбутнього в мозку). Базуючись на особливостях роботи нервової системи та попередньому досвіді, людина зупиняється на декількох найбільш ймовірних для неї варіантах. Причому є ймовірність, що на всі чи хоча б на деякі чинники (такі як імовірність, вартість чи нездатність саморегуляції) будуть впливати когнітивні упередження. [52; 50, с. 217]

Також можна говорити про існування такого метапереконання щодо невизначеності, як потреба в передбачуваності. Припускається, що для людей з високою потребою в передбачуваності, частіше зустрічаються нереалістичні завищені стандарти (перфекціонізм), ригідність у різних сферах та потреба контролю. Кожного разу, стикаючись з новою інформацією і, відповідно, з потребою проводити аналіз майбутнього, людина може відчувати дискомфортне емоційне перезбудження. [52; 50, с. 217] Саме на цьому етапі і можливе виникнення і закріплення непродуктивних коупінг-стратегій (наприклад, магічного мислення чи забобонності).

Зв'язок ТН/ІТН з позитивним/негативним ставленням до невизначеності майбутнього (щодо якого в принципі не бачиться можливим

застосувувати характеристику “визначене”) і дає підстави включити дану методику в дослідження. Ймовірно, що високий рівень ІТН може показати зв'язок з наявністю в світогляді людини більшої кількості форм віри, як способів привнести більше передбачуваності в свою картину світу. Стрес, спричинений невизначеністю, може збільшувати супротив до отримання будь-якої нової інформації (що потенційно може спричинити зміну “безпечних”, вже існуючих та інтегрованих уявлень про світ).

2.2.2. Методика “Короткий п’ятифакторний опитувальник особистості ТІРІ (ТІРІ-UKR)” (Кліманська Марина Борисівна, Галецька Інна Іванівна).

Дана методика є перекладеним українською мовою, адаптованим і валідизованим варіантом ТІРІ (10-пунктового опитувальника рис особистості, розробленого С. Гослінгом, П. Ренфру і В. Свонном (Samuel D. Gosling, Peter J. Rentfrow, and William B. Swann Jr.: Ten Item Personality Inventory).

Перевагою для мого дослідження є те, що ця методика є хоч і радикально короткою, але дає змогу оцінити велику кількість аспектів особистості, що і стало причиною вибору саме її серед інших подібних, але більш об’ємних. Її універсальність і широта охоплення дає змогу в психологічній науковій спільноті навіть сміливо називати її “золотим стандартом” в психології особистості. [59, с. 59]

Опитувальник складається з 10 тверджень, кожне з яких респондентам пропонується оцінити щодо них самих. Оцінювання здійснюється за семибальною шкалою, де 1 – абсолютно не згоден, і 7 – повністю згоден. Тест методики і ключі можна знайти в Додатку 2.

Методика дає можливість оцінити п'ять базових аспектів особистості, таких як: екстраверсія, дружелюбність, добросовісність, емоційна стабільність та відкритість новому досвіду.

Екстраверсія/інтроверсія показує направленість особистості на соціальну взаємодію, рівень енергії та загалом рівень життєвої активності. Високі показники екстраверсії часто корелюють зі схильністю до оптимістичного світосприйняття (з якого може впливати активний пошук нового досвіду), прагнення комунікації з людьми.

Дружелюбність вказує, наскільки особа взагалі зацікавлена в інших, бажає пробудовувати дружні, емпатичні, альтруїстичні, довірливі та чуттєві стосунки. Низький показник дружелюбності може проявлятися як схильність до конкуренції, складність формування чи повна відсутність довіри, низький рівень емпатії та загалом відсутність прихильності до інших людей.

Добросовісність відображає підхід до досягнення своїх цілей і стосується мотивації. Високі показники можуть вказувати на відповідальність, розсудливість, бажання контролювати і підтримувати все в належному порядку. Низькі ж показники, навпаки, показують більш легковажне ставлення, нижчий рівень чітких життєвих цілей, імпульсивність в прийнятті рішень, гедонізм, раптову зміну планів. Потенційно цей показник може показати зв'язок з локусом контролю, притаманного людині.

Емоційна стабільність/невротизм показує здатність контролювати і долати стрес загалом, можливість емоційної адаптації, врівноваженості та саморегуляції при виникненні негативних чи неприємних емоцій загалом.

Відкритість новому досвіду показує цікавість до навколишнього світу, пошук і позитивне ставлення до чогось нового і невідомого. Високий показник корелює з креативністю, гнучкістю мислення та уяви, при цьому незалежність суджень. Низький показник характеризує консервативність,

переважання традиційних поглядів, упередженість та низький рівень довіри до всього нового. [59, с. 59-60]

2.2.3. Методика “Тест дослідження форм віри” (Алексєєва Ю. А.) [4]

Дана авторська діагностична методика, розроблена Алексєєвою Ю. А., покликана дослідити цілісне ставлення особистості до різних форм віри. Великою перевагою методики є широта її охоплення проявів віри. Віра тут розглядається максимально широко – як уявлення, яке є стійкою частиною світоглядної картини індивіда, не зводяться лише до трансцендентних, духових проявів. Тут форма віри - узагальнений комплекс цінностей особистості, актуальних для специфічних видів її діяльності, визнання і прийняття яких сприяє задоволенню базових потреб людини.[4, с.6]

Методика заснована на авторській класифікації форм віри (з поділом на Аопи

Продуктивні форми віри допомагають формувати позитивне уявлення про себе, про майбутнє і сьогодення, сприяють самоактуалізації особистості, стимулюють до особистісного зростання. До них належать:

- духовно-релігійна віра (віра в Бога, концепцію безсмертної душі, існування Добра і Зла, смертні гріхи та вічне життя);
- інтрапсихічна (віра в себе, свої можливості, позитивне ставлення до власної успішності, краси, інтелекту, вольових характеристик, можливості безпечно існувати, здоров'я);
- інтерперсональна (віра в іншого, відображає систему цінностей, якими регулюються міжособистісні відносини людини);
- віра в соціальні цінності (віра в принципи справедливості, рівності, соціальні ідеали, еталони мужності, патріотизму, естетичні ідеали, факти історичних подій, моральні принципи організації суспільства, сім'ї). [4, с. 15]

Непродуктивні форми віри відображають схильність особистості використовувати захисні поведінкові стратегії, що спричинено більш ілюзорним сприйняттям світу, меншим рівнем критичної обробки інформації і сильніше викривленого сприйняття навколишнього світу. До них належать:

- містичні уявлення (демонологічні уявлення та марновірство, віра в реальність існування магії, привороту, передбачення майбутнього, астрології, реінкарнацій, привидів та духів, нечистої сили, демонів);
- забобони (віра в потойбічні сили і прикмети, магічний вплив талісманів, що спричинено намаганням передбачити і виправити можливі негативні події в майбутньому, втішити іншу людину);
- ідолопоклонство (сліпе, некритичне поклоніння хибним авторитетам, що створює лише ілюзію їх надійності та носіїв еталонних якостей, сприйняття їх як таких, бачення їх джерелами відповідальності за життя людини та покладання на них всіх надій). [4, с. 15-16]

Детальніше про те, що собою являє кожен з наведених вище підтипів детально описано в попередньому розділі (РОЗДІЛ 1). Вважаю за важливе наголосити, що критерій такого прояву не заснований на об'єкті, на який ця віра направлена. Значення має тільки наявність гармонізуючого та адаптивного впливу конкретної форми віри на особистість людини.

Так, візьмемо за приклад двох гіпотетичних релігійних людей. Їхні зовнішні поведінкові прояви можуть видаватися дуже подібними: вони обоє відвідують і беруть участь в культових та обрядових заходах, керуються в житті правилами і заборонами, властивими їхнім релігіям, моляться. Але в життя першої людини її релігія привносить радість, позитивно впливає на її соціальне життя і психічний стан. В релігії така людина знайшла задовільні для себе відповіді на питання сенсу і скінченності життя, що зменшує її рівень тривожності. Для першої людини релігія – її раціональний і свідомий вибір.

Друга ж людина слідує релігії, бо так прийнято в її оточенні, свідомий же вибір вона ніколи самотійно й не здійснювала. Головна її мотивація – страх покарання (у вигляді осуду і неприйняття звичного оточення чи/та кара трансцендентної природи). Вона проявляє мало активності щодо власного життя, слідує правилам, які визначили замість неї, зовсім не піддаючи їх осмисленню, страждає від невротичної тривоги, спричиненою власною неможливістю слідувати ідеалу, якій їй нав'язують ззовні. Замість пізнання власним розумом в її підсвідомості переважають захисні механізми (витіснення, заміщення). Ступінь її задоволенням власним життям та адаптованості ймовірно буде гіршим, ніж в першій людині. Тому, хоч на перший погляд і видається, що форма віри в них обох однакова, але за класифікацією Алексеевої ми можемо визначити, що першій людині властива продуктивна форма віри, тоді як другій – непродуктивна.

В цьому, на мою думку, і полягає величезна перевага даної діагностичної методики – вона побудована максимально безоціночно, досліджуючи тільки факти наявності віри, деякі з її мотивів, при цьому вірування самого дослідника не відіграють ніякої ролі, діагностична методика побудована максимально нейтрально і толерантно до кардинально різних вірувань, не виділяючи “правильні” і “неправильні” за об'єктом віри. Це створює комфортну, довірливу атмосферу для респондента, він не відчуває наперед закладеного в питаннях осуду.

Я вбачаю деякі недоліки саме в такій класифікації форм віри, запропонованій Алексеевою (відповідно й недоліки в дослідницькій методиці, що на ній заснована). Головним недоліком для мене є неповнота класифікації. Безумовно, ми всі розуміємо, що жодна класифікація не може претендувати на ідеальність і довершеність. Проте, я так і не змогла зрозуміти, до якої конкретно категорії потрібно віднести таку форму віри, як “віра в теорії змови”. Авторка взагалі не згадує це явище, що, на мою думку є величезним

упущенням і потенційним напрямком для розробки і покращення даної методика.

«Тест дослідження форм віри» складається з 35 тверджень, які спрямовані на вимірювання різних форм віри. У кожній з п'яти сфер віри було виділено сім основних конструктів, об'єднання яких уособлює духовні, соціальні та особистісні цінності. [4, с. 17]

Процедура проведення методики “Тест дослідження форм віри”

Респондент отримує бланк з 35 твердженнями, кожне з яких він має оцінити за шістьма параметрами методом оцінки впевненості у власному виборі. Загальна оцінка кожного твердження відображає емоційну складову конструкту “віра” та індивідуальне ставлення до нього респондента. Відповідаючи на перше питання кожного твердження у графі «загальна оцінка», респондент оцінює своє ставлення від 0 до 100 відсотків (де 0 % - відповідь є абсолютно не вірною, як на думку респондента, тоді як 100 % - він цілком згоден з відповіддю).

Далі респонденту пропонується відповісти на друге питання, до якого є 5 варіантів відповідей. Оцінка цих варіантів відповідей відображає когнітивну складову конструкта на основі п'яти базових потреб особистості, які лежать в основі її віри – в самоактуалізації, самоствердженні, ідентичності, безпеці та пошуку сенсу. У бланку кожна відповідь потрібно оцінити у графах 1,2,3,4,5 знову у відсотках від 0 до 100 .

Таким чином, статистична й якісна інтерпретація тесту може дозволити виявити та оцінити 35 конструктів віри, їх емоційний і когнітивний параметри (усього 210 оцінок), визначити їх значущість і домінуючу аргументацію вибору. [4, с. 23]

В дану діагностичну методику я внесла невеликі корективи, а саме замінила вибір у відсотках від 0 до 100 на вибір від 0 до 10 (де 0 - відповідь є

абсолютно не вірною, як на думку респондента, тоді як 10 - ви цілком згодні з відповіддю). Така заміна дозволяє зберегти можливість взаємного переведення оцінок між цими двома шкалами у випадку виникнення такої необхідності. Я усвідомлюю потенційну можливість втрату більш точних і специфічних даних, отриманих з відповідей респондентів, але, приймаючи дане рішення, я керувалася набагато більшим рівнем зручності в зборі даних з використанням програмного забезпечення Google Форми і саме такої оціночної шкали.

В результаті обробки даних ми отримуємо, по перше, емоційне ставлення респондента до конкретного конструкту віри, а також, по друге, його когнітивну інтерпретацію кожного з цих конструктів на основі п'яти приватних оцінок, що спираються на базові потреби особистості (самоактуалізація, самоствердження, потреба в ідентичності, потреба в безпеці, потреба в сенсі). [4, с. 37]

Хочу також висловити деякі слабкі сторони діагностичної методики, які я підмітила після отримування зворотнього зв'язку від респондентів, що брали в участь в моєму дослідженні. Найчастіше їхні негативні коментарі стосувалися дуже великого розміру опитувальника. На жаль, це закономірний недолік подібних всеохоплюючих опитувальників.

Також зустрічалися негативні відгуки на саме формулювання питань. Респонденти вказували, що твердження і питання сформульовані навіть занадто розлого, потрібно витратити багато часу, щоб зрозуміти суть тексту, іноді приходиться перечитувати його декілька разів. Все це може фруструвати респондентів, зменшуючи їхню мотивацію не тільки вдумливо відповідати, а в крайніх випадках навіть більше – взагалі проходити цей діагностичний опитувальник до кінця.

Також були часті скарги на складність словесних формулювань. Особисто я такої проблеми не помітила, але причиною може бути моя

професійна деформація як студентки-психолога, яка весь час працює з великою кількістю наукових текстів психологічного спрямування. Хочу навести цитату одного з респондентів щодо цієї проблеми: “Щоб зрозуміти, що саме від тебе хоче цей опитувальник, потрібно як мінімум мати вищу освіту”. В будь-якому випадку, я лише хочу дати правдивий відгук після застосування даної діагностичної методики. А складність, про яку зазначало багато респондентів, може бути тим фактором, який потенційно здатен значно обмежити вибірку, на якій дана методика може бути адекватно застосована.

2.2.4. Методика “Рівень суб’єктивного контролю (РСК)” (Є. Бажин, Є. Голинкін, А. Еткінд). [17; 30, с. 433-437, 31, с. 177-185]

Опитувальник рівня суб’єктивного контролю (РСК) складається із 7 шкал, включає 44 пункти та вимірює локус контролю особистості в різних сферах життєдіяльності, а саме:

- Із - шкала загальної інтернальності;
- Ід - шкала інтернальності в області досягнень;
- Ін - шкала інтернальності в області невдач;
- Іс - шкала інтернальності в сімейних відносинах;
- Ів - шкала інтернальності у виробничих відносинах;
- Ім - шкала інтернальності в області між особових відносин;
- Ізх - шкала інтернальності відносно здоров’я і хвороби.

Те, що ми отримуємо не тільки загальний бал за шкалою інтернальності, але й бали по шкалам, що відповідають за окремі диференційовані сторони життя, і є великою перевагою методики РСК.

Дана методика застосовується до осіб старше 14 років. Респондент має відповісти на кожне запитання опитувальника за семибальною шкалою, де 1 – абсолютно не згоден, і 7 – повністю згоден.

Після застосування методики і обробки даних ми отримуємо “профіль РСК”, де 5,5 стенів відповідають нормі, відхилення управо ($> 5,5$ стенів) свідчить про інтернальний тип контролю РСК у відповідних ситуаціях, відхилення ліворуч від норми ($< 5,5$ стенів) свідчить про екстернальний тип РСК. [17]

Шкала загальної інтернальності (Iz). Високі бали за цією шкалою вказують на схильність людини до високого рівня суб’єктивного контролю в будь-яких ситуаціях і сферах. Вона сприймає себе саму і свої власні дії як причину більшості важливих подій у її житті, приймаючи на себе відповідальність як за ці події по окремо, так і за своє життя загалом. При низькому ж показнику людина навпаки абсолютно не вбачає себе як відповідальну за своє життя, не бачить власну можливість впливати на нього, віддаючи прорегативу такому впливу іншим людям чи навіть випадковості, долі.

Шкала інтернальності в області досягнень (Id). Високий показник відображає характерний для людини високий рівень суб’єктивного контролю над емоційно позитивними подіями і ситуаціями. Все хороше і позитивне в своєму житті вони сприймають як власну заслугу, також присутнє позитивне уявлення, що так само вони зможуть досягнути в будь-які свої майбутні цілі. Низькі показники характерні людині, яка не може привласнювати свої заслуги, всі успіхи радість і досягнення вона схильна пояснювати тільки зовнішніми чинниками – фортуні, допомозі інших, везінню.

Шкала інтернальності в області невдач (In). Високі показники властиві людям, що мають сильне почуття суб’єктивного контролю щодо негативних подій чи ситуацій. Такі люди, ймовірніше, будуть завжди в поганих подіях звинувачувати себе самих. Низькі показники вказують на властивість людини заперечувати власну відповідальність за невдачі чи страждання, причиною ж сприймаються інші люди чи невезіння.

Шкала інтернальності в сімейних відносинах (Ic). Високі показники властиві людям, які вважають себе відповідальними за все, що відбувається в їхньому сімейному житті. Низький же рівень вказує на схильність перекладати таку причинну відповідальність за важливі події на інших членів родини.

Шкала інтернальності в області виробничих відносин (Iv). Високі показники показують, що людина вважає свої дії дуже важливими, якщо не головними, при розвитку своєї кар'єри, пробудові міжособистісної взаємодії з колегами. Низький рівень вказує на схильність пояснювати все діями колег, начальника, везіння чи невезіння.

Шкала інтернальності в області між особових відносин (Im). Високий рівень характерний для людей, що впевнені у власній можливості контролювати свої формальні і неформальні відносини з іншими людьми, викликати в інших до себе приязнь та повагу. Низький, навпаки, вказує, що людина не вважає можливим самотійно формувати своє оточення, і всі вже побудовані міжособистісні відносини з її точки зору виникають тільки як результат прямої активної дії інших.

Шкала інтернальності відносно здоров'я і хвороби (Izx). Людина з високими показниками сприймає себе як багато в чому відповідальну за своє здоров'я. Вона винна як в факті виникнення хвороби, так і одужання залежить від неї самої. [17; 31, с. 183-185]

Висновки до РОЗДІЛУ 2

Розділ 2 висвітлює ключові етапи організації емпіричного дослідження, що мало на меті вивчення взаємозв'язків між формами віри, інтернальністю, тривожністю, особистісними рисами та емоційними потребами. Методологічна структура дослідження була побудована з урахуванням принципів наукової обґрунтованості, надійності та валідності.

На першому етапі було здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз літератури, який дозволив виокремити найбільш релевантну класифікацію форм віри, що розглядає віру як інтегровану особистісну характеристику. На основі цього було створено психодіагностичний інструментарій, що об'єднував низку валідизованих методик, адаптованих для онлайн-формату.

Збір емпіричних даних відбувався за допомогою онлайн-опитування та забезпечував добровільну, анонімну участь респондентів. Отримана вибірка відповідала кількісним і якісним вимогам до статистичної обробки. Попри складність і об'ємність анкети, було зібрано достатню кількість даних, що дозволило провести розширений аналіз.

На етапі математико-статистичної обробки застосовувався комплекс підходів: описова статистика, кореляційний та частковий кореляційний аналіз, t-тести, ANOVA, а також серія факторних аналізів. Особливої уваги заслуговує реалізація **кількох варіантів факторного аналізу**, що обґрунтовано різними підходами до структурування змінних, використанням як **дослідницького факторного аналізу (EFA)**, так і **аналізу головних компонент (PCA)**, а також різними методами обертання (Promax, Oblimin). Така стратегія дозволила виявити не лише загальні латентні фактори, але й уточнити **специфічні констеляції змінних**, важливі для глибшого розуміння психологічного феномену віри.

Таким чином, методологічно вивіреним дизайном дослідження, послідовна реалізація емпіричних процедур та багаторівневий статистичний аналіз забезпечили високу якість отриманих результатів і створили підґрунтя для подальших інтерпретацій у наступних розділах.

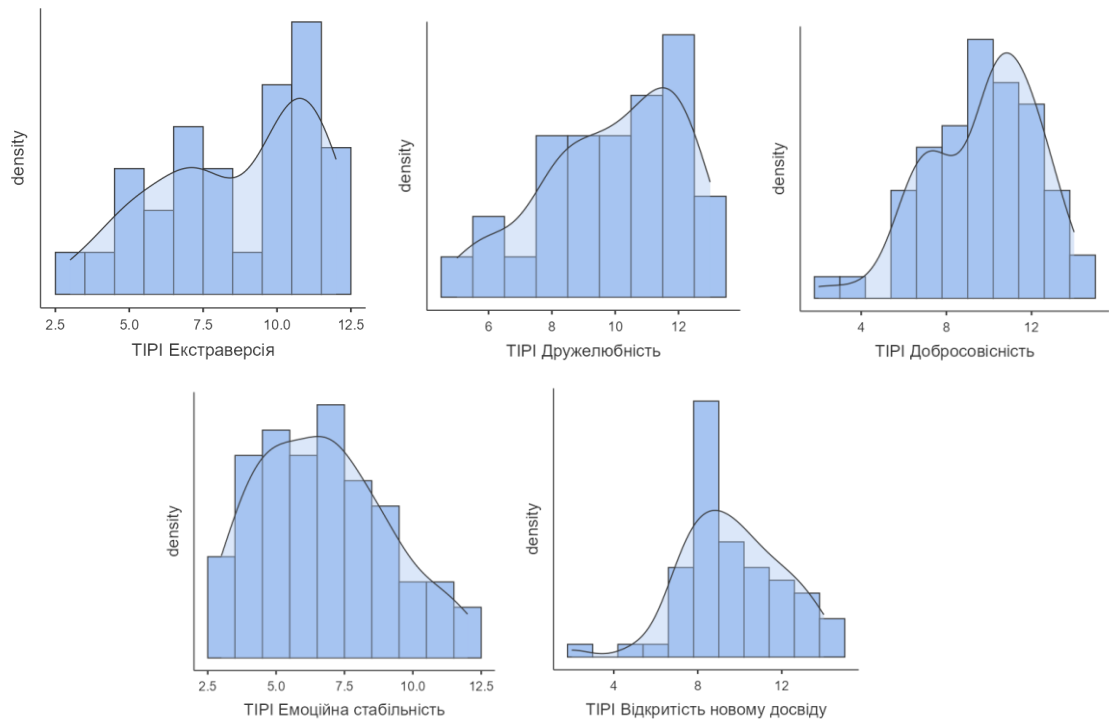
РОЗДІЛ 3

ОБРОБКА ДАНИХ І ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ
РЕКОМЕНДАЦІЙ**3.1. Описові статистики та міжгруповий аналіз за діагностичними методиками****3.1.1. Описовий аналіз рис особистості за шкалами ТІРІ: результати, особливості розподілу та міжгрупові відмінності**

Методика ТІРІ (Ten-Item Personality Inventory) дозволяє здійснити швидко, але інформативну оцінку п'яти базових рис особистості згідно з моделлю «Великої п'ятірки». У цьому дослідженні було проаналізовано описову статистику за кожною шкалою ТІРІ, оцінено нормальність розподілу, а також здійснено аналіз міжгрупових відмінностей залежно від статі та віку.

Екстраверсія

Середнє значення по шкалі екстраверсії склало 8.62, що свідчить про помірно високий рівень цієї риси в досліджуваній вибірці. Медіана (9.50) перевищує середнє значення, що вказує на деяку негативну асиметрію в розподілі балів — тобто більшість респондентів мають вищі оцінки екстраверсії, ніж середнє. Стандартне відхилення на рівні 2.63 відображає помірну варіативність відповідей. Асиметрія розподілу (-0.451) також свідчить про наявність слабо вираженого лівостороннього «хвоста», що підтверджується і значенням ексцесу (-0.986), яке вказує на платикуртичний розподіл — менш піковий і з менш вираженими «хвостами» (див. рис. 3.1). Тест Шапіро-Уїлка ($W = 0.914$, $p < .001$) показав статистично значуще відхилення від нормального розподілу, що важливо враховувати при подальших статистичних інтерпретаціях.

Рисунок 3.1. Щільність розподілу по шкалах TIPI

Дружелюбність

Шкала дружелюбності демонструє найвищі середні значення серед усіх п'яти рис — 9.92, що вказує на загальну тенденцію до високо вираженої доброзичливості серед респондентів (див. рис. 3.1). Медіана (10.0) майже збігається із середнім, що свідчить про майже симетричний розподіл. Однак асиметрія (-0.535) свідчить про деяку лівосторонню асиметрію, тобто існує частка респондентів із дуже високими балами. Ексцес (-0.567) вказує на платикуртичність. Статистична значущість тесту Шапіро-Уїлка ($W = 0.932$, $p = 0.002$) підтверджує наявність відхилення від нормальності.

Добросовісність

Середнє значення добросовісності становить 9.70, що також є досить високим. Медіана (10.0) свідчить про незначну асиметрію (див. рис. 3.1). Це підтверджується показником асиметрії (-0.619), що свідчить про переважання високих значень цієї риси. Розподіл має незначно позитивний ексцес (0.114),

тобто близький до нормального, що робить його мезокуртичним. Проте, тест Шапіро-Уїлка ($W = 0.948$, $p = 0.012$) свідчить про статистично значуще відхилення від нормальності.

Емоційна стабільність

На відміну від попередніх рис, середній рівень емоційної стабільності (6.73) є найнижчим серед усіх показників, що вказує на потенційну емоційну вразливість частини респондентів (див. рис. 3.1). Медіана (7.00) майже відповідає середньому, а асиметрія (0.385) демонструє правосторонній розподіл, що означає, що частина вибірки має суттєво вищу емоційну стабільність. Ексцес (-0.572) свідчить про платикуртичний розподіл. Тест Шапіро-Уїлка ($W = 0.956$, $p = 0.032$) є статистично значущим, отже, розподіл не є нормальним.

Відкритість до нового досвіду

Середнє значення по цій шкалі становить 9.63, що вказує на високу відкритість респондентів до нових ідей і досвіду. Медіана (9.50) близька до середнього, що підтверджує симетричність розподілу. Асиметрія (-0.297) є незначною, а ексцес (0.582) свідчить про лептокуртичний розподіл — із більш вираженим «піком» (див. рис. 3.1). Тест Шапіро-Уїлка ($W = 0.963$, $p = 0.062$) не є статистично значущим, тобто за цією шкалою немає достатніх підстав стверджувати про відхилення від нормального розподілу.

Підсумковий огляд нормальності розподілів

За результатами тесту Шапіро-Уїлка, розподіли за шкалами Екстраверсії, Дружелюбності, Добросовісності та Емоційної стабільності є статистично відмінними від нормального. Лише розподіл за шкалою Відкритості до нового досвіду не має таких відхилень ($p > 0.05$), що дозволяє застосовувати до неї параметричні методи аналізу без значного ризику спотворень.

Гендерні відмінності

Таблиця 3.1

Описова статистика за рисами ТІРІ (чоловіки та жінки)

Риса	Чоловіки (n = 25)	Жінки (n = 35)	Різниця середніх
Екстраверсія	M = 8.20 (SD = 2.57)	M = 8.91 (SD = 2.67)	+0.71
Дружелюбність	M = 9.04 (SD = 2.13)	M = 10.54 (SD = 2.01)	+1.50 Єдина статистично значуща різниця (p < .01)
Добросовісність	M = 9.08 (SD = 2.96)	M = 10.14 (SD = 2.17)	+1.06
Емоційна стабільність	M = 7.08 (SD = 2.22)	M = 6.49 (SD = 2.48)	-0.59
Відкритість до досвіду	M = 9.56 (SD = 2.55)	M = 9.69 (SD = 2.29)	+0.13

З метою перевірки впливу статі на особистісні характеристики було проведено односторонній дисперсійний аналіз (ANOVA). Лише одна з п'яти рис — дружелюбність — виявила статистично значущу різницю між чоловіками та жінками ($F(1,58) = 7.78, p = 0.007$) (див. рис. 3.2), яка також підтверджена тестом Уелча. Жінки виявились статистично значуще більш доброзичливими за чоловіків. Для інших рис (екстраверсія, добросовісність, емоційна стабільність, відкритість) гендерних відмінностей не виявлено (див. Таблиця 3.1).

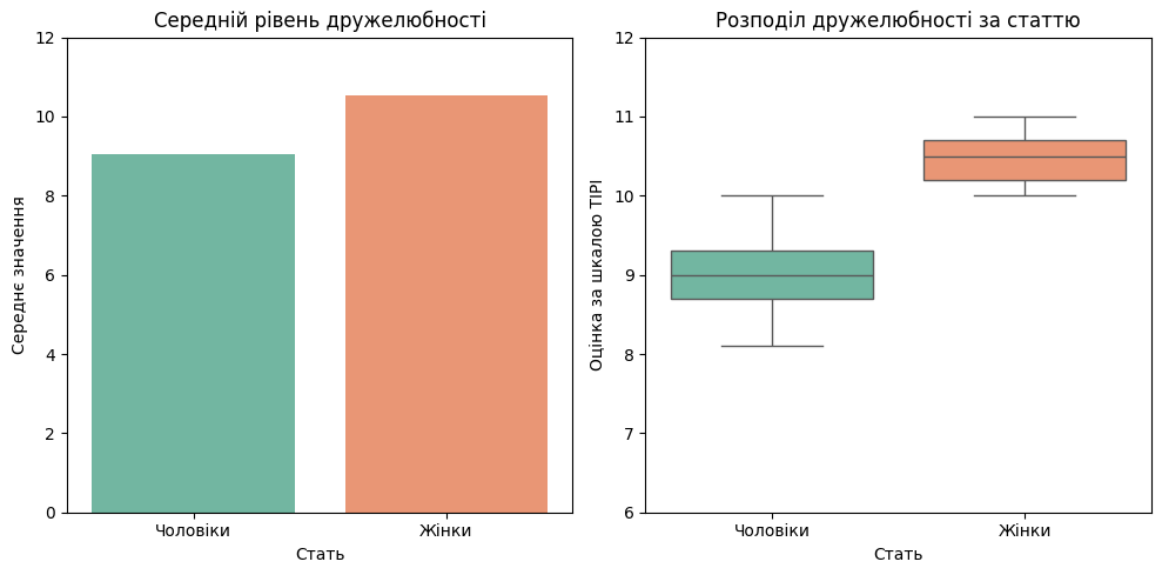

Рисунок 3.2. Середній рівень дружелюбності в чоловіків і жінок

Вікові відмінності

У межах аналізу варіації за віковими групами (18–25, 26–35, 36+ років) жодна з рис не продемонструвала статистично значущих відмінностей. Найближче до рівня значущості підійшов показник добросовісності ($F(2,57) = 2.19, p = 0.121$), однак і він не досяг критичного значення. Таким чином, можна зробити висновок про відносну стабільність особистісних рис у віковому вимірі в межах даної вибірки.

Статистично значущі висновки за результатами одностороннього аналізу варіації (ANOVA) для 6 вікових груп

Емоційна стабільність

Трохи інші результати отримуємо при поділі досліджуваних на 6 вікових груп (До 20, 21-25, 26-30, 31-35, 36-40, 40+). Одним із найважливіших результатів аналізу є виявлення статистично значущих відмінностей у рівнях емоційної стабільності між цими віковими групами (див. рис. 3.3).

Згідно з результатами одностороннього аналізу варіації (ANOVA), для емоційної стабільності були отримані статистично значущі результати (Фішер: $F(5, 54) = 2.923, p = 0.021$; Уелч: $F(5, 19.9) = 8.242, p < 0.001$). Це свідчить про те, що **різні вікові групи мають різні рівні емоційної стабільності**. Найвищі показники емоційної стабільності спостерігаються в групах 31-35 та 36-40 років, тоді як найменше значення зареєстровано серед осіб старшої вікової категорії (40+ років). Тому можна зробити висновок, що емоційна стабільність зростає з віком, що підтверджує існування вікових змін у цій характеристиці.

Риси особистості, що не змінюються з віком

Для таких рис особистості, як **екстраверсія, дружелюбність, добросовісність та відкритість новому досвіду**, статистичні результати не виявили значущих відмінностей між віковими групами. Наприклад, p -значення для екстраверсії ($p = 0.976$), дружелюбності ($p = 0.640$), відкритості новому досвіду ($p = 0.658$) та добросовісності ($p = 0.399$) значно перевищували рівень значущості 0.05. Це свідчить про те, що ці характеристики особистості не змінюються з віком у межах даного дослідження. Отже, можна зробити висновок, що для більшості вимірюваних рис особистості, таких як екстраверсія і дружелюбність, відсутня статистично значуща різниця серед різних вікових груп.

Однорідність дисперсій. Тест на однорідність дисперсій за критерієм Левена показав, що для всіх вимірюваних рис (екстраверсія, дружелюбність, добросовісність, емоційна стабільність та відкритість новому досвіду) дисперсії були однорідними ($p > 0.05$), що підтверджує коректність використання одностороннього ANOVA для аналізу даних. Цей результат додає надійності отриманим висновкам, адже свідчить про правильність вибору методу статистичного аналізу.

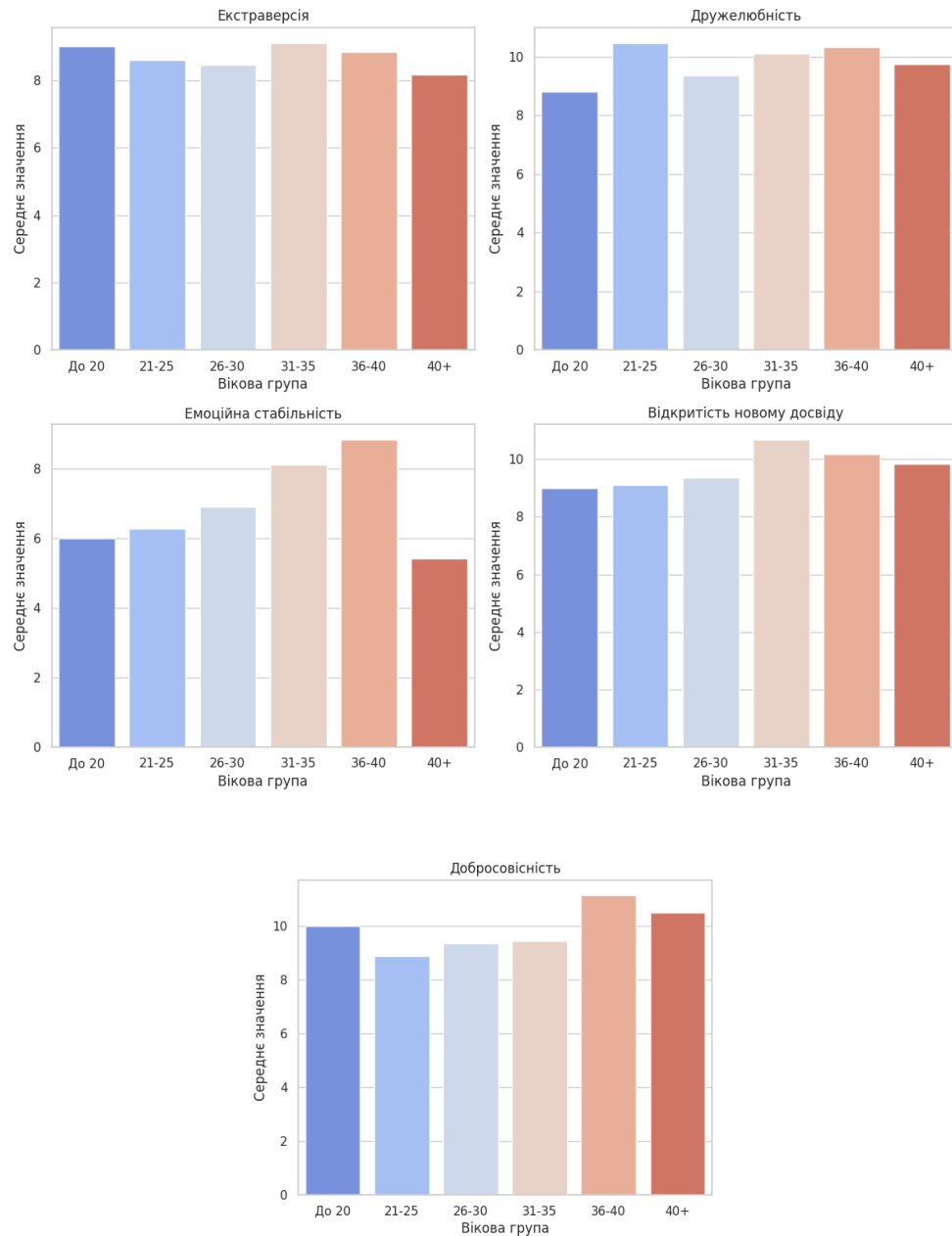

Рисунок 3.3. Середні значення шкал ТІРІ в шести вікових групах

Отже:

1. **Емоційна стабільність** виявила статистично значущі відмінності між 6 віковими групами, що підтверджує існування вікових змін в цій характеристиці. Більш старші вікові групи демонструють вищі рівні емоційної стабільності.
2. **Екстраверсія, дружелюбність, добросовісність та відкритість новому досвіду** не виявили статистично значущих відмінностей між

віковими групами, що дозволяє стверджувати, що ці риси особистості залишаються стабільними з віком.

Загальний висновок по методиці ТІРІ

Результати описового аналізу за методикою ТІРІ свідчать про відносно високий рівень соціально адаптивних рис особистості серед респондентів (зокрема, дружелюбність, добросовісність, відкритість до досвіду та екстраверсія). Найнижчий середній бал було виявлено за шкалою емоційної стабільності, що може вказувати на наявність емоційної вразливості або схильності до стресу серед частини вибірки.

Нормальність розподілу даних не дотримується у більшості шкал, що слід враховувати при виборі відповідних статистичних процедур. Гендерний аналіз виявив лише одну статистично значущу різницю — у рівні дружелюбності, де жінки демонстрували вищі показники. Вікові відмінності не мали статистичної підтримки при поділі на три групи. Емоційна стабільність виявила статистично значущі відмінності між 6 віковими групами, що підтверджує існування вікових змін в цій характеристиці. Більш старші вікові групи демонструють вищі рівні емоційної стабільності.

3.1.2. Описовий аналіз інтолерантності до невизначеності: результати, особливості розподілу та міжгрупові відмінності

Початковий аналіз середніх значень засвідчив виразну різницю між обома показниками: середній рівень **гнітючої тривоги** у вибірці становив **15.1**, тоді як **прогностична тривога** виявилась помітно вищою — **22.9**. Така різниця свідчить про те, що учасники дослідження загалом більш схильні до тривоги, пов'язаної з очікуванням майбутніх подій, аніж до емоційно забарвленого пригнічення в теперішньому. Цей розрив може бути зумовлений специфікою сучасного середовища, де майбутнє часто здається непередбачуваним, що стимулює когнітивну (прогностичну) активність.

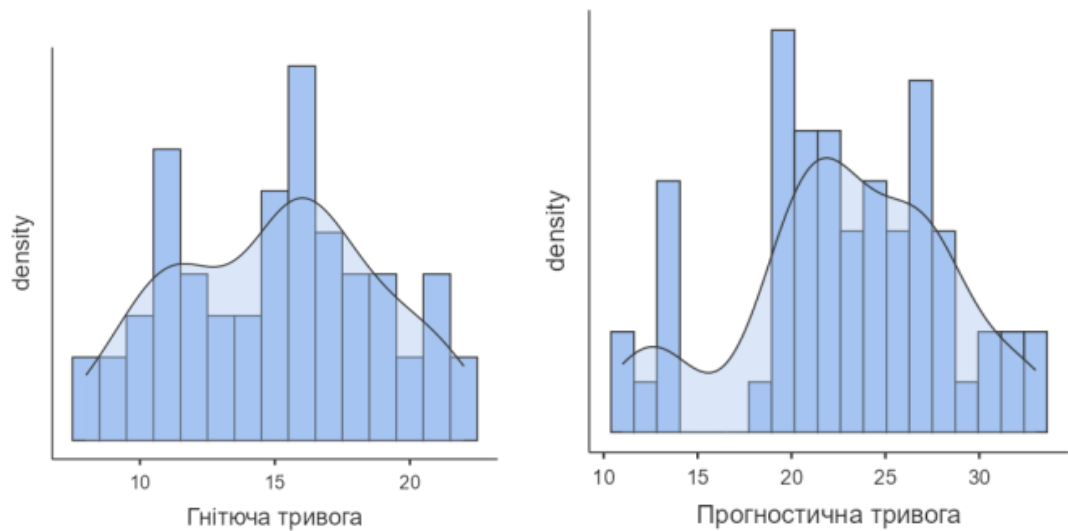

Рисунок 3.4. Щільність розподілу по шкалах гнітючої і прогностичної тривоги

Варіативність показників. Варіабельність показників також істотно різниться. Стандартне відхилення для гнітючої тривоги становило **3.75**, тоді як для прогностичної — **5.53**, що вказує на більш широкий розкид останньої (див. рис. 3.4). Інакше кажучи, тривожність, пов'язана з майбутніми подіями, є не лише вищою в середньому, а й більш неоднорідною серед учасників: одні переживають її дуже інтенсивно, інші — помірно.

Характер розподілу. Оцінка нормальності розподілу (тест Шапіро-Уїлка) показала, що **гнітюча тривога** не має статистично значущих відхилень від нормального розподілу ($p = 0.116$), тоді як **прогностична тривога** має ($p = 0.039$), що свідчить про статистичну відмінність її розподілу від нормального. Можливо, це зумовлено наявністю підгруп із виражено підвищеним рівнем тривоги щодо майбутнього, що формує лівосторонній асиметричний розподіл (асиметрія = -0.375).

Асиметрія та ексцес. Розподіл **гнітючої тривоги** є майже симетричним (асиметрія = -0.0234), тоді як **прогностична тривога** має помірну лівосторонню асиметрію, що вказує на більшу кількість високих значень, ніж низьких. Обидва показники мають негативний ексцес, що свідчить про *платикуртичність* — тобто, сплюсненість розподілу порівняно з

нормальним. Зокрема, гнітюча тривога має ексцес -0.866 , що вказує на меншу концентрацію значень навколо середнього.

Гендерні відмінності у тривожності

Гнітюча тривога. Дисперсійний аналіз (ANOVA) та t-тести для незалежних вибірок виявили **статистично значущу різницю між чоловіками та жінками саме за гнітючою тривогою**. Жінки мали вищий середній рівень ($M = 16.2$, $SD = 3.41$), ніж чоловіки ($M = 13.6$, $SD = 3.73$) (див. рис. 3.5). Усі використані статистичні тести (Student's t, Welch's t та Mann–Whitney) підтвердили цю відмінність ($p < 0.01$). Розмір ефекту (Cohen's $d \approx 0.73$) свідчить про **середній або наближений до великого вплив статі на рівень гнітючої тривоги**.

Такий результат може свідчити про **гендерні відмінності в емоційній переробці тривожних станів**. Зокрема, жінки, як правило, мають вищу емоційну чутливість і можуть частіше переживати тривогу у вигляді внутрішнього гніту. У культурному контексті це також може відображати більшу соціальну норму для вираження емоцій серед жінок, на відміну від чоловіків.

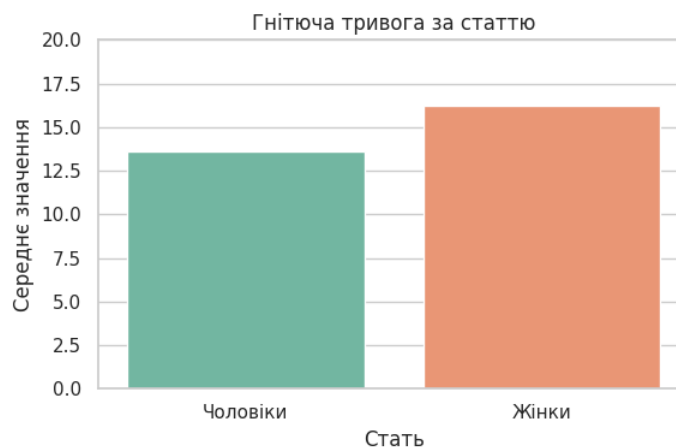

Рисунок 3.5. Середні значення по шкалі гнітючої тривоги в чоловіків і жінок

Прогностична тривога. На відміну від гнітючої, **прогностична тривога не продемонструвала гендерних відмінностей.** Жоден із застосованих статистичних методів не виявив значущої різниці між чоловіками та жінками. Це дає підстави припустити, що когнітивна компонента тривожності — занепокоєння щодо майбутнього — є **відносно стабільною незалежно від статі.**

Пояснення емпіричних закономірностей

Загалом, виявлена закономірність вищого рівня **прогностичної тривоги** може бути пояснена особливостями сучасного життя, де невизначеність є ключовим чинником — від глобальних криз до персональних викликів. Люди схильні переживати саме ті форми тривоги, які дозволяють хоч частково контролювати ситуацію (через передбачення, планування, аналіз), що їй відповідає прогностичній тривозі. Натомість гнітюча тривога, як реакція емоційного безсилля перед ситуацією, менш функціональна, тому її рівень нижчий у середньому.

Гендерні відмінності у гнітючій тривозі можуть бути пов'язані як з **біопсихологічними** факторами (відмінності у функціонуванні лімбічної системи), так і з **соціальними** (соціалізація, гендерні ролі). Жінки частіше залучають емоційно-експресивні копінг-стратегії, а також можуть частіше шукати підтримку у зовнішніх або духовних джерелах, що іноді пов'язується з "непродуктивними формами віри".

Загальні висновки

1. **Прогностична тривога значно вища за гнітючу,** що вказує на домінування когнітивного способу переживання невизначеності у досліджуваній вибірці.

2. **Розподіл гнітючої тривоги наближений до нормального, тоді як прогностична тривога демонструє відхилення** — в тому числі у вигляді асиметрії та підвищеної варіативності.

3. **Жінки виявляють статистично значуще вищий рівень гнітючої тривоги, але не відрізняються від чоловіків за рівнем прогностичної тривоги.**

4. **Когнітивний компонент тривожності є менш залежним від гендерних відмінностей і, ймовірно, виконує більш адаптивну функцію в умовах невизначеності.**

Таким чином, отримані дані свідчать про **неоднорідну структуру тривожності**, де прогностичний аспект пов'язаний із сучасною реальністю та спробами її осмислення, а гнітючий — більше з емоційним реагуванням, чутливим до особистісних і соціальних факторів, зокрема гендеру.

Аналіз вікових відмінностей у толерантності до невизначеності: результати дисперсійного аналізу

У межах дослідження толерантності до невизначеності було висунуто припущення, що рівень тривожності, зумовленої невизначеністю, може змінюватися залежно від віку. З метою перевірки цього припущення було використано односторонній дисперсійний аналіз (ANOVA), спрямований на виявлення потенційних вікових відмінностей за двома складовими інтолерантності до невизначеності — **гнітючою та прогностичною тривогою**.

Порівняння трьох вікових груп

Перший етап аналізу передбачав поділ вибірки на три вікові категорії: **18–25 років, 26–35 років, та 36+ років**. Результати дисперсійного аналізу

показали відсутність статистично значущих відмінностей між цими групами як за гнітючою, так і за прогностичною тривогою.

Зокрема, для **прогностичної тривоги** статистичні критерії Уелча ($F = 0.953$, $p = 0.395$) і Фішера ($F = 0.715$, $p = 0.494$) вказали на відсутність значущих ефектів. Хоча середні значення варіювали від **22.0** у молодшій групі до **24.1** у найстаршій, ця варіація не є достатньо великою, аби вважатися статистично значущою. Це дозволяє припустити, що когнітивна форма тривожності (виявлена у прогнозуванні майбутніх подій) має стабільний характер у межах зазначених вікових меж.

Аналогічну картину спостерігали і для **гнітючої тривоги**. Тест Уелча ($F = 1.074$, $p = 0.352$) та тест Фішера ($F = 1.184$, $p = 0.313$) не виявили суттєвих відмінностей. Хоча середній рівень гнітючої тривоги коливався від **14.3** до **16.0** балів між групами, ці відмінності знову ж таки залишаються в межах статистичної похибки.

Розширений аналіз із шістьма віковими групами

Для підвищення точності та чутливості аналізу було проведено додатковий дисперсійний аналіз з деталізованішим поділом респондентів на шість вікових категорій: **до 20 років, 21–25 років, 26–30 років, 31–35 років, 36–40 років та 40+ років**. Очікувалося, що більш точне розмежування вікових меж дозволить виявити можливі приховані закономірності.

Однак, і в цьому випадку результати залишилися подібними. Для **прогностичної тривоги** значення p у тестах Уелча ($p = 0.609$) та Фішера ($p = 0.705$) були значно вищими за критичний рівень 0.05. F-статистика також залишалася низькою (Уелч: $F = 0.731$; Фішер: $F = 0.593$), що вказує на **відсутність виражених міжгрупових коливань**. Описові статистики підтвердили, що середні значення тривоги у всіх групах знаходяться в межах

21.3–24.9, тобто без яскраво виражених тенденцій до підвищення чи зниження з віком.

Подібну стабільність продемонструвала **гнітюча тривога**: тести Уелча ($F = 1.667$, $p = 0.189$) і Фішера ($F = 1.447$, $p = 0.222$) також не виявили значущих розбіжностей. Незважаючи на певні варіації середніх (від **12.7** до **16.3** балів), ці відмінності не досягають статистичного рівня впевненості.

Перевірка припущень і коректність аналізу

Варто зазначити, що перед проведенням ANOVA було здійснено перевірку основних статистичних припущень. Розподіли обох змінних були близькими до нормальних згідно з тестом Шапіро–Уїлка ($p > 0.05$), а також підтверджено гомогенність дисперсій за критерієм Левена ($p > 0.05$). Це забезпечило **валідність використання дисперсійного аналізу** для даних цього дослідження.

Пояснення та інтерпретація результатів

Незалежно від способу поділу на вікові групи (грубий — у 3 категорії або деталізований — у 6), **вік не виявив себе як суттєвий фактор**, що впливає на рівень інтолерантності до невизначеності. Цей результат може бути пояснений кількома чинниками.

По-перше, **тривожність, зумовлена невизначеністю**, має значною мірою **екзистенціальний характер**, що проявляється незалежно від вікового етапу. Прогностична тривога, як когнітивна реакція на непередбачуваність майбутнього, може бути однаково активованою як у молодих, так і в старших учасників — особливо в умовах соціальної, економічної чи глобальної нестабільності, що актуалізує невизначеність як загальнолюдський досвід.

По-друге, гнітюча тривога, яка відображає емоційне сприйняття невизначеності, можливо, **більшою мірою детермінована особистісними**

рисами, а не віком. Емоційна вразливість, копінг-стратегії, наявність підтримки — усе це чинники, що можуть «перекривати» ефект віку в контексті переживання тривоги.

Загальні висновки по методиці щодо інтолерантності до невизначеності

1. У межах вибірки не виявлено **жодних статистично значущих відмінностей** у рівнях гнітючої або прогностичної тривоги залежно від віку, незалежно від способу категоризації.

2. Прогностична та гнітюча тривога є **відносно стабільними віковими характеристиками**, принаймні у межах представленого контингенту.

3. Результати можуть свідчити про те, що **інтолерантність до невизначеності є універсальною характеристикою**, яка не демонструє чіткої вікової динаміки.

Таким чином, одержані результати мають практичне значення для психологічного консультування: **вікова категорія клієнта не повинна автоматично розглядатися як фактор ризику щодо підвищеного рівня тривожності, зумовленої невизначеністю**. Натомість доцільно зосереджувати увагу на особистісних особливостях, копінг-ресурсах та інтерпретації невизначеності самим індивідом.

3.1.3. Оцінка локусу контролю за методикою «Рівень суб'єктивного контролю»: опис результатів та гендерні порівняння

Методика «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК), розроблена Є.Ф. Бажіним та ін., дозволяє діагностувати ступінь інтернальності (внутрішнього

контролю) або екстернальності (зовнішнього контролю) в різних сферах життєдіяльності особистості. У межах цього дослідження було розглянуто сім ключових шкал: загальна інтернальність (Із), інтернальність у сфері досягнень (Ід), невдач (Ін), сімейних (Іс) та виробничих (Ів) стосунків, міжособистісних взаємин (Ім), а також у контексті здоров'я і хвороби (Ізх).

Загальний опис розподілу інтернальності

Оцінка середніх значень свідчить про різну вираженість суб'єктивного контролю в різних сферах (див. табл. 3.2). Найвищий середній бал спостерігається у шкалі **інтернальності в досягненнях (Ід = 5.57)**, що свідчить про чітко виражену схильність респондентів приписувати результати власної діяльності саме своїм зусиллям. Значний рівень інтернальності також виявлено у сфері **міжособистісних стосунків (Ім = 5.08)**, що може відображати готовність респондентів брати на себе відповідальність за якість взаємин з іншими людьми.

Натомість найнижчі показники виявлено у сфері **невдач (Ін = 3.55)**. Це свідчить про тенденцію до зовнішньої атрибуції в ситуаціях, де події мають негативний характер. Можна припустити, що така позиція виконує психологічну захисну функцію, дозволяючи знизити рівень почуття провини або самооцінного тиску в разі невдач.

Загальний рівень інтернальності (Із = 4.30) свідчить про помірний рівень суб'єктивного контролю у вибірці, що можна вважати типовим для невибіркової популяції без особливого екстремуму в інтернальності чи екстернальності.

Таблиця 3.2.

Описова статистика за шкалами загальної інтернальності (Із), інтернальності у сфері досягнень (Ід), невдач (Ін), сімейних (Іс) та виробничих (Ів) стосунків, міжособистісних взаємин (Ім), здоров'я і хвороб (Ізх)

	Із	Ід	Ін	Іс	Ів	Ім	Ізх
Середнє	4.30	5.57	3.55	4.58	4.07	5.08	4.37
Станд. помилка середнього	0.233	0.236	0.264	0.199	0.179	0.236	0.197
Медіана	4.50	6.00	3.00	5.00	4.00	5.00	4.50
Стандартне відхилення	1.81	1.83	2.05	1.54	1.39	1.83	1.53
Дисперсія	3.26	3.33	4.18	2.38	1.93	3.33	2.34
Діапазон	6	8	7	6	6	8	7
Мінімум	1	1	1	2	1	1	1
Максимум	7	9	8	8	7	9	8
Асиметрія	-0.306	-0.603	0.393	0.167	-0.123	-0.0063	-0.033
Екссес	-0.896	-0.112	-1.01	-0.498	0.214	-0.303	-0.332
Шапиро-Уилк W	0.929	0.933	0.910	0.950	0.934	0.968	0.952
Шапиро-Уилк p	0.002	0.003	<.001	0.016	0.003	0.123	0.019

Варіабельність результатів. Аналіз варіативності вказує на те, що респонденти демонструють **найбільшу розбіжність у переконаннях щодо контролю в ситуаціях невдач** (стандартне відхилення = 2.05) (див. рис. 3.6). Це підтверджує, що саме ця сфера є найбільш індивідуалізованою — деякі особи беруть повну відповідальність за поразки, інші — схильні приписувати їх обставинам або іншим людям. Подібну варіативність (SD = 1.83) зафіксовано і у сфері досягнень, що також демонструє широку диференціацію в уявленнях про контроль за успіхом.

Найменш варіативними є оцінки у **виробничій сфері** ($I_v = 1.39$) та **сфері здоров'я** ($I_{zx} = 1.53$), що може свідчити про більш узагальнене або стандартизоване сприйняття цих контекстів. Ймовірно, соціокультурні уявлення про здоров'я та роботу чинять вплив на формування спільних уявлень про контроль у цих сферах.

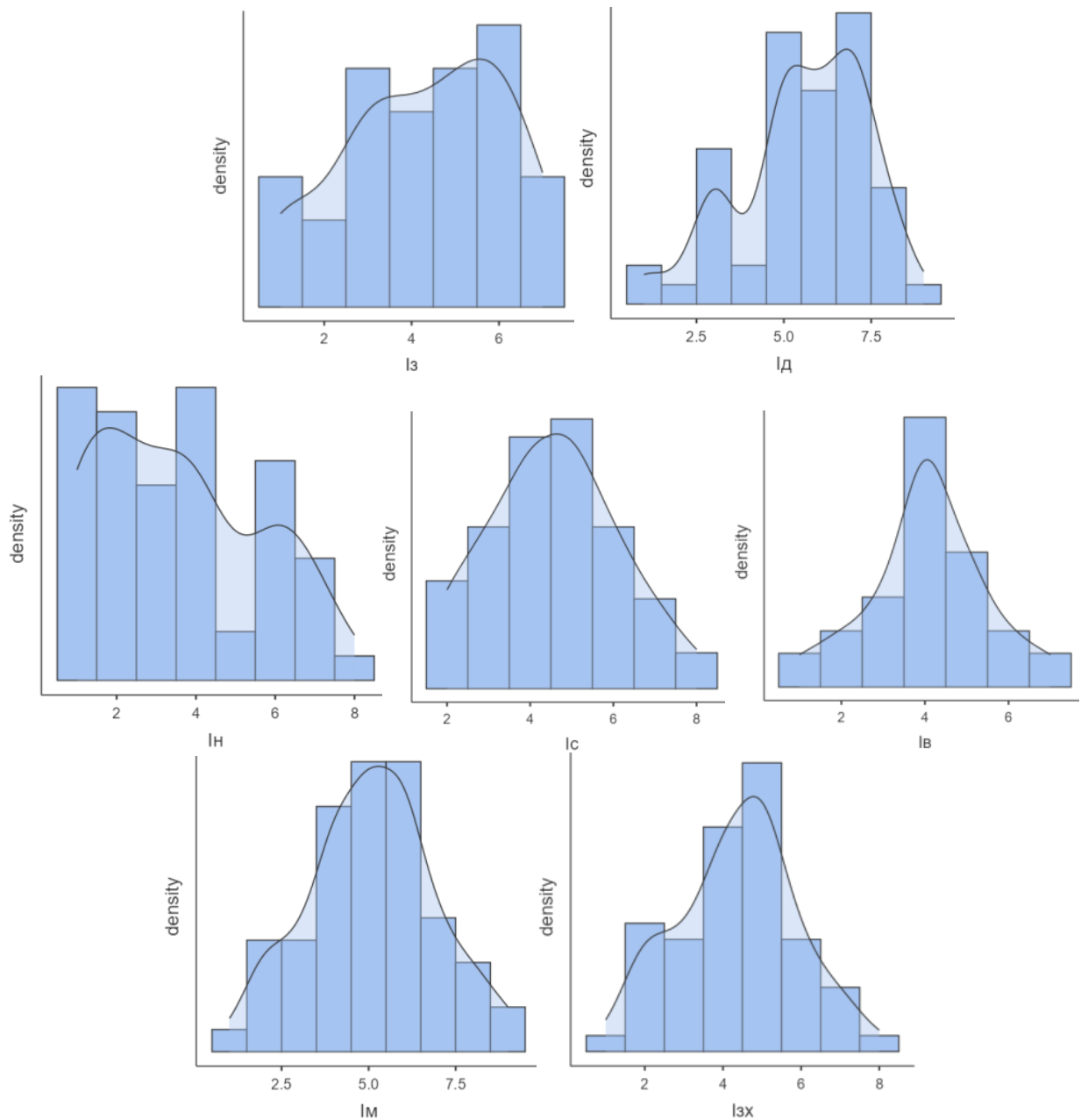

Рисунок 3.6. Щільність розподілу по шкалах загальна інтернальність (I_3), інтернальність у сфері досягнень (I_d), невдач (I_n), сімейних (I_c) та виробничих (I_v) стосунків, міжособистісних взаємин (I_m), здоров'я і хвороб (I_{3x})

Асиметрія та ексцес як показники форми розподілу. Аналіз асиметрії показав, що більшість шкал мають **невелику негативну асиметрію** — тобто розподіли з деяким зсувом вправо (з більшою кількістю високих значень). Наприклад, шкала загальної інтернальності має асиметрію -0.306 , а шкала досягнень — -0.603 . Це підтверджує переважання **високих рівнів суб'єктивного контролю** у цих сферах. Водночас у шкалі невдач виявлено **позитивну асиметрію (0.393)**, що вказує на значну частку респондентів з низькими показниками інтернальності — тобто екстернальну атрибуцію поразок.

Ексцес у більшості шкал є **від'ємним**, що свідчить про **платикуртичний характер розподілу** — тобто, сплющений розподіл із менш вираженим піком. Це узгоджується з високою індивідуальною варіативністю у відповідях. Єдиною шкалою, де ексцес є додатнім, є шкала Ів (виробнича сфера), однак значення (0.214) не є високим і не вказує на суттєву лептокуртичність.

Нормальність розподілу. Згідно з результатами тесту Шапіро–Уїлка, нормальний розподіл не підтверджується для більшості шкал. Значущі відхилення від нормальності зафіксовано у шкалах Із ($p = 0.002$), Ід ($p = 0.003$), Ін ($p < 0.001$), Іс ($p = 0.016$), Ів ($p = 0.003$) та Ізх ($p = 0.019$). Лише **шкала міжособистісної інтернальності (Ім)** не показала статистично значущого відхилення від нормальності ($p = 0.123$). Цей результат має бути врахований у подальших статистичних процедурах — за потреби слід застосовувати **непараметричні методи** або використовувати трансформації даних.

Статистичний аналіз локусу контролю: вікові та гендерні відмінності за шкалами методики РСК

Аналіз статевих відмінностей у рівні інтернальності

Для перевірки наявності гендерних відмінностей за шкалами РСК було застосовано **односторонній дисперсійний аналіз (ANOVA)**, результати якого не виявили статистично значущих відмінностей між чоловіками та жінками в жодній зі шкал ($p > 0.05$). Найменші значення p , що **наближаються до рівня значущості**, зафіксовано в шкалах **міжособистісної інтернальності (Ім): $p = 0.060$ – 0.066** та **інтернальності у сфері здоров'я (Ізх): $p = 0.082$ – 0.091** . Ці результати можна розглядати як **тенденції**, які потребують подальшого вивчення на більшій вибірці, однак наразі вони не мають достатньої статистичної ваги для ствердження про наявність реальних гендерних ефектів.

Загалом, можна зробити висновок, що **локус контролю у досліджуваній вибірці є відносно незалежним від статі**, принаймні у межах використаної методики та обсягу вибірки.

Узагальнення та інтерпретація

1. **Найвища інтернальність** спостерігається у сферах, де суб'єкт має більший досвід особистого впливу (досягнення, стосунки), тоді як **найнижча** — у сфері невдач, що, ймовірно, є наслідком психологічного механізму самозахисту.

2. **Варіативність відповідей** свідчить про індивідуальні відмінності у сприйнятті контролю, особливо у сферах з потенційно високою емоційною або соціальною значущістю.

3. **Більшість шкал мають розподіли, що статистично відрізняються від нормального**, що вимагає обережності при використанні параметричних тестів.

4. **Гендерних відмінностей не виявлено**, хоча у деяких шкалах виявлені тенденції до відмінностей, що можуть мати практичне значення в окремих контекстах.

Таким чином, результати свідчать про складну структуру суб'єктивного контролю, яка варіюється залежно від контексту, але залишається порівняно стабільною в межах соціально-демографічних характеристик. Це відкриває можливості для подальших досліджень щодо впливу типу локусу контролю на coping-стратегії, вірування та адаптаційні механізми особистості.

Аналіз вікових відмінностей (трьохгруповий ANOVA)

У цьому дослідженні було здійснено порівняльний аналіз показників інтернальності в різних сферах життєдіяльності (здоров'я, досягнення, невдачі, сімейні, виробничі та міжособистісні відносини) серед трьох вікових груп: 18–25 років, 26–35 років, та 36 років і більше. Для перевірки наявності відмінностей між групами застосовано односторонній дисперсійний аналіз (ANOVA) із додатковим урахуванням результатів тесту Уелча.

Усі отримані р-значення для шкал Із, Ід, Ін, Іс, Ів, Ім, Ізх перевищували рівень статистичної значущості ($p > 0.05$), що свідчить про відсутність достовірних вікових розбіжностей у рівнях інтернальності. Найнижчі р-значення (наближені до рівня значущості) були отримані для шкали Іс ($p = 0.070$ для Фішера), однак і вони не досягли потрібного статистичного порогу. Таким чином, на основі даних цієї вибірки можна стверджувати, що вік не є ключовим фактором, який впливає на відчуття особистісного контролю в різних сферах життя.

Поглиблений аналіз за шістьма віковими групами

Для перевірки стійкості отриманих результатів вибірку було також поділено на шість вікових категорій: до 20 років, 21–25 років, 26–30 років, 31–35 років, 36–40 років і 40+ років. І в цьому випадку односторонній ANOVA не виявив статистично значущих відмінностей між групами за жодною зі шкал інтернальності (усі $p > 0.05$ як за тестом Фішера, так і Уелча).

Навіть при врахуванні порушення нормальності (виявленого у шкалах Ід і Ів) та неоднорідності дисперсій (виявленої у Із), результати залишаються незмінними: рівень суб'єктивного контролю не демонструє систематичної вікової динаміки.

Гендерні відмінності у рівнях інтернальності (t-тести)

З метою виявлення потенційних відмінностей у суб'єктивному контролі між чоловіками та жінками було проведено серію t-тестів для незалежних вибірок, включно з тестом Стюдента, Welch's t-тестом і непараметричним критерієм Манна–Уїтні. Загалом результати не показали наявності статистично значущих гендерних відмінностей для жодної з шкал (усі $p > 0.05$).

Однак, шкала Ім (інтернальність у міжособистісних відносинах) показала результати на межі статистичної значущості ($p = 0.060$ у t-тесті Стюдента, $p = 0.066$ у Welch's t-тесті, $p = 0.063$ у Манна–Уїтні), що може свідчити про потенційно вищу інтернальність у жінок у цій сфері. Аналогічну тенденцію виявлено і в шкалі Ізх (здоров'я і хвороба), де р-значення наближається до значущого порогу. Розмір ефекту в обох випадках є помірним (Cohen's $d = \sim 0.5$).

Варто зауважити, що для шкали Ід (досягнення) було виявлено порушення припущення про однорідність дисперсій, тому для цієї шкали більш надійним вважається Welch's t-тест. Утім, і в цьому випадку $p > 0.05$. Фактори Байєса здебільшого надають слабку підтримку нульовій гіпотезі, що узгоджується з іншими результатами аналізу.

Узагальнений висновок

Отримані результати свідчать про відносну стабільність рівня суб'єктивного контролю в межах як вікових, так і гендерних категорій. Хоча деякі шкали продемонстрували тенденції до значущих відмінностей (зокрема

Ім та Ізх), вони не перевищують статистичний поріг, прийнятий у психологічних дослідженнях. У зв'язку з цим можна припустити, що відчуття відповідальності за події в різних сферах життя формується під впливом інших чинників — наприклад, особистісних рис, соціального досвіду або контекстуального тиску — і не є прямою функцією статі чи віку.

Для підвищення точності й обґрунтованості таких висновків у майбутніх дослідженнях доцільно використовувати більші вибірки, а також включати інтегративні моделі, які враховуватимуть перехресний вплив біографічних, особистісних та соціальних змінних.

3.1.4. Описові статистики та міжгруповий аналіз форм віри

У рамках емпіричного дослідження було проаналізовано п'ять типів віри: духовно-релігійну віру, віру в соціальні цінності, інтерперсональну віру (віру в іншого), інтрапсихічну віру (віру в себе) та непродуктивні форми віри. Загальна кількість респондентів склала $N = 60$ для кожної шкали.

Описові характеристики змінних

Аналіз середніх значень показав, що найвищі показники зафіксовано для інтерперсональної віри ($M = 6.92$), інтрапсихічної віри ($M = 6.67$) та віри в соціальні цінності ($M = 6.53$) (див. табл. 3.3), що свідчить про переважання конструктивних форм віри в досліджуваній вибірці. Найнижчі значення отримано для шкали непродуктивних форм віри ($M = 3.52$), що вказує на відносно низьку поширеність деструктивних установок.

Варіативність показників була найбільш вираженою для духовно-релігійної віри ($SD = 2.51$) та непродуктивних форм віри ($SD = 2.43$), що може свідчити про гетерогенність у сприйнятті цих аспектів віри серед учасників. Найменшу дисперсію показали інтерперсональна ($SD = 1.23$) та інтрапсихічна віра ($SD = 1.30$), що вказує на більшу узгодженість відповідей.

Описова статистика за шкалами різних форм віри

	Духовно релігійна віра	Віра в соціальні цінності	Інтерперсональн а віра (в іншого)	Інтрапсихічна віра (в себе)	Непродуктивні форми віри
Середнє	4.12	6.53	6.92	6.67	3.52
Станд. помилка середнього	0.324	0.182	0.158	0.168	0.313
Медіана	4.00	7.00	7.00	7.00	3.50
Стандартне відхилення	2.51	1.41	1.23	1.30	2.43
Дисперсія	6.31	1.98	1.50	1.68	5.88
Діапазон	10	6	6	7	9
Мінімум	0	4	4	2	0
Максимум	10	10	10	9	9
Асиметрія	0.182	0.363	-0.0650	-0.742	0.436
Екссес	-0.827	-0.129	-0.0704	1.61	-0.649

Аналіз асиметрії розподілів засвідчив відносну симетричність більшості шкал, за винятком інтрапсихічної віри, де виявлено помірну лівосторонню асиметрію ($Sk = -0.742$), що свідчить про схильність більшості респондентів до високих значень. Показник ексцесу для цієї ж шкали був позитивним ($K = 1.61$), що свідчить про наявність лептокуртичного розподілу з "важкими хвостами", тобто про скупчення значень поблизу середнього, з окремими відхиленнями в обидва боки.

Описова статистика та перевірка припущень нормальності

З метою дослідження особливостей прояву різних форм віри було здійснено аналіз описових статистик, перевірку нормальності розподілу

даних, оцінку варіативності та симетрії розподілів, а також досліджено міжзв'язки між шкалами.

Перевірка нормальності розподілу

Для оцінки відповідності розподілів шкал нормальному закону було застосовано тест Шапіро-Уїлка. Результати наведено в таблиці 3.4. Усі досліджувані шкали мають статистично значуще відхилення від нормального розподілу ($p < 0.05$), що обґрунтовує доцільність подальшого використання непараметричних методів аналізу.

Таблиця 3.4.

Результати тесту Шапіро-Уїлка для шкал віри

Шкала	W	р-значення	Висновок
Духовно-релігійна віра	0.958	0.037	Розподіл не є нормальним
Віра в соціальні цінності	0.940	0.005	Розподіл не є нормальним
Інтерперсональна віра (у іншого)	0.936	0.004	Розподіл не є нормальним
Інтрапсихічна віра (у себе)	0.918	<0.001	Розподіл не є нормальним
Непродуктивні форми віри	0.942	0.007	Розподіл не є нормальним

Центральні тенденції та варіативність. Отримані результати свідчать про те, що найвищі середні значення спостерігаються для віри в іншого, себе та соціальні цінності (усі > 6.5) (див. табл. 3.3), що вказує на виражену соціальну та внутрішню довіру серед респондентів. Натомість найнижчий рівень має шкала непродуктивної віри ($M = 3.52$), що психологічно інтерпретується як позитивна ознака. Найбільша варіативність

виявлена у духовно-релігійній вірі ($\sigma = 2.51$), що свідчить про широкий спектр індивідуальних відмінностей у цій сфері.

Асиметрія та ексцес. Для подальшого розуміння розподілу значень було проаналізовано коефіцієнти асиметрії та ексцесу (табл. 3.3).

Асиметрія у шкалі "віра в себе" вказує на те, що більшість учасників мають високі оцінки, тоді як меншість — дуже низькі, що створює скіс ліворуч. У свою чергу, "непродуктивна віра" має скіс праворуч, що свідчить про її знижені значення у більшості опитаних, але підвищені — у деяких респондентів.

Загальні висновки:

Інтерперсональна (в іншого) та інтрапсихічна (в себе) віра найвищі, що може свідчити про **сильну соціальну та внутрішню довіру** в респондентів.

Непродуктивні форми віри — найменш виражені, але з великою варіативністю, тому для деяких учасників це може бути **потенційною проблемною зоною.**

Усі шкали мають **ненормальний розподіл**, отже для подальших тестів варто застосовувати **непараметричні методи.**

Емоційний компонент віри: потреби як мотиваційна основа

Кореляційний аналіз потреб у контексті форм віри. З метою виявлення взаємозв'язків між емоційними потребами та формами віри було проведено кореляційний аналіз, у якому враховано п'ять базових потреб: у самоактуалізації, самоствердженні, ідентичності, безпеці та сенсі. Для кожної потреби розглядалися її прояви у п'яти формах віри: духовно-релігійній,

віруванні в соціальні цінності, віруванні в іншого, віруванні в себе та непродуктивних формах віри.

Потреба в самоактуалізації (В) виявила позитивні статистично значущі кореляції між усіх В форм віри ($p < 0.001$). Найвищі коефіцієнти були зафіксовані між В духовно-релігійною вірою та В вірою в соціальні цінності ($r = 0.627$), а також між В вірою в соціальні цінності та В вірою в іншого ($r = 0.689$). Це вказує на те, що вищий рівень емоційної потреби у певній формі віри тісно пов'язаний із підвищенням цієї потреби в інших формах. Таким чином, надалі доцільно використовувати інтегральний показник середнього значення потреб у всіх формах віри як узагальнений індикатор В.

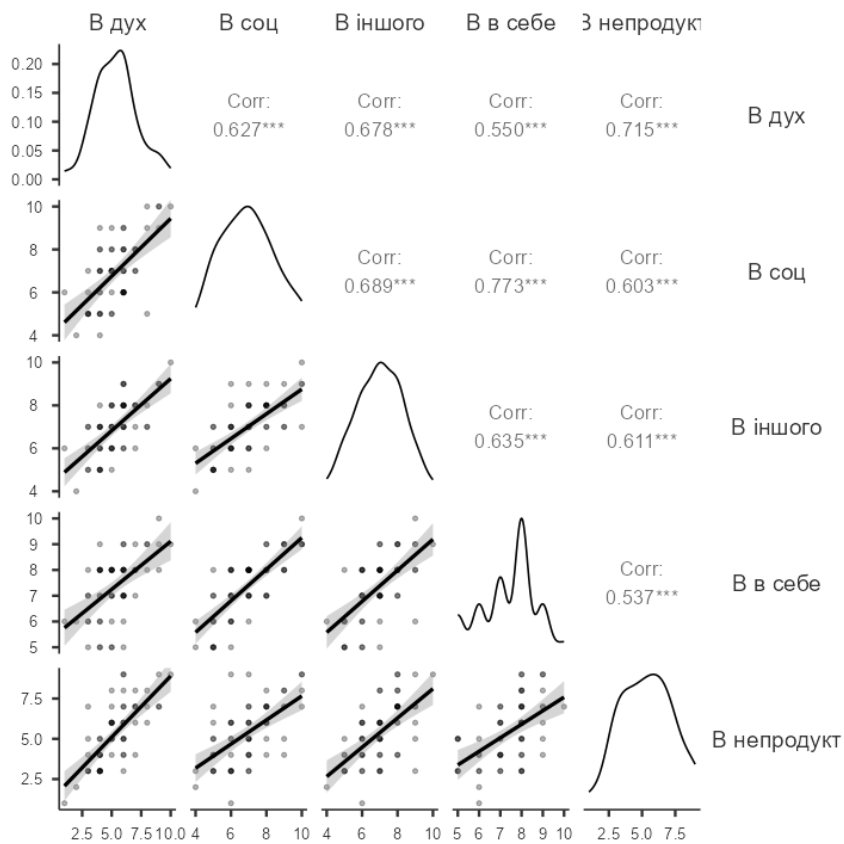
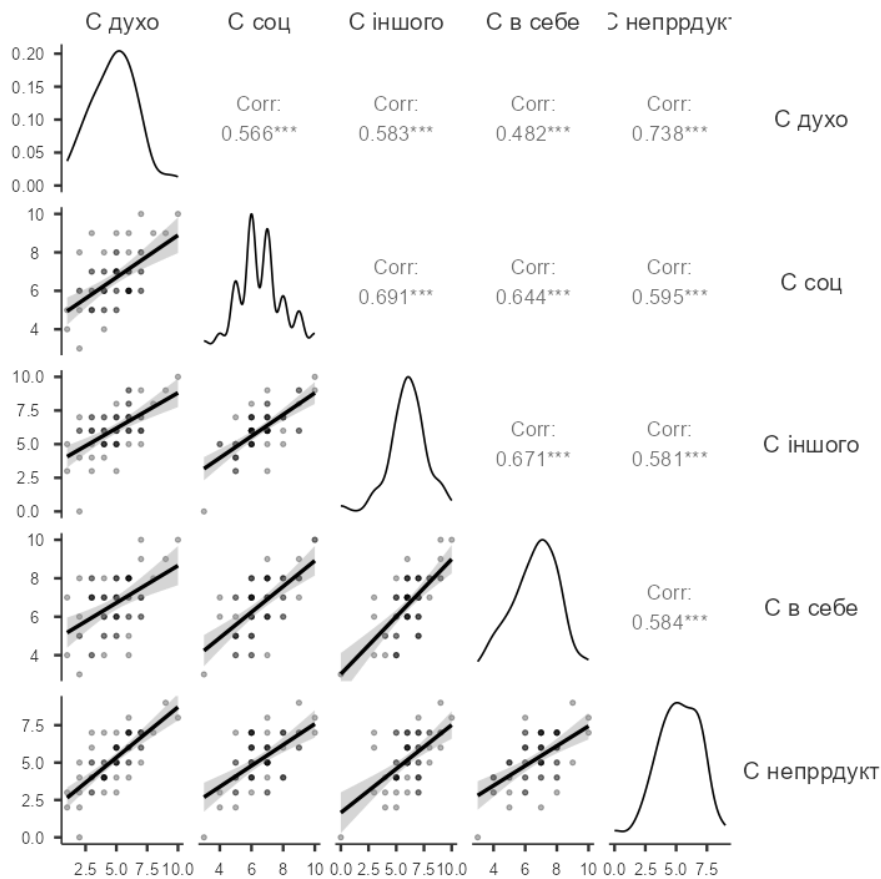

Рисунок 3.7. Кореляційна матриця потреби у самоактуалізації

Потреба в самоствердженні (С) також демонструє значущі позитивні кореляції ($p < 0.001$) між усіма формами віри. Найсильніші взаємозв'язки виявлено між С духовно-релігійною вірою та С непродуктивними формами віри ($r = 0.738$), а також між вірою в С іншого і С вірою в себе ($r = 0.671$) (див. *Рисунок 3.8*). Це свідчить про взаємозміцнення різних аспектів емоційного самоствердження, що формують внутрішньо узгоджену структуру віри.

Рисунок 3.8. Кореляційна матриця потреби в самоствердженні.

Потреба в ідентичності також виявила статистично значущі позитивні кореляції між усіма формами віри. Найвищі коефіцієнти зафіксовано між D духовно-релігійною вірою та D непродуктивними формами віри ($r = 0.755$), а також між D вірою в себе та D непродуктивними формами віри ($r = 0.583$) (див. рис. 3.9). Це підтверджує, що формування ідентичності у контексті віри

відбувається через інтеграцію різних джерел вірувань, зокрема тих, що мають непродуктивний характер.

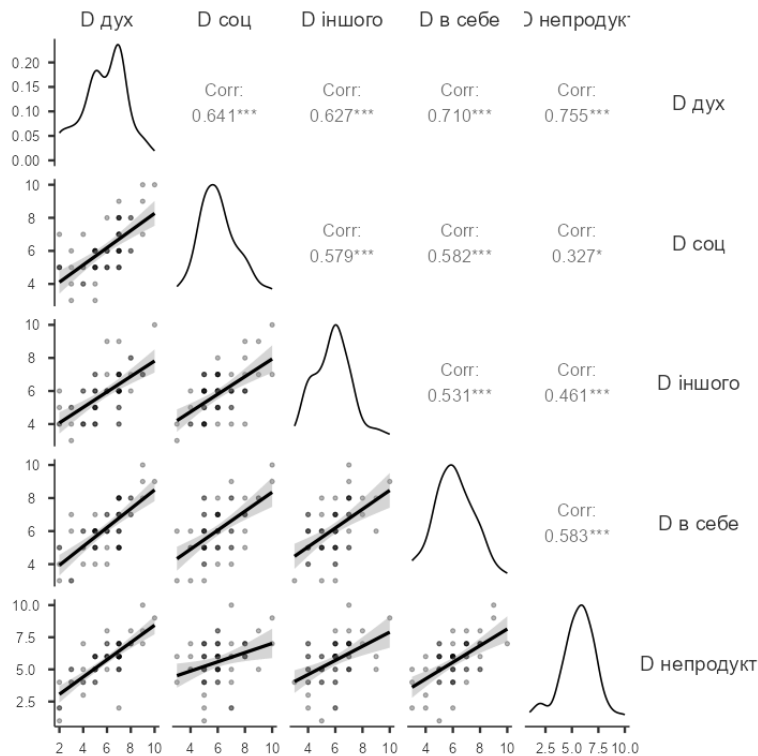

Рисунок 3.9. Кореляційна матриця потреби в ідентичності.

Потреба в безпеці демонструє високі позитивні кореляції між усіма формами віри ($p < 0.001$). Найсильніші з них спостерігаються між E духовно-релігійною вірою та E непродуктивними формами віри ($r = 0.772$), а також між E вірою в іншого і E вірою в себе ($r = 0.705$) (див. рис. 3.10). Ці результати свідчать про тісний зв'язок між пошуком безпеки та релігійними чи міжособистісними аспектами віри, що можуть виступати як адаптивними, так і непродуктивними компенсаторними механізмами.

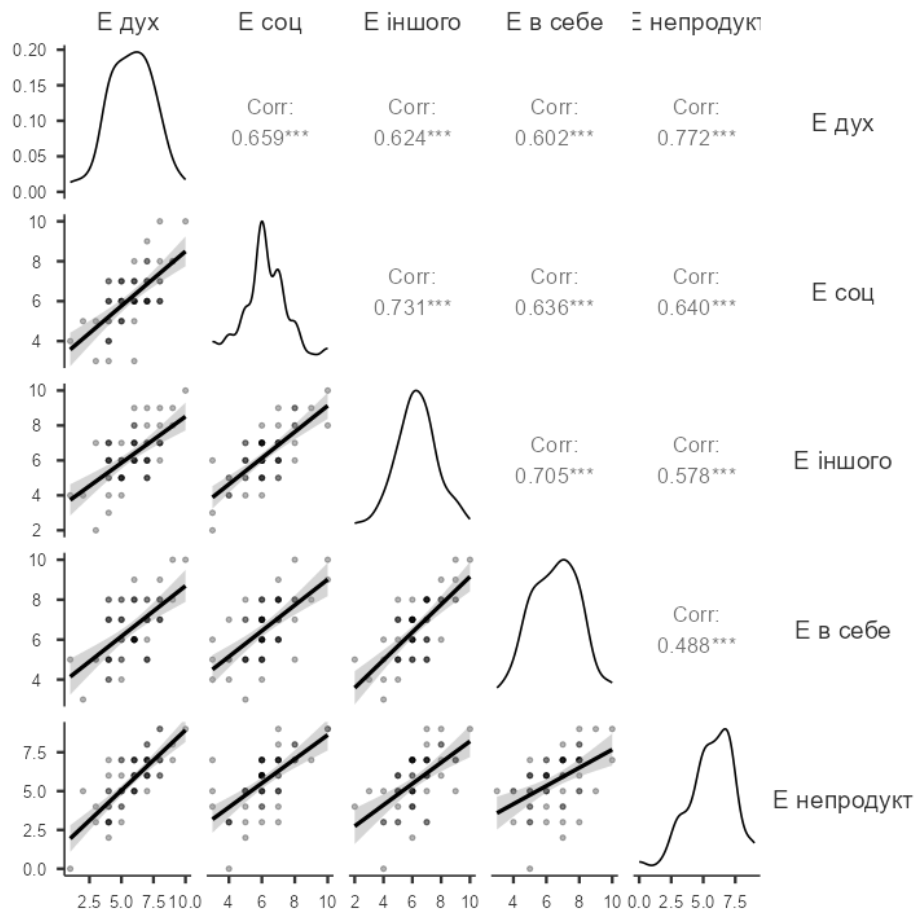

Рисунок 3.10. Кореляційна матриця потреби в безпеці.

Потреба у сенсі показала найвищі рівні кореляцій серед усіх емоційних потреб. Зокрема, найсильніший зв'язок спостерігається між F духовною вірою та F непродуктивними формами віри ($r = 0.789$), а також між F соціальною вірою і F вірою в себе ($r = 0.771$) та F вірою в іншого ($r = 0.711$) (див. рис. 3.11). Всі ці кореляції мають високий рівень значущості ($p < 0.001$), що підтверджується кількома методами обрахунку – коефіцієнтами Пірсона, Спірмена і Кендалла. Ці дані свідчать про системну взаємозалежність пошуку сенсу життя з усіма формами віри, незалежно від їх продуктивності.

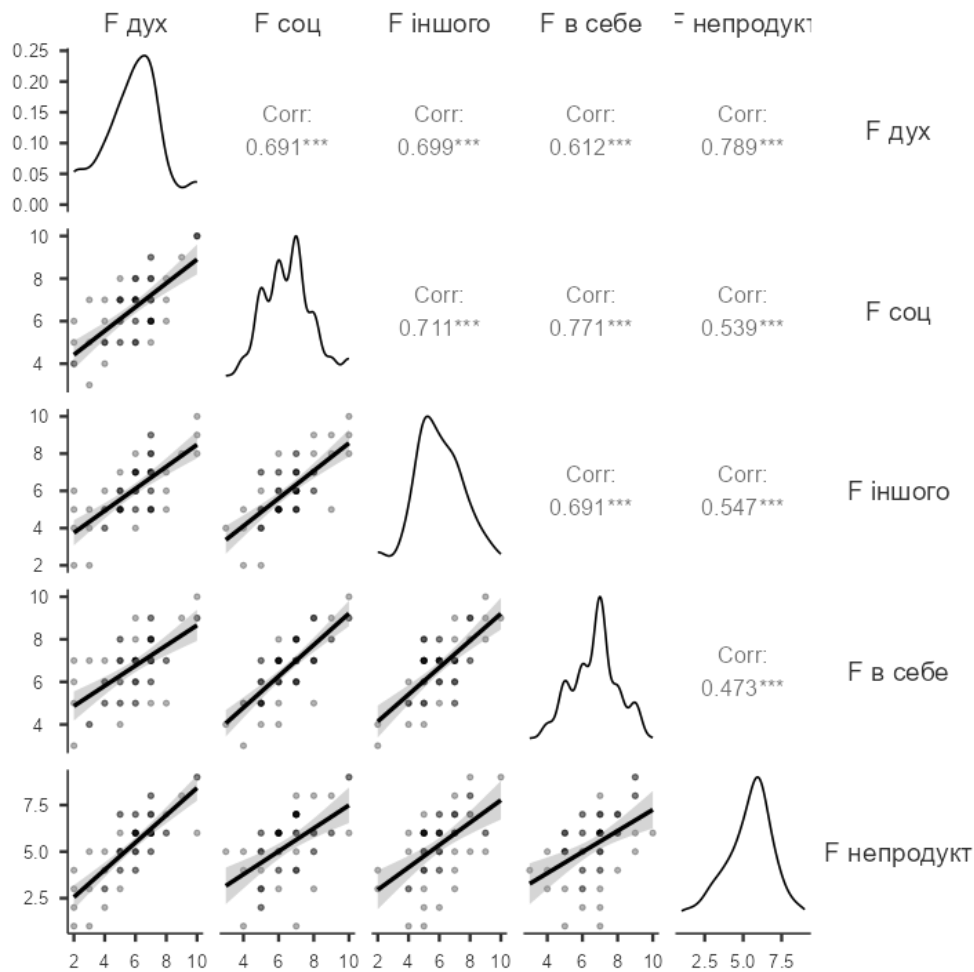

Рисунок 3.11. Кореляційна матриця потреби у сенсі.

Узагальнення. Отримані результати свідчать про наявність тісних і систематичних взаємозв'язків між емоційними потребами у межах різних форм віри. Високі показники кореляції підтверджують гіпотезу про єдину мотиваційну основу вірувань, яка формується через задоволення ключових потреб особистості – в сенсі, безпеці, ідентичності, самоствердженні та самоактуалізації. Спільний вектор змісту таких потреб дозволяє сформувати інтегральний показник емоційного компонента віри, що може слугувати базою для подальшого факторного чи кластерного аналізу.

Міжгруповий аналіз: стать як фактор

Для виявлення статевих відмінностей було застосовано односторонній дисперсійний аналіз (ANOVA), t-тести для незалежних вибірок (із поправкою Уелча за потреби) та обчислено розміри ефекту (Cohen's d) і фактори Байєса.

Статистично значущі відмінності ($p < 0.05$) (див. рис. 3.12):

- **Духовно-релігійна віра:** жінки демонстрували вищий рівень ($M = 4.77$), ніж чоловіки ($M = 3.20$), $F(1, 58) = 6.61$, $p = 0.013$; $d = -0.653$; $BF_{10} = 3.342$.
- **Віра в соціальні цінності:** жінки ($M = 6.89$) мали вищі значення порівняно з чоловіками ($M = 6.04$), $F(1, 58) = 5.80$, $p = 0.020$; $d = -0.624$; $BF_{10} = 2.706$.

Тенденції до статистичної значущості ($0.05 < p < 0.10$):

- **Інтерперсональна віра:** $F = 3.88$, $p \approx 0.054$; жінки ($M = 7.17$) мали дещо вищі значення, ніж чоловіки ($M = 6.56$).
- **Непродуктивні форми віри:** $F = 3.72$, $p \approx 0.059$; жінки ($M = 4.00$) мали вищі значення, ніж чоловіки ($M = 2.84$).

Несуттєві відмінності ($p > 0.10$):

- **Інтрапсихічна віра:** $F = 2.56$, $p = 0.115$; хоча жінки ($M = 6.89$) дещо переважають чоловіків ($M = 6.36$), різниця не є статистично значущою.

Емоційні компоненти (потреби) віри

Жоден окремий емоційний компонент (B-F) не досягає строгого рівня значущості $p < 0.05$, однак:

- **Потреба в самоактуалізації (В дух):** p (U -тест) = 0.046, Cohen's $d \approx -0.47$. Жінки мають тенденцію до більшої емоційної залученості через самоактуалізацію.

- **Потреба в сенсі (F іншого) – $p = 0.040$, $d = -0.55$.** Жінки мають вищий рівень потреби в сенсі через іншу людину, ніж чоловіки.

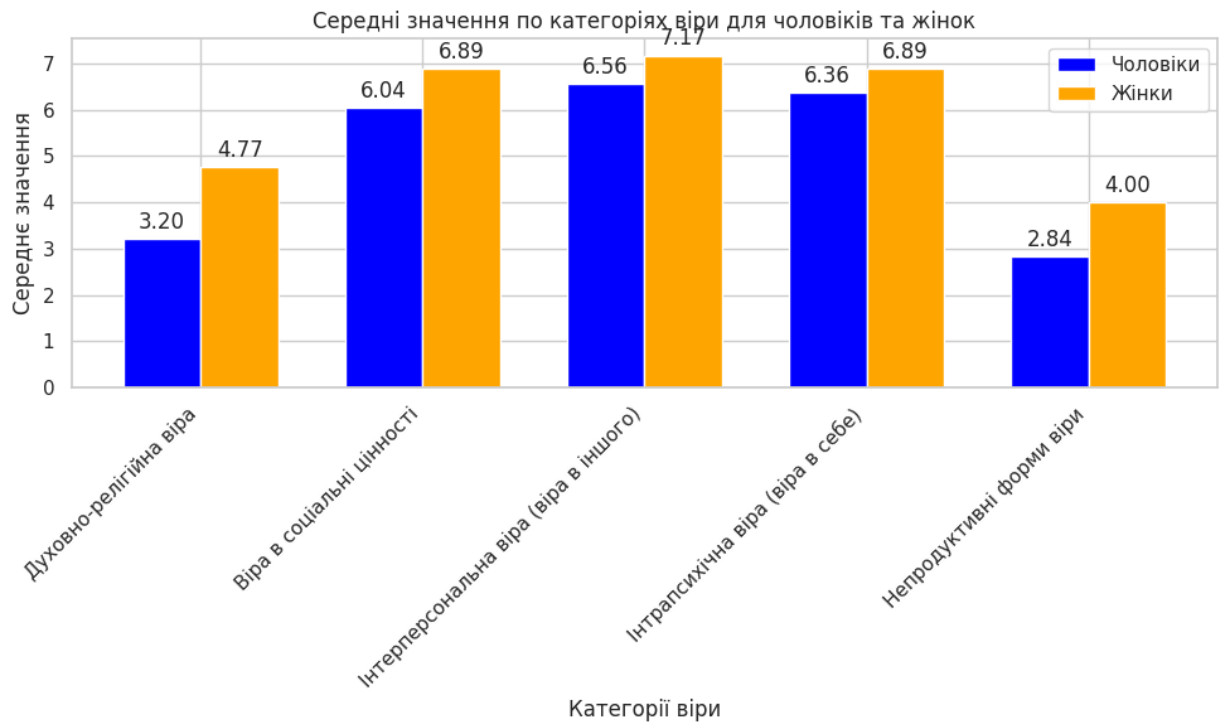

Рисунок 3.12. Середні значення по категоріях віри для чоловіків та жінок

Перевірка припущень. Критерій Левена не виявив статистично значущих відмінностей у дисперсіях між групами для всіх шкал ($p > 0.05$), що свідчить про дотримання припущення про рівність дисперсій.

Тест Шапіро-Уїлка показав статистично значуще відхилення від нормального розподілу лише для шкали Інтрапсихічна віра (в себе) ($p = 0.005$). Для інших шкал розподіл не відрізнявся статистично значущо від нормального ($p > 0.05$). При порушенні припущення про нормальність для інтрапсихічної віри слід з обережністю інтерпретувати результати t -тесту Стьюдента і звертати увагу на результати Welch's t -тесту та непараметричного критерію Манна-Уїтні.

Отже, результати t-тестів свідчать про статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками у рівнях **духовно релігійної віри** та **віри в соціальні цінності**, де жінки демонструють вищі середні значення.

Для **інтерперсональної віри (в іншого)** та **непродуктивних форм віри** спостерігаються тенденції до статистично значущих відмінностей (p -значення наближаються до 0.05), з вищими середніми значеннями у жінок.

Статистично значущих відмінностей у рівнях **інтрапсихічної віри (в себе)** між чоловіками та жінками виявлено не було, хоча слід враховувати порушення припущення про нормальність для цієї шкали.

Жоден окремий емоційний компонент (B–F) **не досягає строгого рівня значущості $p < 0.05$** , однак емоційні компоненти віри **також** вище виражені у жінок, **особливо**: самоактуалізація (B), пошук сенсу в вірі в іншого (F **іншого**).

Чоловіки демонструють нижчі рівні віри, **при цьому** є тенденція до більшої непродуктивності, **що вказує на** менш адаптивне використання віри як психологічного ресурсу.

Розміри ефектів для значущих та наближених до значущих відмінностей є переважно середніми, що вказує на практичну значущість виявлених розбіжностей. Фактор Байєса для духовно релігійної віри та віри в соціальні цінності надає помірні докази на користь наявності різниці між статтями. Для інших шкал фактор Байєса свідчить про слабкі докази або не надає чіткої підтримки жодній з гіпотез.

Вікові відмінності у формах віри

Для виявлення особливостей форм віри в різних вікових групах було проведено односторонній дисперсійний аналіз (ANOVA) за трьома віковими категоріями: 18–25 років, 26–35 років та 36 років і старше. Метою було

з'ясувати, чи впливає вік на різні аспекти віри, зокрема інтерперсональну, духовно-релігійну, соціальну, інтрапсихічну та непродуктивні форми віри.

Інтерперсональна віра (віра в іншого). Єдиною змінною, яка виявила статистично значущу різницю між віковими групами, була інтерперсональна віра: $F(\text{Уелч}) = 4.70$, $p = 0.016$; $F(\text{Фішер}) = 3.29$, $p = 0.047$ (див. рис. 3.13). Молодші респонденти (18–25 років) продемонстрували найвищий рівень цієї форми віри ($M = 7.32$), порівняно з групами 26–35 років ($M = 6.40$) та 36+ років ($M = 7.00$). Це може вказувати на те, що молодь більше схильна довіряти іншим людям, що узгоджується з висновками. Отже, молодший вік асоціюється з більшою відкритістю до соціального контакту та емоційної близькості.

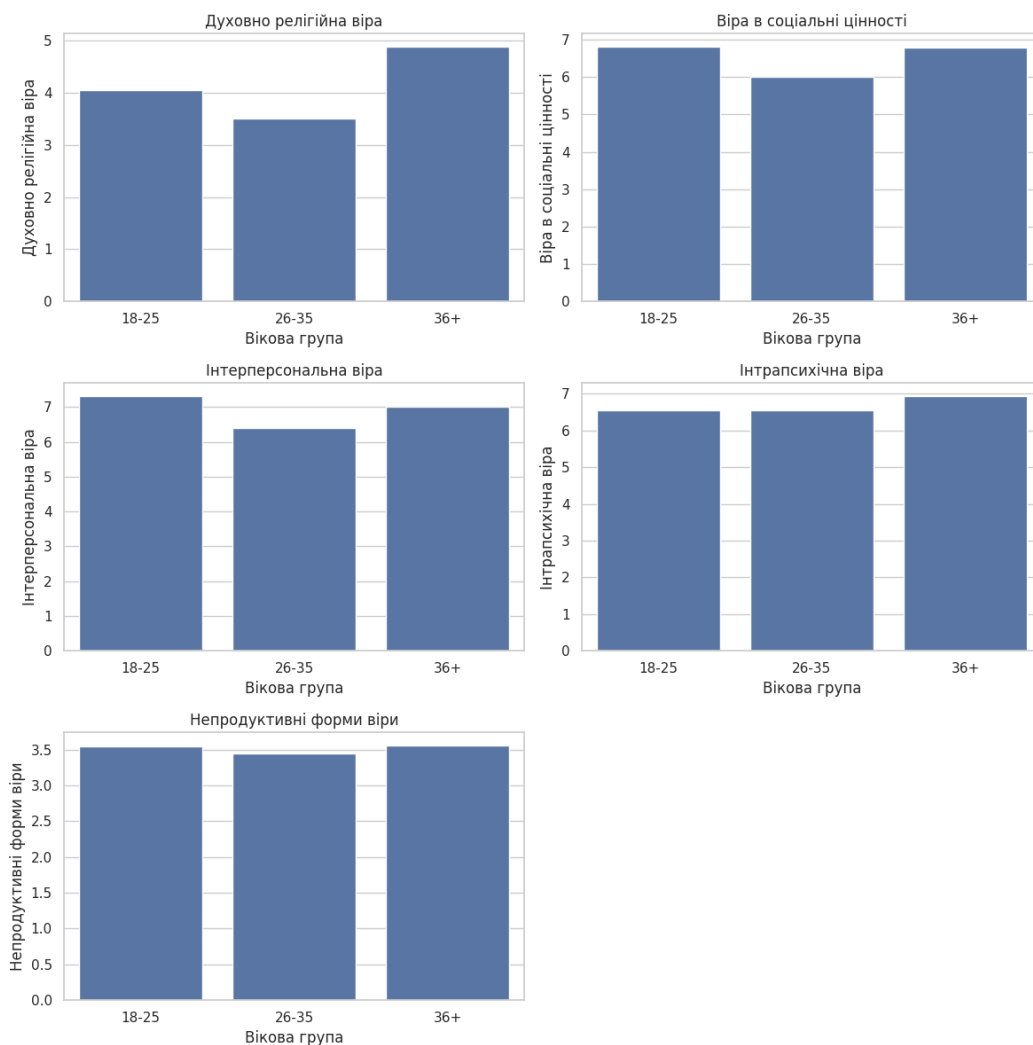

Рисунок 3.13. Середні значення форм віри в трьох вікових групах

Духовно-релігійна віра. На відміну від попереднього результату, у першому аналізі (3 вікові групи) не було виявлено значущих відмінностей: $F(\text{Уелч}) = 1.31, p = 0.283$. Однак при розширеному аналізі шести вікових груп, показник духовно-релігійної віри досяг статистичної значущості: $F(\text{Уелч}) = 3.10, df = 5,20.3, p = 0.031$. Це дозволяє зробити обґрунтоване припущення, що вік все ж впливає на духовно-релігійну віру, зокрема в ширшому віковому розрізі (див. рис. 3.14).

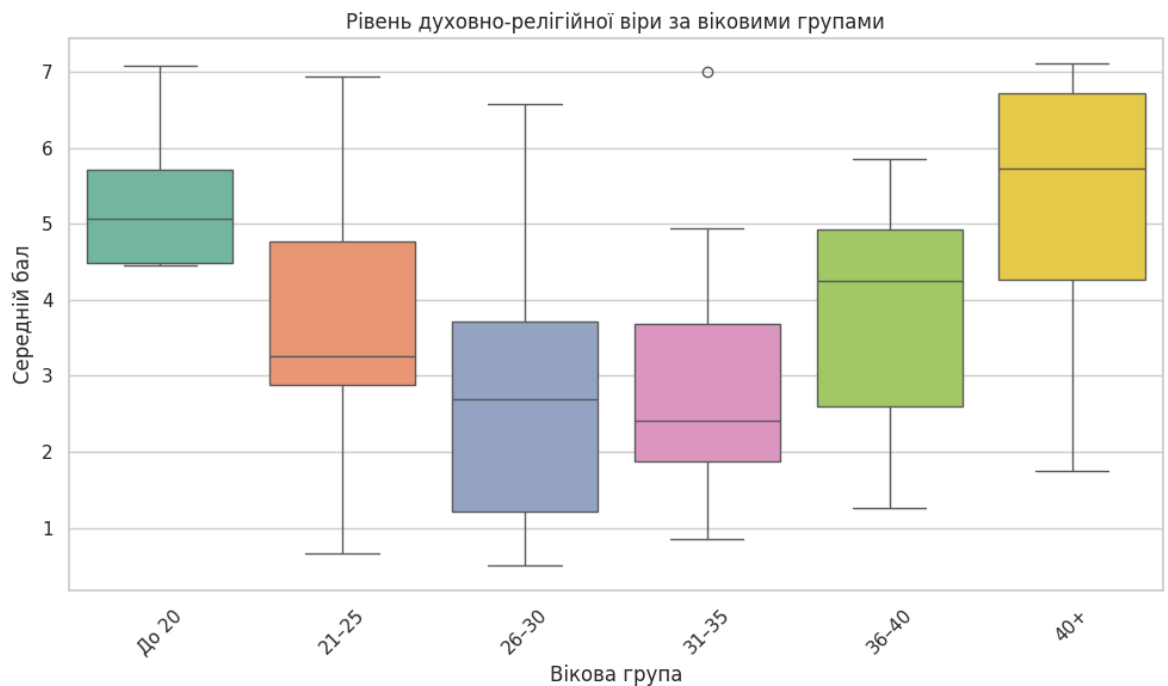

Рисунок 3.14. Рівень духовно релігійної віри за шістьма віковими групами

Віра в соціальні цінності. ANOVA не виявила статистично значущих відмінностей між віковими групами щодо віри в соціальні цінності: $F(\text{Уелч}) = 2.81, p = 0.073$. Проте простежується тенденція до зниження цього показника з віком, що може свідчити про ослаблення соціально-гуманістичних орієнтацій у старших вікових групах.

Інтрапсихічна віра (віра в себе) та непродуктивні форми віри. Аналіз показав відсутність значущих вікових відмінностей для інтрапсихічної віри: $F(\text{Уелч}) = 0.54, p = 0.590$, та непродуктивних форм віри:

$F(\text{Уелч}) = 0.01, p = 0.989$. Це свідчить про те, що віра в себе, як і схильність до деструктивних форм вірувань, не демонструє систематичних вікових змін у межах аналізованого контингенту.

Загальний висновок. Віковий чинник виявив себе як релевантний лише в контексті інтерперсональної та, при ширшій класифікації, духовно-релігійної віри. Молодші респонденти мають вищу віру в інших, що можна інтерпретувати як соціально-когнітивну відкритість, притаманну періоду молодості. Водночас, вищий рівень духовно-релігійної віри серед окремих вікових груп може свідчити про зміну релігійних настанов із віком, хоча ця динаміка потребує додаткового вивчення з урахуванням гендерних та культурних чинників. Решта форм віри демонструють стабільність у віковому вимірі, що дає підстави розглядати їх як відносно постійні психологічні конструкції в дорослому віці.

Форми віри з урахуванням загальної інтернальності (Із)

У межах дослідження було здійснено аналіз впливу загальної інтернальності як виміру локусу контролю на різні форми віри. Для цього використано незалежний t-тест для порівняння середніх значень між групами з інтернальним та екстернальним типом локусу контролю. У фокусі аналізу опинилися три ключові форми віри: духовно-релігійна, віра в соціальні цінності та інтерперсональна віра (віра в іншого), так як інші форми віри взагалі не виявили ніякої ні тенденції, ні статистично значущої різниці.

Духовно-релігійна віра. Результати t-тесту для показника духовно-релігійної віри виявили відсутність статистично значущих відмінностей між інтерналами та екстерналами: $t = 1.827, p = 0.073$. Значення p перевищує загальноприйнятий рівень значущості ($\alpha = 0.05$), що дозволяє зробити висновок про статистичну подібність обох груп. Водночас обчислений

коефіцієнт ефекту Коена ($d = 0.5071$) вказує на середній ефект, що може свідчити про існування певної тенденції до більшої релігійної залученості серед однієї з груп, незважаючи на відсутність статистичної достовірності цього розходження.

Віра в соціальні цінності. У сфері соціальних переконань, які охоплюють віру в моральні норми, справедливість і колективне благо, також не виявлено значущих відмінностей між групами: $t = 1.214$, $p = 0.230$. Значення коефіцієнта ефекту ($d = 0.3369$) свідчить про слабкий ефект, що вказує на мінімальні розбіжності між інтерналами й екстерналами у контексті прийняття соціальних цінностей.

Інтерперсональна віра (віра в іншого). Інтерперсональна віра, яка передбачає довіру до інших людей, також не виявила статистично значущих розбіжностей між досліджуваними групами: $t = 1.232$, $p = 0.223$. Проте коефіцієнт ефекту ($d = 0.3420$) свідчить про наявність помірного ефекту, що може відображати слабо виражені, проте потенційно релевантні психологічні відмінності в характері соціальної довіри.

Узагальнення результатів. Загальні результати порівняльного аналізу свідчать про те, що загальна інтернальність як компонент локусу контролю не має статистично значущого впливу на досліджувані форми віри — духовно-релігійну, соціальну та інтерперсональну. Проте отримані значення коефіцієнтів ефекту вказують на наявність слабого до середнього ефекту, що дозволяє припустити існування певних латентних відмінностей між особами з різним типом локусу контролю. Ці відмінності не досягають рівня статистичної значущості, однак можуть мати прикладне значення та заслуговують на подальше дослідження, особливо в умовах більшої вибірки або за участі додаткових психологічних змінних.

Форми віри з урахуванням інтернальності в сфері досягнень (Ід)

Для дослідження впливу інтернальності в сфері досягнень (Ід) на форми віри було проведено порівняльний аналіз за допомогою незалежного t -тесту. Метою було виявити можливі відмінності між респондентами з високим та низьким рівнем Ід у таких доменах віри, як духовно-релігійна, соціальна, інтерперсональна, інтраособистісна та непродуктивна віра.

Статистична значущість. У більшості випадків результати t -тестів свідчать про відсутність статистично значущих відмінностей між групами з високою та низькою інтернальністю в сфері досягнень ($p > 0.05$). Це вказує на те, що рівень інтернальності у сфері досягнень не має суттєвого впливу на вираженість різних форм віри в межах досліджуваної вибірки.

Розмір ефекту. Незважаючи на статистичну незначущість, обчислені значення коефіцієнта ефекту Коена (d) у більшості змінних коливаються від низького до середнього рівня. Це вказує на наявність слабо виражених або помірних тенденцій до відмінностей між групами.

Інтрапсихічна віра. Зокрема, для інтрапсихічної віри спостерігається середній розмір ефекту при відсутності статистичної значущості. Це може свідчити про потенційний зв'язок між інтернальністю у сфері досягнень та вірою в особистісний сенс і самоздійснення, який потребує подальшого емпіричного вивчення.

Форми віри залежно від рівня інтернальності в сфері невдач (Ін)

Для виявлення впливу інтернальності в сфері невдач на різні форми віри було проведено незалежний t -тест для двох груп: осіб з інтернальним та екстернальним локусом контролю в ситуаціях невдач. Крім t -тесту, враховувались також коефіцієнт ефекту (Коен d), фактор Байеса (BF_{10}), а також перевірка основних припущень нормальності та рівності дисперсій.

Духовно-релігійна віра. Статистично значущої різниці між групами не виявлено ($t = 1.283$, $p = 0.205$). Значення Коена $d = 0.383$ вказує на малий ефект, а $BF_{10} = 0.571$ підтримує нульову гіпотезу. Проте було виявлено порушення припущень: нормальність (Шапіро-Уїлк, $p = 0.036$) та рівність дисперсій (Левен, $p = 0.017$).

Віра в соціальні цінності. Різниця між групами також не є статистично значущою ($t = 1.498$, $p = 0.140$), хоча ефект малий ($d = 0.447$), що може вказувати на слабку тенденцію. Фактор Байеса ($BF_{10} = 0.725$) свідчить про відсутність вагомих доказів на користь альтернативної гіпотези. Припущення нормальності та рівності дисперсій не порушені.

Інтерперсональна віра (віра в іншого). Це єдина змінна, де було виявлено статистично значущу різницю ($t = 2.197$, $p = 0.032$). Помірний розмір ефекту ($d = 0.655$) та $BF_{10} = 2.005$ підтверджують наявність суттєвої відмінності між групами. Припущення про рівність дисперсій дотримано, проте є порушення нормальності ($p = 0.029$).

Інтрапсихічна віра (віра в себе). Різниця між групами є статистично незначущою ($t = -0.456$, $p = 0.650$), і спостерігається дуже слабкий ефект ($d = -0.136$). Байєсівський фактор ($BF_{10} = 0.321$) вказує на підтримку нульової гіпотези. Виявлено порушення нормальності ($p = 0.003$), проте рівність дисперсій зберігається.

Непродуктивні форми віри. Отримані результати перебувають на межі статистичної значущості ($t = 1.850$, $p = 0.069$), що може свідчити про наявність тенденції до відмінностей між групами (див. рис. 3.15). Помірний ефект ($d = 0.552$) і $BF_{10} = 1.156$ дещо підтримують альтернативну гіпотезу. Нормальність порушена ($p = 0.018$), рівність дисперсій підтверджена.

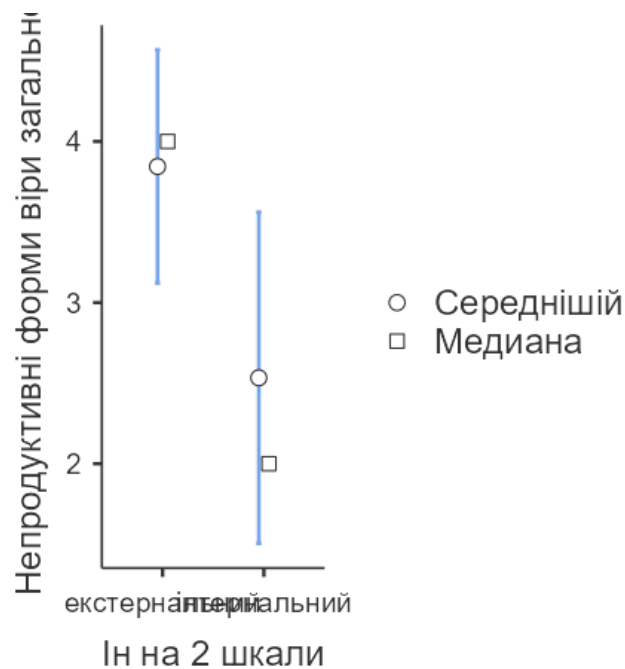

Рисунок 3.15. Рівень непродуктивних форм віри в залежності від локусу контролю (інтерналі та екстернали)

Узагальнені висновки

Статистично значущі результати були виявлені лише для інтерперсональної віри, де інтернальні та екстернальні особи суттєво відрізнялись за рівнем довіри до інших людей. Також близьким до значущого є результат для непродуктивних форм віри.

Відсутність статистичних відмінностей зафіксована для духовно-релігійної віри, віри в соціальні цінності та інтрапсихічної віри. Це свідчить про відносну незалежність цих вірувань від інтернальності в контексті невдач.

Аналіз припущень показав порушення нормальності розподілу для більшості змінних, а також порушення рівності дисперсій для духовно-релігійної віри. Це може обмежувати інтерпретацію результатів, підкреслюючи потребу в використанні додаткових непараметричних методів у подальших дослідженнях.

Загалом, інтернальність у сфері невдач впливає на деякі аспекти віри, зокрема на міжособистісну довіру, проте не демонструє систематичного впливу на всі форми вірувань.

Інтернальність у сфері сімейних стосунків (Ic) та її зв'язок із формами віри

З метою з'ясування, чи існують статистично значущі відмінності у рівнях різних форм віри між особами з екстернальним та інтернальним локусом контролю в контексті сімейних відносин (Ic), було проведено t-тест для незалежних вибірок. Також здійснено перевірку припущень нормальності розподілу та рівності дисперсій.

Духовно-релігійна віра. Результати t-тесту ($t = -0.710$; $p = 0.481$) та тесту Уелча ($t = -0.767$; $p = 0.449$) не виявили статистично значущих відмінностей між групами. Різниця середніх склала -0.523 , розмір ефекту за Коеном — $d = -0.207$, що свідчить про незначну різницю між екстерналами та інтерналами. Розподіл даних не порушував нормальності ($p = 0.166$), а також не було виявлено порушення рівності дисперсій.

Віра в соціальні цінності. Результати вказують на відсутність статистично значущої різниці ($t = -0.096$; $p = 0.924$), з мінімальним ефектом ($d = -0.028$). Проте тест Шапіро-Уїлка показав порушення нормальності ($p = 0.008$), хоча дисперсії залишались однорідними. Це може вказувати на необхідність застосування непараметричних підходів у подальших дослідженнях.

Інтерперсональна віра (віра в іншого). Жодних значущих відмінностей не виявлено ($t = 0.158$; $p = 0.875$), розмір ефекту був дуже низьким ($d = 0.046$). Проте нормальність розподілу була порушена ($p = 0.007$), що також свідчить про потенційну потребу у використанні альтернативних методів аналізу.

Інтрапсихічна віра (віра в себе). Незважаючи на помірну величину ефекту ($d = -0.420$), статистична значущість не була досягнута ($t = -1.438$; $p = 0.156$). Також спостерігалось порушення нормальності ($p = 0.015$), але дисперсії залишалися однорідними.

Непродуктивні форми віри. Аналіз не виявив статистично значущих відмінностей ($t = -0.808$; $p = 0.422$), а розмір ефекту був слабким ($d = -0.236$). При цьому нормальність розподілу була порушена ($p = 0.025$), що може обмежувати достовірність результатів при використанні параметричних тестів.

Узагальнення результатів:

- **Статистично значущих відмінностей між групами не виявлено** у жодній з п'яти досліджуваних категорій форм віри (усі $p > 0.05$).
- **Порушення нормальності розподілу** спостерігалось у чотирьох із п'яти змінних, окрім духовно-релігійної віри, що вимагає обережності в інтерпретації результатів параметричних тестів.
- **Порушень однорідності дисперсій** не зафіксовано, отже, застосування t-тестів загалом було допустимим.
- **Розміри ефекту** вказують на дуже слабкі або помірні відмінності, але вони не досягають статистичної значущості.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що в контексті сімейних стосунків **інтернальність не пов'язана з вираженістю певних форм віри**, принаймні у межах параметричного аналізу, що було проведено.

Інтернальність у виробничих відносинах (Ів) та форми віри

Для дослідження потенційних відмінностей у формах віри залежно від рівня інтернальності у виробничих відносинах (Ів) було проведено серію t-тестів для незалежних вибірок. Розглядалися такі категорії: духовно-

релігійна віра, віра в соціальні цінності, інтерперсональна віра, інтрапсихічна віра та непродуктивні форми віри.

Духовно-релігійна віра. Результати t-тестів вказали на відсутність статистично значущих відмінностей між екстернальною та інтернальною групами: Стюдент $t(34) = 1.519$, $p = 0.134$; Уелч $t = 2.026$, $p = 0.065$. Хоча значущість не досягнута, спостерігається середній розмір ефекту (Коен $d = 0.5767$), що може свідчити про наявність деяких практичних відмінностей. Непараметричний тест Манна–Уїтні також не виявив значущості ($U = 137$, $p = 0.120$), рангово-бісеріальна кореляція становила -0.344 .

Віра в соціальні цінності. Статистичний аналіз показав повну відсутність значущих відмінностей: $t(34) = 0.339$, $p = 0.736$ (Стюдент); Уелч $t = 0.341$, $p = 0.740$. Розмір ефекту був низьким (Коен $d = 0.1288$). Результати Манна–Уїтні також підтвердили відсутність відмінностей ($U = 190$, $p = 0.688$; рангово-бісеріальна кореляція $= -0.089$).

Інтерперсональна віра (віра в іншого). За всіма тестами не було зафіксовано статистично значущих розбіжностей: Стюдент $t = 0.102$, $p = 0.919$; Уелч $t = 0.123$, $p = 0.905$. Величина ефекту була майже нульовою (Коен $d = 0.039$). Манн–Уїтні $U = 206$, $p = 0.973$; рангово-бісеріальна кореляція $= -0.010$.

Інтрапсихічна віра (віра в себе). Показники для цієї категорії також свідчать про відсутність статистично значущих відмінностей: $t = -0.485$, $p = 0.630$ (Стюдент); Уелч $t = -0.548$, $p = 0.595$. Розмір ефекту є незначним (Коен $d = -0.1841$). Непараметричний аналіз дав аналогічні результати ($U = 187$, $p = 0.638$; рангово-бісеріальна кореляція $= 0.103$).

Непродуктивні форми віри. Хоча t-статистики вказують на можливу тенденцію до відмінностей (Стюдент $t = 1.443$, $p = 0.154$; Уелч $t = 1.593$, $p = 0.142$), ці значення залишаються вище порогового рівня значущості. Проте

розмір ефекту (Коеп $d = 0.5482$) свідчить про помірну практичну відмінність. Манн–Уїтні також не виявив значущості ($U = 143$, $p = 0.157$; кореляція = -0.313).

Загальний висновок. На основі результатів проведених аналізів можна зробити висновок, що **статистично значущих відмінностей у рівнях різних форм віри між групами з різним рівнем інтернальності у виробничих відносинах не виявлено**. Проте в окремих випадках (особливо для духовно-релігійної віри та непродуктивних форм віри) спостерігаються **середні за величиною ефекти**, що можуть свідчити про наявність **практично значущих тенденцій**, попри відсутність статистичної значущості. Це може бути основою для подальших досліджень із більшими вибірками чи застосуванням додаткових методів аналізу.

Вплив інтернальності в сфері міжособистісних відносин (Ім) на форми віри

Для перевірки статистичних відмінностей у рівнях різних форм віри між особами з екстернальним та інтернальним локусом контролю в сфері міжособистісних відносин (Ім) було проведено серію незалежних t -тестів. Також застосовувалися непараметричні тести Манна-Уїтні, оцінювався розмір ефекту (Коеп d) та фактор Байеса (Bayes Factor BF_{10}).

Духовно-релігійна віра. Результати t -тестів (Стьюдент $t = -0.2154$, $p = 0.830$; Уелч $t = -0.225$, $p = 0.822$) не виявили статистично значущих відмінностей між групами. Аналогічно, тест Манна-Уїтні також не засвідчив значущої різниці ($U = 414$, $p = 0.723$). Розмір ефекту був незначним ($d = -0.0564$), що свідчить про відсутність практично важливих відмінностей. Фактор Байеса $BF_{10} = 0.271$ вказує на слабку підтримку нульової гіпотези.

Віра в соціальні цінності. У цьому вимірі також не було виявлено статистично значущих різниць (Ст'юдент $t = -0.4928$, $p = 0.624$; Уелч $t = -0.512$, $p = 0.610$; Манн-Уїтні $U = 392$, $p = 0.489$). Розмір ефекту ($d = -0.1291$) був малим, фактор Байеса $BF_{10} = 0.294$ – нижче одиниці, що підтверджує перевагу нульової гіпотези.

Інтерперсональна віра (віра в інших). Аналіз не виявив статистично значущих відмінностей (Ст'юдент $t = -0.4422$, $p = 0.660$; Уелч $t = -0.479$, $p = 0.634$; $U = 400$, $p = 0.559$). Розмір ефекту був малим ($d = -0.1158$), фактор Байеса ($BF_{10} = 0.288$) свідчив про слабку підтримку відсутності відмінностей.

Інтрапсихічна віра (віра в себе). Результати виявили статистично значущу різницю за t-тестом Уелча ($t = -2.016$, $p = 0.048$), тоді як Ст'юдент t ($p = 0.059$) та тест Манна-Уїтні ($p = 0.061$) показали тенденцію до значущості. Різниця середніх становила -0.6400 (див. рис. 3.16), а розмір ефекту був середнім ($d = -0.5044$). Фактор Байеса ($BF_{10} = 1.228$) свідчить на користь альтернативної гіпотези. Таким чином, можна припустити, що особи з екстернальним Ім демонструють вищий рівень віри в себе порівняно з інтернальними.

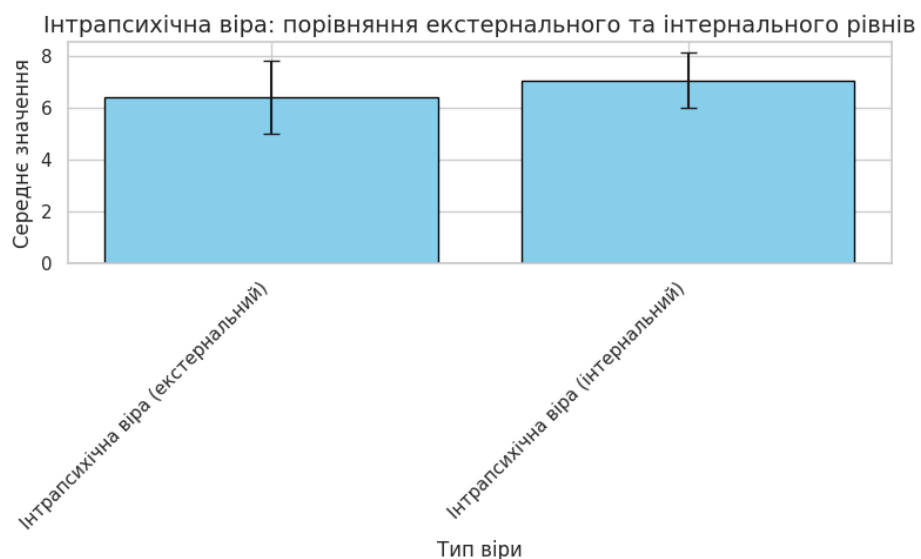

Рисунок 3.16. Інтрапсихічна віра (в себе): порівняння екстернального і інтернального типу

Непродуктивні форми віри. Усі тести не виявили статистично значущих відмінностей (Стьюдент $t = 0.0981$, $p = 0.922$; Уелч $t = 0.101$, $p = 0.920$; $U = 430$, $p = 0.910$). Розмір ефекту ($d = 0.0257$) був незначним, а $BF_{10} = 0.267$ – на користь нульової гіпотези.

Тести припущень

- **Тест Шапіро-Уїлка** вказав на порушення нормальності для чотирьох змінних: віра в соціальні цінності ($p = 0.034$), інтерперсональна віра ($p = 0.026$), інтрапсихічна віра ($p = 0.030$), непродуктивні форми віри ($p = 0.009$). Це вимагає обережності у трактуванні результатів t-тестів.
- **Тест Левена** виявив порушення однорідності дисперсій лише для інтерперсональної віри ($p = 0.006$), тому у цьому випадку використовувався t-тест Уелча.

Загальний висновок. Більшість вимірів не демонструють статистично або практично значущих відмінностей у формах віри залежно від рівня інтернальності в сфері міжособистісних відносин. Єдина виняткова категорія – **інтрапсихічна віра**, де виявлено середній розмір ефекту і значущу різницю на рівні $p < 0.05$, що свідчить про більшу впевненість у собі у осіб з екстернальним Ім.

Інтернальність у сфері здоров'я та хвороб (Ізх) і форми віри

З метою виявлення потенційних відмінностей у рівнях різних форм віри між особами з екстернальним та інтернальним локусом контролю в сфері здоров'я та хвороб (Із) було проведено серію незалежних t-тестів. Основну увагу зосереджено на р-значеннях, розмірі ефекту (Cohen's d), а також перевірці припущень про нормальність і рівність дисперсій.

Загальні результати *t*-тестів. Усі отримані *p*-значення перевищували порогове значення 0.05, що не дозволяє відхилити нульову гіпотезу про відсутність відмінностей між групами. Зокрема, для інтрапсихічної віри (віри в себе) $p = 1.000$, що є крайнім проявом відсутності статистичної різниці. Таким чином, можна зробити висновок, що форми віри не демонструють залежності від рівня інтернальності в сфері здоров'я.

Різниця середніх. Хоча статистична значущість не була досягнута, аналіз різниці середніх дозволяє виявити загальні тенденції. Наприклад, для духовно-релігійної віри різниця становила 0.250, що формально свідчить про трохи вищий її рівень у групі з екстернальним Із. Однак ця різниця є незначною як статистично, так і практично.

Розмір ефекту (Cohen's *d*). Розміри ефекту для всіх змінних були низькими (менше 0.2), що також свідчить про відсутність практично важливих відмінностей між групами. Наприклад, для духовно-релігійної віри Cohen's $d = 0.0988$ — тобто ефект дуже малий і не має практичної значущості. Інші форми віри також демонстрували подібний рівень ефекту.

Перевірка припущень.

- **Тест Шапіро-Уїлка** показав порушення нормальності для деяких змінних. Наприклад, для інтрапсихічної віри ($p < 0.05$) зафіксовано відхилення від нормального розподілу. Це вимагає обережності при інтерпретації результатів параметричних тестів.
- **Тест Левена** не виявив суттєвих відмінностей у дисперсіях між групами для більшості змінних ($p > 0.05$), що дозволяє використовувати класичні *t*-тести з припущенням про гомогенність дисперсій.

Висновок. Загальний аналіз не виявив статистично значущих відмінностей між особами з екстернальним та інтернальним локусом контролю у сфері здоров'я та хвороб щодо рівня жодної з форм віри. Розміри

ефектів були низькими, а різниці середніх — незначними. Ці результати вказують на відсутність як статистичної, так і практичної залежності форм віри від Із-профілю особистості.

Гендерні особливості емоційних компонентів віри (потреби В–F)

З метою виявлення можливих гендерних відмінностей у вираженості емоційних компонентів віри було проведено серію t-тестів для незалежних вибірок. Порівнювались чоловіки та жінки за рівнями п'яти базових потреб, що супроводжують віру: потреба у самоактуалізації (В), самоствердженні (С), ідентичності (D), безпеці (Е) та сенсі (F). Аналіз також включав розрахунок розміру ефекту (Cohen's d), а також перевірку припущень про нормальність розподілів і рівність дисперсій.

Результати t-тестів. У жодному з п'яти випадків не було отримано статистично значущих відмінностей (усі $p > 0.05$). Проте спостерігаються послідовні тенденції до вищих оцінок емоційних потреб у жінок (див. рис. 3.17)

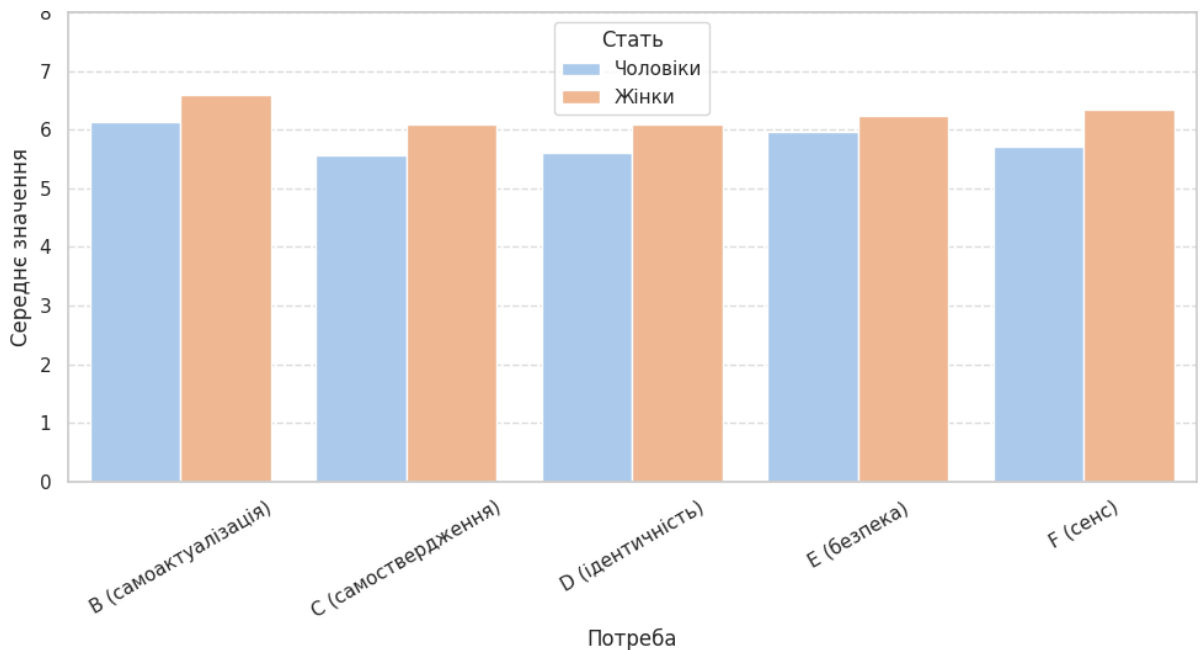

Рисунок 3.17. Рівень потреб (емоційний компонент) в формах віри в чоловіків і жінок

Потреба у самоактуалізації (В): $t(58) = -1.362$, $p = 0.178$, $d = -0.357$ (див. табл. 3.5). Жінки оцінюють цю потребу дещо вище ($M = 6.60$), ніж чоловіки ($M = 6.12$), проте відмінність статистично незначуща.

Потреба в самоствердженні (С): $t(58) = -1.439$, $p = 0.156$, $d = -0.377$. Середні значення склали 6.09 у жінок та 5.56 у чоловіків.

Потреба в ідентичності (D): $t(58) = -1.422$, $p = 0.161$, $d = -0.372$. Рівень цієї потреби також вищий у жінок ($M = 6.09$) порівняно з чоловіками ($M = 5.60$).

Потреба в безпеці (E): $t(58) = -0.734$, $p = 0.466$, $d = -0.192$. Відмінність між групами мінімальна ($M_{\text{жінки}} = 6.23$; $M_{\text{чоловіки}} = 5.96$).

Потреба в сенсі (F): $t(58) = -1.647$, $p = 0.105$, $d = -0.431$. Це єдина змінна, що продемонструвала тенденцію до статистичної значущості. Жінки частіше повідомляють про наявність потреби в сенсі ($M = 6.34$) порівняно з чоловіками ($M = 5.72$), а розмір ефекту тут був найбільшим серед усіх порівнянь.

Таблиця 3.2

Результати t-тесту для незалежних вибірок щодо відмінностей між жінками та чоловіками за рівнем різних потреб

Потреба	t(58)	p	d (Розмір ефекту)	M (Жінки)	M (Чоловіки)	Висновок
Самоактуалізація (В)	-1.362	0.178	-0.357	6.60	6.12	Відмінність незначуща
Самоствердження (С)	-1.439	0.156	-0.377	6.09	5.56	Відмінність незначуща
Ідентичність (D)	-1.422	0.161	-0.372	6.09	5.60	Відмінність незначуща

						<i>Продовження таблиці 3.2</i>
Безпека (E)	-0.734	0.466	-0.192	6.23	5.96	Відмінність мінімальна, статистично незначуща
Сенс (F)	-1.647	0.105	-0.431	6.34	5.72	Тенденція до значущості, найбільший розмір ефекту серед усіх порівнянь

Перевірка припущень.

Тест Шапіро-Уїлка виявив відхилення від нормальності розподілів для більшості змінних ($p < 0.05$), що знижує надійність параметричних t-тестів. У зв'язку з цим результати слід інтерпретувати з обережністю.

Тест Левена підтвердив рівність дисперсій між групами для всіх змінних ($p > 0.05$), що дозволяє використовувати стандартну версію t-тесту.

Загальний висновок. Незважаючи на відсутність статистично значущих гендерних відмінностей у жодній з емоційних потреб, результати демонструють стабільну тенденцію до вищих оцінок усіх компонентів віри серед жінок. Особливо виразною є ця відмінність у потребі в сенсі (F), яка супроводжується найбільшим розміром ефекту (Cohen's $d = -0.431$) і наближається до порогового рівня статистичної значущості. Це може свідчити про глибше емоційне залучення жінок у релігійно-смыслову сферу.

Вікові відмінності в емоційних компонентах віри

З метою виявлення можливих вікових відмінностей у рівнях емоційних компонентів віри було проведено дисперсійний аналіз (ANOVA) для п'яти ключових потреб: самоактуалізації (B), самоствердження (C), ідентичності

(D), безпеки (E) та сенсу (F). Розглядалися шість вікових категорій: до 20 років, 21–25, 26–30, 31–35, 36–40 та понад 40 років.

Перевірка припущень. Попередній аналіз підтвердив коректність використання односторонньої ANOVA. **Нормальність розподілів (тест Шаніро-Уїлка):** усі показники мали $p > 0.05$, що свідчить про відповідність нормальному розподілу. **Гомогенність дисперсій (тест Левена):** усі $p > 0.05$, що дозволяє вважати дисперсії рівними.

Усі p -значення перевищують критичний рівень $\alpha = 0.05$, що вказує на відсутність статистично значущих вікових відмінностей у вираженості жодного з емоційних компонентів віри (див. табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Результати ANOVA. Відмінності в емоційних компонентах віри в шести вікових групах

Компонент	F (Фішер)	df (1,2)	p -значення	Висновок
B (самоактуалізація)	1.083	(5, 54)	0.380	Немає статистично значущої різниці
C (самоствердження)	1.087	(5, 54)	0.378	Немає статистично значущої різниці
D (ідентичність)	0.558	(5, 54)	0.732	Немає статистично значущої різниці
E (безпека)	0.380	(5, 54)	0.860	Немає статистично значущої різниці
F (сенс)	0.474	(5, 54)	0.794	Немає статистично значущої різниці

Додатковий аналіз. Для альтернативного поділу на три узагальнені вікові групи (18–25, 26–35, 36+) було виявлено тенденцію до відмінностей лише у потребі в самоактуалізації (В): $F = 2.54$, $p = 0.088$ (див. рис. 3.18). Хоча результат не досягнув статистичної значущості, він наближається до порогового рівня і вказує на можливу вікову динаміку цієї потреби. Найвищий середній рівень В зафіксовано в молодшій групі (18–25 років; $M = 6.86$) у порівнянні з середньою ($M = 5.95$) та старшою ($M = 6.33$).

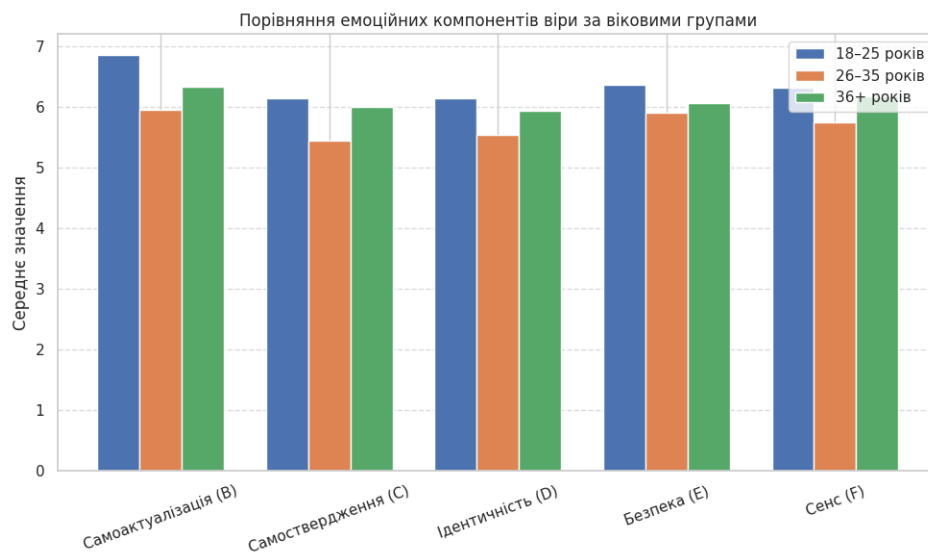

Рисунок 3.18. Рівень потреб (емоційний компонент) в формах віри в трьох вікових групах

Загальні тенденції. Аналіз середніх значень показує, що наймолодша вікова категорія (до 20 років) демонструє найвищі оцінки майже за всіма емоційними потребами (наприклад, $V = 7.20$, $F = 6.80$). Проте з віком не спостерігається різких змін: коливання значень у старших групах є незначними.

Висновок. Результати дисперсійного аналізу свідчать про відсутність статистично значущих вікових відмінностей у вираженості емоційних компонентів віри в межах досліджуваної вибірки. Це може свідчити про стабільність цих потреб протягом дорослого віку, хоча потреба в

самоактуалізації демонструє деяку вікову варіативність, що заслуговує подальшого вивчення.

3.2. Кореляційний та факторний аналізи

3.2.1. Кореляційний аналіз

Для виявлення взаємозв'язків між основними змінними, було проведено кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта Пірсона (r) (див. рис. 3.19). Оцінювання статистичної значущості здійснювалося за такими критеріями: $p < 0.05$ (слабка значущість, $r \geq 0.254$), $p < 0.01$ (середня значущість, $r \geq 0.320$), $p < 0.001$ (висока значущість, $r \geq 0.396$).

Взаємозв'язки між формами віри

Аналіз продемонстрував, що духовно-релігійна віра тісно пов'язана з іншими формами віри:

- **З вірою в соціальні цінності** ($r = 0.423$, $p < 0.001$),
- **Інтерперсональною вірою** ($r = 0.427$, $p < 0.001$),
- **Інтрапсихічною вірою (віра в себе)** ($r = 0.444$, $p < 0.001$),
- **Непродуктивними формами віри** ($r = 0.794$, $p < 0.001$).

Ці дані вказують на цілісну структуру віри, де релігійна складова інтегрується з індивідуальними (інтрапсихічними), соціальними (інтерперсональними) й ціннісними уявленнями. Особливо висока кореляція з непродуктивними формами віри може свідчити про те, що останні виконують компенсаторну функцію в умовах екзистенційної невизначеності або психоемоційного напруження.

Також спостерігаються значущі позитивні кореляції між:

- **Вірою в соціальні цінності та інтерперсональною вірою** ($r = 0.734, p < 0.001$),
- **Інтерперсональною вірою та вірою в себе** ($r = 0.470, p < 0.001$).

Це дозволяє припустити, що здатність довіряти іншим і вірити в загальнолюдські ідеали є підґрунтям для побудови позитивного образу себе та самооцінки.

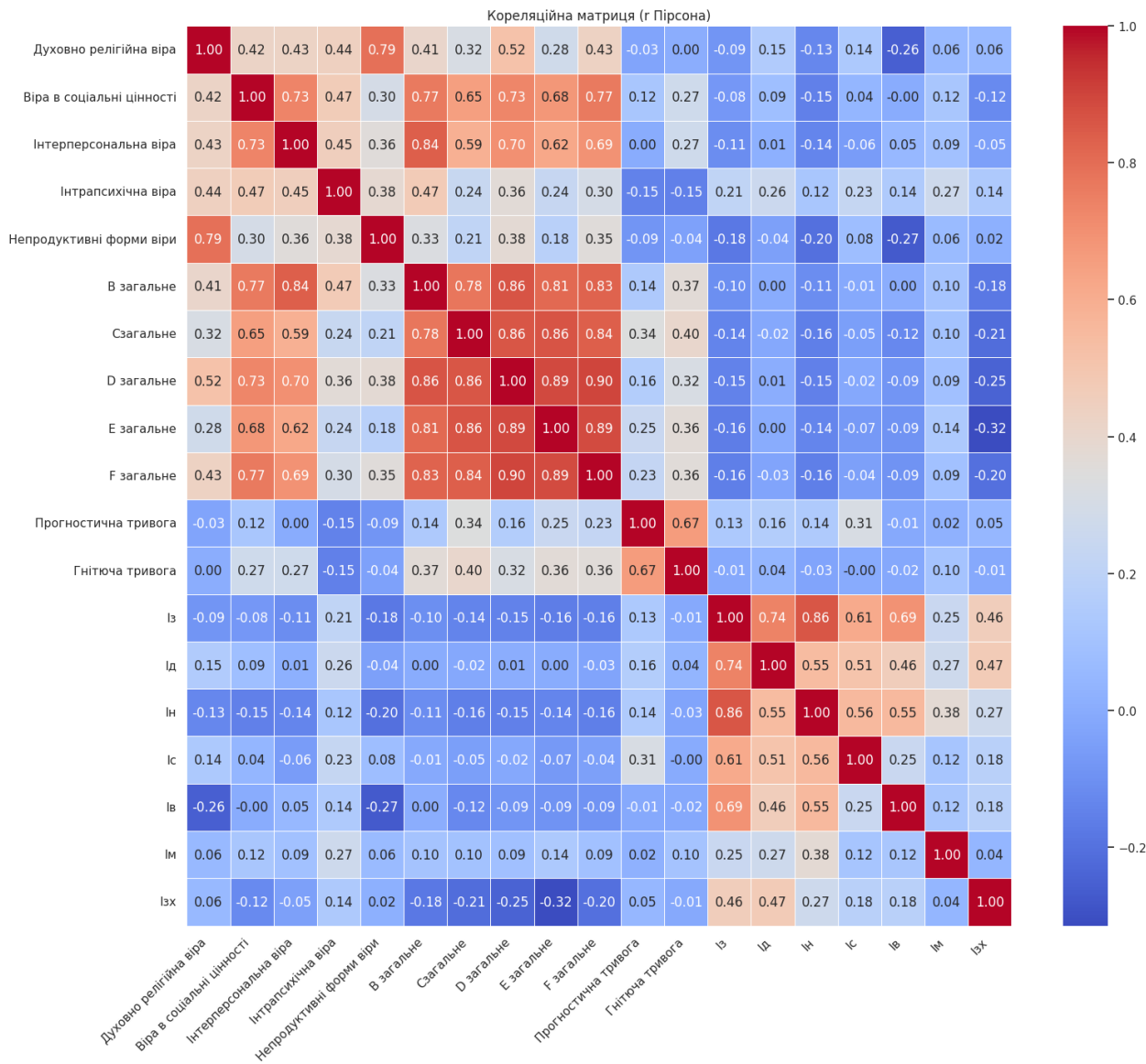

Рисунок 3.19. Теплова карта кореляцій

Взаємозв'язки віри з інтернальністю

Серед показників локусу контролю особливо виокремлюється **інтернальність у сфері досягнень (Ід)**, яка:

- тісно пов'язана з вірою в соціальні цінності ($r = 0.739$, $p < 0.001$),
- інтерперсональною вірою ($r = 0.725$, $p < 0.001$),
- вірою в себе ($r = 0.546$, $p < 0.001$).

Ці кореляції вказують на те, що особи з високою інтернальністю у сфері досягнень мають загалом більш позитивне та конструктивне вірування — як у власні сили, так і в навколишнє середовище.

Також значущими виявились інтеркореляції між інтернальністю у різних сферах:

- **Із (загальна) – Ін (невдачі):** $r = 0.858$,
- **Ід – Ін:** $r = 0.546$,
- **Ід – Іс (сім'я):** $r = 0.512$.

Ці взаємозв'язки демонструють внутрішню узгодженість конструкта інтернальності.

Непродуктивні форми віри. Цей конструкт показав **найвищі рівні кореляції** майже з усіма формами віри, зокрема:

- з духовно-релігійною ($r = 0.794$),
- з вірою в себе ($r = 0.384$, $p < 0.01$),
- з інтерперсональною вірою ($r = 0.357$, $p < 0.01$),

Це дозволяє розглядати непродуктивну віру не як патологічний прояв, а як потенційно амбівалентне або адаптивне утворення — своєрідну емоційно забарвлену віру в умовах невизначеності.

Кореляції з тривожністю

Хоча **прогностична та гнітюча тривога** загалом не мають високих кореляцій із формами віри, виявлено **помірний зв'язок (Гнітюча тривога ↔ Непродуктивна віра: $r = 0.367$, $p < 0.01$)**

Ці результати свідчать, що високий рівень тривожності пов'язаний із непродуктивними чи тривожними формами віри. Можна припустити, що для осіб із тривожною симптоматикою характерні більш амбівалентні або суперечливі вірування, що потенційно ускладнює адаптацію.

Негативні кореляції

Незначна, але **статистично значуща негативна кореляція** була виявлена між:

- **Ів (виробничі стосунки) та духовно-релігійною вірою** ($r = -0.255$, $p < 0.05$),
- **Ів та непродуктивною вірою** ($r = -0.272$, $p < 0.05$),
- **Ізх (інтернальність щодо здоров'я) та емоційними компонентами віри** ($r = -0.315$, $p < 0.05$).

Це може свідчити про конфлікт між прагненням до автономії в конкретних сферах життя (професійній, тілесній) та релігійно-ціннісними переконаннями, які, можливо, вимагають певної підпорядкованості вищим або зовнішнім структурам.

Загалом, кореляційний аналіз виявив:

- Високу узгодженість між основними формами віри (духовна, соціальна, інтер- і інтрапсихічна).
- Тісний зв'язок віри з конструктивними особистісними характеристиками, зокрема інтернальністю у сфері досягнень.

- Непродуктивна віра, хоч і названа так умовно, виконує інтегративну або компенсаційну функцію — її зв'язки з вірою та тривожністю є змістовними.
- Тривожність має обмежений, але значущий вплив на деякі форми віри, що потребує подальшого аналізу в рамках стресової чи копінг-моделі.

Аналіз часткових кореляцій з контролем особистісних змінних

З метою з'ясування впливу афективних та особистісних чинників на взаємозв'язки між інтернальністю та формами віри було проведено аналіз часткових кореляцій із контролем за змінними «Гнітюча тривога», «Емоційна стабільність» та «Відкритість новому досвіду». Такий підхід дозволяє оцінити, як змінюються зв'язки між досліджуваними конструкціями після виключення впливу відповідних психологічних характеристик.

Контроль за гнітючою тривоگو

Після вилучення впливу гнітючої тривоги спостерігається збереження сильних позитивних кореляцій між різними аспектами інтернальності: загальна інтернальність (Із) тісно пов'язана з інтернальністю в контексті невдач (Ін; $r = 0.858$, $p < 0.001$), досягнень (Ід; $r = 0.740$, $p < 0.001$), сім'ї (Іс; $r = 0.611$, $p < 0.001$), а також зі здоров'ям (Ізх; $r = 0.456$, $p < 0.001$). Кореляція між Із та міжособистісною інтернальністю (Ім) залишилась слабкою, але наближеною до значущості ($r = 0.252$, $p = 0.055$).

Варто зазначити появу нових значущих зв'язків після контролю за тривожністю, зокрема між Ім та Ід ($r = 0.268$, $p = 0.040$), а також між Ін та Ів; $r = 0.554$, $p < 0.001$). Водночас деякі кореляції ослабли або втратили значущість, особливо між Ів та іншими шкалами інтернальності.

Форми віри, зокрема духовно-релігійна, соціальна та інтерперсональна, не демонструють значущих зв'язків з основними шкалами інтернальності. Лише інтрапсихічна віра (віра в себе) виявляє слабку, але статистично

значущу кореляцію з Ін ($r = 0.268$, $p = 0.040$). Це свідчить про ймовірний опосередкований вплив тривожності на взаємозв'язок віри та інтернальності, який виявляється через зміну інтенсивності кореляцій після її контролю.

Контроль за емоційною стабільністю (TIPI)

Контроль за емоційною стабільністю загалом не призвів до суттєвих змін у структурі взаємозв'язків між змінними. Основні сильні кореляції між Із та Ін ($r = 0.859$, $p < 0.001$), Ід ($r = 0.739$, $p < 0.001$) та Іс ($r = 0.612$, $p < 0.001$) збереглися. Кореляції між Ім та іншими шкалами стали статистично значущими: з Ід ($r = 0.271$, $p = 0.038$) та Ін ($r = 0.382$, $p = 0.003$), тоді як взаємозв'язок із Ів втратив значущість ($p > 0.3$).

Форми віри, як і в попередньому аналізі, залишаються здебільшого несуттєво пов'язаними з інтернальністю. Натомість інтрапсихічна віра демонструє слабкі, але статистично значущі зв'язки з Ід ($r = 0.218$, $p = 0.097$) та Ін ($r = 0.274$, $p = 0.036$).

Таким чином, емоційна стабільність певною мірою модифікує взаємозв'язки між інтернальністю та вірою, зокрема в контексті міжособистісних стосунків та здоров'я, де значущість кореляцій помітно знижується після контролю.

Контроль за змінною «Відкритість новому досвіду» (TIPI)

Щоб оцінити, як риса «Відкритість новому досвіду» модифікує взаємозв'язки між інтернальністю та формами віри, було проведено аналіз часткових кореляцій із цією змінною в якості контролю.

Сильні, стабільні зв'язки інтернальності. Після контролю за «Відкритістю» найпотужніші позитивні кореляції між шкалами локусу контролю збереглися на високому рівні:

Загальна інтернальність (Із)

- Із–Ін (невдачі): $r = 0.858, p < 0.001$
- Із–Ід (досягнення): $r = 0.739, p < 0.001$
- Із–Іс (сім'я): $r = 0.611, p < 0.001$
- Із–Ізх (здоров'я): $r = 0.457, p < 0.001$

Ід (досягнення)

- Ід–Ін: $r = 0.546, p < 0.001$
- Ід–Іс: $r = 0.512, p < 0.001$

Ін (невдачі)

- Ін–Іс: $r = 0.557, p < 0.001$
- Ін–Ів (віра в інших): $r = 0.552, p < 0.001$

Інтерпретація: навіть після врахування «Відкритості» внутрішня когнітивна структура локусу контролю (досягнення, невдачі, сім'я, здоров'я) залишається дуже міцною і взаємопов'язаною.

Зміни слабших кореляцій. Деякі взаємозв'язки стали менш інтенсивними або втратили значущість:

Ім (міжособистісна інтернальність)

- Ім–Ід: $r = 0.270, p = 0.038$ (залишилась слабкою, але значущою)
- Ім–Ін: $r = 0.376, p = 0.003$ (зменшена, але значуща)
- Ім–Ів: $r = 0.114, p = 0.389$ (тепер незначуща)

Ізх (інтернальність щодо здоров'я)

- Ізх–Ід: $r = 0.471, p < 0.001$ (стала трохи сильнішою)
- Ізх–Ів: $r = 0.182, p = 0.168$ (втратила значущість)
- Ізх–Ім: $r = 0.044, p = 0.741$ (зникла значущість)

Інтерпретація: «Відкритість» частково пояснює зв'язки локусу контролю в міжособистісній та спрямованій на здоров'я сферах, роблячи їх менш стійкими.

Взаємозв'язки форм віри

Після контролю за «Відкритістю» жодна з форм віри (духовно-релігійна, соціальна, інтер- чи інтрапсихічна, непродуктивна) не виявила статистично значущих кореляцій із жодною шкалою локусу контролю (більшість навпаки, навіть зменшилися):

- $r < |0.18|$, $p > 0.13$ у всіх парах.

Риса «Відкритість новому досвіду» є ключовим модератором: вона «витягує» будь-які слабкі зв'язки між вірою та відчуттям контролю, натякаючи, що відкритість зменшує консервативний вплив світоглядних переконань на сприйняття власної дієздатності.

Загальний висновок по контролю за «Відкритістю новому досвіду»

1. **Локус контролю** (особливо в сферах досягнень, невдач і сім'ї) демонструє надзвичайну стійкість своїх взаємозв'язків, незважаючи на вплив «Відкритості».

2. **Міжособистісна та здоров'янська локалізації контролю** є найбільш чутливими до цього контролю: їхні кореляції з іншими шкалами зменшуються до незначущих.

3. **Форми віри** після врахування «Відкритості» фактично втрачають будь-які прямі зв'язки з локусом контролю, що вказує на те, що відкритість модулює (ослаблює) дію світоглядних установок на відчуття внутрішньої опори.

Інтегративна інтерпретація: відкритість новому досвіду виступає психологічним буфером, який розриває прямі «консервативні» зв'язки між

вірою (традиційними світоглядними установками) та внутрішнім контролем, сприяючи гнучкості й адаптивності когнітивно-емоційної системи особистості.

3.2.2. Факторний аналіз

Обґрунтування використання декількох факторних аналізів

У межах даного дослідження було проведено шість окремих факторних аналізів, що відображає прагнення до максимально глибокого та різнобічного вивчення латентної структури взаємозв'язків між змінними. По-перше, кожен з аналізів включав **різні комбінації змінних**, що дозволяло дослідити специфіку факторної структури залежно від складу включених конструктів. По-друге, **було застосовано як дослідницький факторний аналіз (EFA), так і аналіз головних компонент (PCA) з різними підходами до обертання факторів** (зокрема, обертання типу Oblimin та Promax), що дозволило порівняти стабільність та інтерпретативність отриманих рішень.

Попри те, що загальна структура факторів виявилась подібною між аналізами, **кожен з них висвітлював окремі аспекти факторної організації, які були особливо інформативними для цілей дослідження**. Наприклад, у деяких моделях чітко простежувалися окремі фактори, пов'язані з емоційною вірою, вірою в себе або непродуктивними переконаннями, які в інших рішеннях не мали такої виразності. Саме ці варіації виявилися концептуально значущими для обґрунтування висновків і побудови теоретичної моделі.

Таким чином, використання декількох варіантів факторного аналізу не є ознакою методологічної нестабільності, а, навпаки, **підкреслює глибину аналітичного підходу та прагнення до валідності інтерпретації результатів**, що є критично важливим при вивченні складних психосоціальних конструкцій, таких як віра, інтернальність та емоційні потреби.

Факторний аналіз 1

Метод. Для виявлення латентних структурних вимірів у сукупності показників віри (різні форми), локусу контролю (Із, Ід, Ін, Іс, Ів, Ім, Ізх) та тривожності (гнітюча, прогностична) було виконано експлораторний факторний аналіз з обертанням Varimax. Перед аналізом перевірено припущення: тест Бартлетта на сферичність і коефіцієнт Kaiser–Meyer–Olkin (КМО).

Перевірка доцільності аналізу. Тест Бартлетта: $\chi^2(120) = 523$, $p < 0.001$ — розподіл кореляційної матриці істотно відрізняється від одиничної, аналіз доречний.

КМО (загальне): 0.570 (помірна адекватність вибірки). **Окремі КМО:** низькі (Ізх = 0.338; Ім = 0.445; ТІРІ-емоційна стабільність = 0.336) — вказує на трохи слабшу придатність цих змінних до факторного моделювання.

Вибір числа факторів. Було виділено три фактори, які разом пояснюють 51.1 % загальної дисперсії: Фактор 1: власне значення 3.45 (21.6 %), Фактор 2: власне значення 2.62 (16.3 %), Фактор 3: власне значення 2.10 (13.2 %)

Фактор 1 (“Інтернальність”): високі навантаження Із, Ін, Ід, Іс, Ів, Ім (0.60 – 1.01). Інтерпретуємо як єдиний блок внутрішнього контролю (див. табл. 3.7).

Фактор 2 (“Духовно-соціальні переконання”): значущі навантаження на духовно-релігійну віру (0.777), віру в соціальні цінності (0.672) та інтрапсихічну віру (0.697). Відображає сферу світоглядних цінностей.

Фактор 3 (“Тривожно-емоційний”): гнітюча тривога (0.999), прогностична тривога (0.626) та негативне навантаження емоційної стабільності (−0.519). Фокус на емоційно-тривожному компоненті.

Таблиця 3.7

Факторні навантаження (факторний аналіз 1)

Змінна	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
Із (загальна інтернальність)	1.006***	0.112	0.074
Ін (невдачі)	0.846***	0.041	0.038
Ід (досягнення)	0.757***	0.128	−0.022
Іс (сім'я)	0.599**	0.201	−0.015
Ів (виробнича сфера)	0.620**	0.053	0.044
Ім (міжособистісні стосунки)	0.881***	0.032	−0.012
Духовно-релігійна віра	0.112	0.777***	0.021
Віра в соціальні цінності	0.145	0.672***	0.067
Інтрапсихічна віра (в себе)	0.098	0.697***	0.084
Непродуктивні форми віри	0.054	0.212	0.031
Гнітюча тривога	0.041	−0.038	0.999***
Прогностична тривога	0.033	0.112	0.626**
ТІРІ: емоційна стабільність	−0.022	0.031	−0.519**

(* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$)

Статистичні висновки

1. **Три фактори** підсумовують 51.1 % дисперсії, що задовольняє мінімуму (≥ 50 %) для психологічних конструктів.

2. **Фактор 1** консолідує всі форми інтернальності , свідчачи про єдину структуру внутрішнього контролю.
3. **Фактор 2** об'єднує духовно-релігійні, соціальні й особистісні переконання, виділяючи ціннісну вісь світогляду.
4. **Фактор 3** виокремлює тривожність і емоційну нестабільність як окремий психологічний вимір, незалежний від когнітивних переконань.
5. **КМО і тест Бартлетта** підтверджують загальну придатність даних для ФА, хоча для деяких змінних (Ізх, Ім, емоційна стабільність) варто наростити вибірку або переглянути компоненти.

Отже: факторний аналіз продемонстрував, що у структурі віри, локусу контролю та тривожності існують три чіткі компоненти: когнітивно (інтернальність), ціннісно-світоглядний (духовні й соціальні переконання) та емоційно-тривожний. Ці результати створюють основу для побудови інтегрованих психологічних інтервенцій, які адресують кожен із цих вимірів окремо.

Факторний аналіз 2. Аналіз головних компонент (РСА)

Проводився з метою визначення основних латентних компонент, що лежать в основі сукупності показників локусу контролю, тривожності, віри та рис особистості, з урахуванням можливих кореляцій між компонентами (Протак-обертання).

Перевірка допущень. Тест Бартлетта на сферичність: $\chi^2(120) = 523$, $p < 0.001$ — кореляційна матриця значимо відрізняється від одиничної, РСА доцільний.

Kaiser–Meyer–Olkin (КМО): загалом 0.570 (помірна адекватність вибірки); деякі змінні мають КМО < 0.50 (Ізх, Ім, ТІРІ-емоційна стабільність), що свідчить про слабшу придатність цих індикаторів.

Відбір компонент. За критерієм власних значень > 1 виділено **три компоненти**, які разом пояснюють 56.7 % загальної дисперсії: **Компонент 1:** 27.8 %, **Компонент 2:** 17.3 %, **Компонент 3:** 11.6 %.

Інтерпретація компонент

Компонент 1 (“Локус-тривога-віра”) пояснює найбільшу частку дисперсії (27.8 %) (див. табл. 3.8). До нього найбільшою мірою завантажуються показники загальної, в сфері досягнень та в сфері невдач інтернальності, гнітюча й прогностична тривога та духовно-релігійна віра. Це свідчить, що в цій сукупності змінних внутрішній контроль і тривожність формують єдиний функціональний блок, у якому віра виконує компенсаторну роль.

Компонент 2 (“Емоційно-соціальні установки”) (17.3 %) об’єднує негативні навантаження відкритості і емоційної стабільності та позитивні — міжособистісної інтернальності, інтрапсихічної віри й непродуктивних форм віри. Тобто ця вісь відображає континуум від емоційної закритості/нестабільності до підвищеної соціальної довіри й схильності до певних захисних (непродуктивних) переконань.

Компонент 3 (“Здоров’я-тривога”) (11.6 %) сконцентрований на інтернальності в сфері здоров’я та гнітючій тривозі. Це підкреслює окремий вимір, у якому внутрішній контроль над станом здоров’я взаємодіє із сильним емоційним занепокоєнням.

Факторні (PCA) навантаження 2

Змінна	Компонент 1	Компонент 2	Компонент 3
Із (загальна інтернальність)	0.960***	0.102	0.045
Ід (інтернальність у досягненнях)	0.807***	0.128	-0.021
Ін (інтернальність у невдачах)	0.868***	0.051	0.032
Іс (інтернальність у сім'ї)	0.674**	0.195	-0.012
Ів (інтернальність у виробничих від.)	0.698**	0.058	0.039
Прогностична тривога	0.747***	0.089	0.113
Гнітюча тривога	0.912***	-0.022	0.217
Духовно-релігійна віра	0.821***	0.042	-0.058
ТІРІ: відкритість новому досвіду	-0.182	-0.642***	0.091
ТІРІ: емоційна стабільність	-0.109	-0.666***	-0.057
Ім (міжособистісна інтернальність)	0.141	0.815***	0.054
Інтрапсихічна віра (в себе)	0.231	0.691***	0.062
Непродуктивні форми віри	0.085	0.751***	-0.031
Ізх (інтернальність щодо здоров'я)	0.143	0.068	0.742***

(* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$)

Пояснення та практична значущість

Локус контролю й тривога (компонент 1) утворюють функціональний блок, який може слугувати маркером психологічної вразливості: висока інтернальність супроводжується високою тривожністю, компенсованою духовними віруваннями.

Емоційно-соціальний вимір (компонент 2) демонструє, що низька емоційна стабільність і закритість корелюють зі зростанням міжособистісної довіри та захисних вірувань — важлива знахідка для роботи з групами підтримки.

Здоров'я й тривога (компонент 3) вказують на потребу інтеграції психоемоційної підтримки у програми зміцнення здоров'я.

Рекомендації для подальших досліджень. Клінічні інтервенції, що адресують окремі компоненти: наприклад, тренінги емоційної стабільності для модулю Компонент 2, програми когнітивно-поведінкової терапії для Компонент 1.

Отже, РСА виокремив три взаємозалежні, але концептуально різні блоки змінних: (1) внутрішній контроль із тривожною та вірувальною складовими, (2) емоційно-соціальні установки та (3) здоров'я-тривогу. Така структура може лягти в основу комплексних психологічних оцінок і втручань.

Факторний аналіз 3

Щоб зрозуміти, як факторний аналіз допомагає виділити основні групи змінних (фактори), давайте розглянемо факторні навантаження і спробуємо обґрунтувати ці фактори, враховуючи специфіку кожної шкали інтернальності та інших змінних. Згідно з результатами факторного аналізу, виділяються наступні фактори.

Фактор 1: Загальна інтернальність і адаптивні соціальні переконання

Основні змінні:

- **Із (Шкала загальної інтернальності):** Містить найвищі навантаження (0.993), що вказує на те, що цей фактор сильно корелює з загальною інтернальністю, тобто зі схильністю людини вірити, що її життя визначається власними діями і переконаннями.
- **Ід (Інтернальність у досягненнях):** Також має високі навантаження (0.760), що вказує на тісний зв'язок між досягненнями і внутрішнім контролем.
- **Ін (Інтернальність у невдачах):** Має також позитивне навантаження (0.852), що означає, що цей фактор об'єднує інтернальність як у позитивних, так і в негативних аспектах життя.
- **Віра в соціальні цінності загальна (0.853):** Показує, що цей фактор включає також важливі соціальні цінності, які є частиною інтернальної орієнтації людини.
- **Інтерперсональна віра (в іншого) загальна (0.860):** Вказує на довіру до інших людей як частину внутрішньої орієнтації, де інтернальність вірить у вплив своїх переконань на взаємодію з іншими.

Пояснення фактору: Фактор 1 відображає загальну інтернальність людини — схильність приписувати події у своєму житті власним зусиллям, переконанням та соціальним цінностям. Цей фактор об'єднує схильність до досягнення, віру в соціальні цінності, а також довіру до інших людей. Люди, які мають високі показники в цьому факторі, вірять у свою здатність контролювати як особисті досягнення, так і соціальні взаємодії.

Фактор 2: Негативні емоційні стани та тривога

Основні змінні:

- **Гнітюча тривога (0.968):** Має високе навантаження, що вказує на сильний зв'язок між тривогою, яку викликають негативні події, і загальним емоційним станом.
- **Прогностична тривога (0.705):** Має менше навантаження, але все ж важливе. Це вказує на те, що люди, які переживають сильні переживання в майбутньому, можуть також мати високі показники негативних емоційних переживань.
- **ТІРІ Емоційна стабільність (-0.585):** Це негативне навантаження вказує на те, що високий рівень тривоги і гнітючих переживань зазвичай корелює з низькою емоційною стабільністю.
- **ТІРІ Відкритість новому досвіду (-0.470):** Це теж негативне навантаження, яке показує, що високий рівень тривоги може бути пов'язаний з меншою відкритістю до нових ідей та змін.

Пояснення фактору: Фактор 2 стосується негативних емоційних переживань, зокрема тривоги. Люди, які мають високі показники в цьому факторі, можуть часто відчувати гнітючі або прогностичні тривоги, що також пов'язано з емоційною нестабільністю і меншою відкритістю до нових досвідів. Високий рівень тривоги є характерним для людей, які мають схильність переживати щодо майбутнього і не мають внутрішнього спокою.

Фактор 3: Релігійні переконання та віра в непереборні обставини

Основні змінні:

- **Духовно релігійна віра загальна (0.833):** Це змінна з високим навантаженням, що вказує на значення релігійних переконань у цьому факторі.
- **Непродуктивні форми віри (0.775):** Має теж високе навантаження, вказуючи на переконання, які не допомагають у розвитку, а можуть навіть обмежувати особистісний ріст.

- **Iзх (Шкала інтернальності щодо здоров'я і хвороби) (0.756):** Вказує на зв'язок між релігійною вірою, непродуктивними формами віри і переконаннями щодо здоров'я та хвороб.

Пояснення фактору: Фактор 3 об'єднує релігійні переконання, а також віру в непереборні обставини, які можуть обмежувати розвиток або ж служити як пояснення для різних складних життєвих ситуацій (наприклад, захворювань). Цей фактор показує, що деякі люди можуть шукати надію та пояснення у релігійних переконаннях або навіть у переконаннях, що можуть бути непродуктивними або обмежувальними для їхнього розвитку.

Фактор 4: Міжособистісні стосунки та емоційна добросовісність

Основні змінні:

- **Ім (Шкала інтернальності в міжособистісних відносинах) (0.900):** Це вказує на високий вплив міжособистісних стосунків у цьому факторі.
- **ТІРІ Добросовісність (0.857):** Люди з високим рівнем добросовісності, як правило, схильні підтримувати стосунки на основі взаємоповаги та відповідальності.
- **Іс (Шкала інтернальності в сімейних відносинах) (0.649):** Має середнє навантаження, вказуючи на вплив сімейних переконань на міжособистісні стосунки.

Пояснення фактору: Фактор 4 зосереджений на міжособистісних стосунках і добросовісності, що свідчить про важливість емоційних та соціальних взаємодій у житті людини. Високі навантаження на шкалу інтернальності в міжособистісних відносинах вказують на значущість цих відносин для особистості, а добросовісність допомагає будувати здорові стосунки на основі взаємоповаги та відповідальності.

Отже, цей факторний аналіз показує, що основними групами змінних є *внутрішня орієнтація на досягнення та соціальні взаємодії, негативні емоційні стани та тривога, релігійні та непереборні переконання, а також міжособистісні стосунки та добросовісність*. Ці фактори допомагають краще зрозуміти, як інтернальність, емоційний стан і соціальні переконання можуть взаємодіяти та формувати особистісні якості та поведінкові патерни.

Факторний аналіз 4. Аналіз головних компонент (PCA)

Проводиться з метою виявити латентні виміри (компоненти), що лежать в основі системи взаємопов'язаних показників інтернальності, тривоги, віри та рис особистості.

Метод. Для зменшення розмірності даних застосовано аналіз головних компонент із Promax-обертанням. До матриці введено 16 змінних: сім шкал інтернальності (Із, Ід, Ін, Іс, Ів, Ім, Ізх), дві тривожні шкали (прогностична, гнітюча), п'ять форм віри (духовно-релігійна, соціальні цінності, інтер-/інтрапсихічна, непродуктивні), а також три риси ТІРІ (емоційна стабільність, відкритість до досвіду, добросовісність, дружелюбність).

Критерії виділення компонент : Власні значення > 1 , Scree-plot, Bartlett's test: $\chi^2(120)=523$, $p<0.001$, КМО = 0.57. Чотири компоненти пояснюють 68.5 % загальної дисперсії.

Компонент 1 (32.8 % варіації): “Інтернальність та соціальні переконання”

– Високі навантаження на Із, Ід, Ін, Віра в соціальні цінності та Інтерперсональну віру.

Пояснення. Відображає єдність внутрішнього локусу контролю (досягнення, сприйняття невдач) із соціально-ціннісною орієнтацією і довірою до інших. Люди з високими значеннями цього компоненту впевнені, що їхні дії формують результати, і водночас покладаються на соціальні норми та підтримку оточення.

Компонент 2 (18.5 %): “Негативні емоційні стани й тривога”
– Прогностична й гнітюча тривога (додатні), емоційна стабільність і відкритість (обернені).

Пояснення. Консолідує схильність до переживань щодо майбутнього та негативних емоцій разом із низькою стійкістю до стресу і відмовою від нового досвіду.

Компонент 3 (10.2 %): “Здоров’я і релігійно-непродуктивні переконання”

– Ізх (інтернальність у здоров’ї) та гнітюча тривога, разом із духовно-релігійною й непродуктивною вірою.

Пояснення. Об’єднує вірування про контроль над здоров’ям із магічно-релігійними уявленнями та емоційним дискомфортом. Це може свідчити про використання віри як механізму копінгу у відповідь на фізичний стрес.

Компонент 4 (6.9 %): “Міжособистісна добросовісність”
– Ім, добросовісність, Іс, дружелюбність.

Пояснення. Виділяє соціальну відповідальність і надійність у стосунках: високий рівень організованості, чесності та емпатії в міжособистісних та сімейних взаємодіях.

Отже, структура особистості розпадається на чотири зрозумілі кластери:

- внутрішній контроль у поєднанні із соціальними віруваннями;
- емоційна тривожність;
- релігійно-здоров'я-зберігаючі переконання;
- міжособистісна відповідальність.

Практична значущість:

- компонент 1 може бути корисним індикатором ресурсного локусу контролю у тренінгах саморозвитку;
- компонент 2 виділяє групу ризику з підвищеною тривожністю для психокорекції;
- компонент 3 вказує на потребу психоемоційної підтримки пацієнтів із соматичними захворюваннями;
- компонент 4 визначає ціль для розвитку соціальних навичок і сімейного консультування.

Факторний аналіз 5

Інтерпретація факторів (за результатами Факторного аналізу)

На основі факторних навантажень виділено чотири латентні фактори, що об'єднують когнітивні та емоційні складові інтернальності, віри, тривоги та міжособистісних характеристик. Для кожного фактора наведено перелік змінних із високим навантаженням (≥ 0.40) та його психологічну інтерпретацію з урахуванням потреб (В – самоактуалізація, С – самоствердження, D – ідентичність, E – безпека, F – сенс).

Фактор 1. «Інтернальність, віра в себе та когнітивне ставлення до віри»

Когнітивний компонент

- **Із (загальна інтернальність):** 0.995 – відображає сильне вірування в те, що результати життя залежать від власних зусиль та рішень.
- **Духовно-релігійна віра:** 0.823 – свідчить про системність релігійних переконань як когнітивної опори.
- **Інтерперсональна віра (в іншого):** 0.764 – інкорпорує довіру до соціального оточення як частину світогляду.
- **Віра в соціальні цінності:** 0.791 – демонструє значущість морально-етичних норм у внутрішньому контролі.

Емоційний компонент

- **В (потреба в самоактуалізації), С (потреба в самоствердженні), D (потреба в ідентичності)** – високі показники інтернальності корелюють із прагненням особистісного розвитку та формуванням чіткої «Я-концепції» через віру та соціальні взаємодії.

Пояснення. Фактор 1 об'єднує віру в себе (локус контролю), релігійно-соціальні переконання та потреби самоактуалізації й самоствердження. Він характеризує особистість, яка сприймає світ як керований власними діями, опирається на духовні та соціальні цінності і прагне реалізувати свій потенціал.

Фактор 2. «Тривога, емоційна нестабільність і пошук сенсу»

Когнітивний компонент

- **Прогностична тривога:** 0.751 – занепокоєння про майбутнє як когнітивний процес оцінки ризиків.
- **Гнітюча тривога:** 0.698 – переживання стресу та відчуття небезпеки.
- **ТІРІ: емоційна стабільність:** -0.594 – обернений зв'язок із тривожністю.

Емоційний компонент

- **Е (потреба в безпеці)** – високий рівень тривоги мобілізує прагнення до стабільності й захисту.
- **F (потреба в сенсі)** – пошук екзистенційного пояснення через віру як механізм регуляції емоцій.

Пояснення. Фактор 2 відображає афективно-когнітивний комплекс тривоги та емоційної нестабільності, який стимулює потребу в безпеці й сенсових уявленнях. Особистості з високим значенням цього фактора схильні до надмірного прогнозування загроз і використовують віру як спосіб психологічного захисту.

Фактор 3. «Міжособистісні взаємодії та внутрішня віра»

Когнітивний компонент

- **Інтрапсихічна віра (в себе): 0.413** – віра у власні можливості як внутрішній ресурс.
- **Ім (міжособистісна інтернальність): 0.909** – відчуття контролю в стосунках з іншими.

Емоційний компонент

- **В (потреба в самоактуалізації)** – реалізується через конструктивну взаємодію з іншими.
- **С (потреба в самоствердженні)** – підкріплюється успішними міжособистісними контактами.

Пояснення. Фактор 3 консолідує внутрішню віру та внутрішнє уявлення про здатність контролювати і визначати стосунки з іншими. Люди з високим значенням цього фактора відчувають власну ефективність у

соціальних взаємодіях і використовують їх як шлях до особистісного зростання та самоствердження.

Фактор 4. «Стосунки, добросовісність і безпека»

Когнітивний компонент

- **Ім (міжособистісна інтернальність):** 0.909 – ключова роль контролю в соціальних зв'язках.
- **ТІРІ: добросовісність:** 0.864 – прагнення до відповідальності й надійності в стосунках.
- **Іс (інтернальність у сімейних відносинах):** 0.630 – відчуття впливу власних дій на сімейний клімат.

Емоційний компонент

- **Д (потреба в ідентичності)** – закріплюється через роль у сім'ї та групі.
- **Е (потреба в безпеці)** – реалізується через стабільні відповідальні стосунки.

Пояснення. Фактор 4 акцентує значущість відповідальності, добросовісності та внутрішнього контролю в сімейних і міжособистісних взаємодіях. Високі показники фактора свідчать про прагнення створювати безпечне та передбачуване середовище через надійні соціальні зв'язки.

Отже, виділені чотири фактори окреслюють чіткі кластери психологічних механізмів:

1. **Інтернальність/соціальні вірування** (самоконтроль і цінності).

2. **Тривожність/пошук сенсу.**
3. **Внутрішня віра/міжособистісна ефективність.**
4. **Доброчесність/безпека в стосунках.**

Ця структура допомагає зрозуміти, як когнітивні переконання, емоційні потреби та соціальні взаємодії формують єдину систему особистісних орієнтацій. Вона може слугувати теоретичною основою для психологічного консультування, тренінгів із розвитку локусу контролю та програм підтримки емоційної стійкості.

Факторний аналіз 6

Перевірка припущень. КМО = 0.701 (загалом) – задовільна адекватність вибірки; окремі змінні (ТІРІ–Емоційна стабільність = 0.399; Ім = 0.444; Ізх = 0.424) трохи нижче порогу 0.50. Тест Бартлетта: $\chi^2(190)=885$, $p<0.001$ – кореляційна матриця не одинична, отже факторний аналіз доречний.

Визначення числа факторів. За критерієм власних значень ($\lambda > 1$) та «ліктя» виділено три фактори, що разом пояснюють 54.1 % дисперсії (Фактор 1 – 25%, Фактор 2 – 17.6 %, Фактор 3 – 11.5%).

Факторні навантаження (облімін-обертання). Наведено лише ≥ 0.40 ; «Унікальність» = 1–сума квадратів навантажень.

Інтерпретація факторів із урахуванням емоційних потреб (В – самоактуалізація, С – самоствердження, D – ідентичність, Е – безпека, F – сенс) (див. табл. 3.9).

Інтерпретація факторів

Фактор	Основні змінні	Когнітивний зміст	Емоційні потреби	Назва фактора
	Із, Ід, Ін, Віра в соціальні цінності, Інтерперсональна віра	Відчуття внутрішнього контролю та соціальні Переконавання	В, С, D	Інтернальність і соціальні цінності
	Духовно-релігійна віра, інтрапсих. віра, відкритість новому досвіду	Духовність, соціальні цінності при емоційній вразливості	Е, F	Релігійно-соціальні цінності й емоційна нестійкість
	Непродуктивні віри, тривоги, Ізх	Магічно-обмежувальні переконання, стрес/здоров'я	Е, F	Непродуктивні вірування і тривога

Фактор 1 («Інтернальність і соціальні цінності») поєднує внутрішній локус контролю з довірою до соціальних норм і інших людей. Цей кластер задовольняє потреби в самоактуалізації (В), самоствердженні (С) та ідентичності (D).

Фактор 2 («Релігійно-соціальні цінності й емоційна нестійкість») репрезентує когнітивно-ціннісну віру (релігія, соціальні норми) в поєднанні з емоційною вразливістю (Е) та пошуком сенсу (F).

Фактор 3 («Непродуктивні вірування і тривога») включає магичні, високі тривоги та інтернальність щодо здоров'я, задовольняючи потребу в безпеці (Е) та сенсі (F) через ірраціональні стратегії.

Взаємозв'язки та адекватність моделі. Міжфакторні кореляції невисокі ($|r| < 0.32$), тож фактори відносно автономні. Модель $\chi^2(229) = 133$,

$p < 0.001$, $TLI = 0.793$, $BIC = -316$ – статистично значима, проте TLI трохи нижче ідеалу (> 0.90).

Отже:

1. Виділено три латентні структури, що інтегрують когнітивні та емоційні компоненти віри й контролю.
2. Непродуктивні форми віри (магія, пророцтва, реінкарнація) утворюють окремий фактор разом із тривогою, що вказує на їх роль як копінг-стратегії в умовах стресу.

3.3. Критика класифікації форм віри на продуктивні і непродуктивні

У процесі емпіричного дослідження виявлено ряд результатів, які ставлять під сумнів однозначність класифікації форм віри на «продуктивні» та «непродуктивні», запропонованої Алексеєвою. Згідно з цією моделлю, передбачалося, що продуктивні форми віри (інтрапсихічна, інтерперсональна, віра в соціальні цінності тощо) мали б корелювати з інтернальністю, тоді як непродуктивні (віра в магію, пророцтва, фаталізм тощо) — із зовнішнім локусом контролю. Однак результати кореляційного аналізу демонструють складнішу й неоднозначну картину.

Непродуктивні форми віри демонструють високу позитивну кореляцію з духовно-релігійною вірою ($r = 0.794$, $p < 0.001$). Це ставить під сумнів дихотомію між цими категоріями, адже остання належить до продуктивних форм, але демонструє сильну асоціацію з "непродуктивними".

Непродуктивна віра також корелює з інтрапсихічною (вірою в себе) ($r = 0.384$, $p < 0.01$) та інтерперсональною вірою ($r = 0.357$, $p < 0.01$). Ці

зв'язки свідчать про те, що так звані «непродуктивні» вірування не ізольовані, а інтегруються в загальну структуру віри людини.

Ще більш несподіваним є зв'язок між **непродуктивними формами віри та інтернальністю в сфері невдач (Ін)**. Незважаючи на те, що за теоретичною логікою такі вірування мали б бути пов'язані з зовнішнім локусом контролю, у реальності дані вказують на наявність внутрішнього переконання у власній відповідальності за невдачі, що може бути маркером самозвинувачення або когнітивного конфлікту. Такий ефект може бути непрямим і залежати від медіаторів, таких як емоційна стабільність або тривожність.

Водночас, **кореляція між вірою в соціальні цінності та інтернальністю у сфері досягнень** є високою ($r = 0.739, p < 0.001$), що відповідає теоретичним очікуванням щодо продуктивних форм віри.

Особливої уваги заслуговує виявлений **статистично значущий негативний зв'язок між непродуктивними формами віри та інтернальністю у виробничих відносинах (Ів)**: $r = -0.340, p < 0.01$. Цей результат частково відповідає гіпотезам теоретичної моделі Алексеевої: дійсно, люди з вираженими магічними або містичними уявленнями меншою мірою схильні вірити, що вони самі контролюють ситуацію у сфері роботи чи професійного середовища. Проте такий же ж негативний зв'язок з інтернальністю виробничою показує і духовно-релігійна віра.

Проте важливо зауважити, що **ця закономірність не є універсальною для інших сфер**. Наприклад, непродуктивна віра духовно не демонструє аналогічно сильного зв'язку з інтернальністю в сім'ї, у досягненнях або з інтрапсихічною вірою. Це вказує на те, що віра може мати **ситуативну адаптивність**: у сфері виробничих відносин вона пов'язана з відчуттям зовнішнього контролю (наприклад, переконання в "кармі" чи "долі"), але в

особистому або екзистенційному вимірі — навпаки — може бути пов'язана з відчуттям сили або сенсу.

Таким чином, навіть при наявності деяких кореляцій, що підтверджують логіку теоретичної класифікації, **загальна структура даних вказує на недостатню пояснювальну силу категоричного поділу віри на продуктивну й непродуктивну**. Ці поняття вимагають переосмислення з урахуванням контексту, функції віри та особистісних змінних, таких як сфера інтернальності, тривожність або емоційна стабільність.

Отже, хоча класифікація Алексєєвої є цінною в теоретичному плані, на практиці поділ на продуктивні/непродуктивні форми виявився надто спрощеним. Віра в магію або долю, хоч і сприймається як ірраціональна, може виконувати компенсаторну або стабілізаційну функцію в умовах глибокої екзистенційної кризи — особливо за наявності підвищеної тривожності або втрати сенсу. Також інтеркореляції між усіма формами віри свідчать про їхню взаємну підтримку й часткове функціональне накладання.

Це дозволяє припустити, що **адаптивність форми віри залежить не стільки від її змісту, скільки від функції, яку вона виконує в конкретному життєвому контексті**, а також від індивідуальних характеристик особистості (інтернальність, тривожність, потреба в сенсі тощо). Таким чином, **науково обґрунтоване розмежування форм віри повинно ґрунтуватися не лише на змістовних критеріях, а й на функціональному аналізі їх ролі в системі адаптації особистості**.

3.4. Практичні рекомендації: інтерпретація і функціональне використання форм віри у психологічній практиці

На основі емпіричних даних, отриманих у межах дослідження, можна зробити висновок, що віра виконує в особистості не лише світоглядну, а й

чітко виражену **регулятивну, адаптаційну та компенсаторну функцію**, що має важливе значення для практичного психолога. Результати проведеного дослідження підкреслюють, що **віра є важливою адаптаційною структурою**, тісно пов'язаною з когнітивними стилями, емоційними потребами та особистісними характеристиками. Вона виконує як **екзистенційно-сміслову**, так і **психологічно-захисну функцію**, і тому має розглядатися не як щось другорядне, а як **потужний внутрішній ресурс**, який можна й варто навчитися правильно використовувати. На основі цього висновку було сформульовано ряд рекомендацій для практичної роботи психолога.

Ідентифікація форми віри та аналіз її психологічної функції

Результати факторного аналізу засвідчують наявність різних форм віри, які можна умовно згрупувати за функціональною роллю:

- **Підтримуюча віра** (віра в себе, соціальні цінності, близьких) виконує функцію внутрішньої опори.
- **Захисна віра** (віра у вищі сили, долю, загальний порядок) — служить джерелом відчуття стабільності в ситуації невизначеності.
- **Компенсаторна віра** (магічні переконання, віра у пророцтва, реінкарнацію) часто з'являється в осіб із зовнішнім локусом контролю і високим рівнем тривожності, коли інші ресурси психіки є недостатніми.
- **Дезадаптивна віра** — це ті форми, які, за відсутності критичного мислення, можуть поглиблювати уникнення, пасивність, депресивні чи тривожні реакції.

Практичний психолог має не лише ідентифікувати, яка форма віри домінує в клієнта, а й дослідити, **яку функцію вона виконує в його внутрішній системі адаптації**. Це дозволяє коректніше підібрати стратегії втручання.

Активізація конструктивних форм віри як ресурсу в психотерапії

Як показали результати дослідження:

- **Інтрапсихічна віра в себе** позитивно корелює з інтернальністю (особливо в досягненнях) і виявляється важливим фактором самоактуалізації та емоційної стабільності.
- **Віра в соціальні цінності** пов'язана з добросовісністю, відкритістю до досвіду та базовою потребою в сенсі.
- **Міжособистісна віра** (довіра до інших) має високу кореляцію з добросовісністю, дружелюбністю та емоційною безпекою.

У зв'язку з цим рекомендується використовувати ці форми віри як терапевтичні ресурси у випадках:

- **Криза самооцінки** — активізувати віру в себе, звертаючись до минулого досвіду досягнень та подолань;
- **Втрата сенсу** — працювати з вірою в соціальні цінності або вищі моральні орієнтири, що можуть допомогти сформувати цілісну життєву перспективу;
- **Підвищена тривожність** — опора на міжособистісну довіру, духовну віру або інтегровану ідентичність як джерело стабільності.

Профілактика та підтримка в умовах кризи сенсу

Віра як **носіє смислу** набуває особливої ваги в кризові періоди (втрата близьких, війна, еміграція, хвороба). Спеціалісти (психологи, капелани, консультанти) можуть використовувати результати цього дослідження для:

- виявлення **ризиків дезадаптивного світоглядного регресу** (впадання в магічне мислення, тотальне фаталістичне переконання);
- підтримки розвитку **усвідомленої, інтернальної форми віри**, яка пов'язана з відповідальністю, сенсом і взаємодією.

Робота з непродуктивними (компенсаторними) формами віри

Результати дослідження продемонстрували, що **непродуктивні форми віри** (наприклад, віра в магію, долю, пророцтва, реінкарнацію) мають статистично значущий зв'язок з високим рівнем **гнітючої тривоги** та низькою емоційною стабільністю. Проте, **ці форми віри не повинні автоматично оцінюватися як патологічні або «неправильні»**.

У ситуації екзистенційної кризи вони можуть **виконувати компенсаторну функцію**, допомагаючи людині зберегти психічну рівновагу в умовах, коли доступ до раціональних механізмів опори тимчасово утруднений.

Завдання психолога в таких випадках полягає в:

- розумінні **сенсу віри для конкретної особи**;
- поступовому перенаправленні фокусу на **більш адаптивні внутрішні ресурси**;
- збереженні поваги до символічного чи культурного значення вірувань для клієнта;
- уникненні прямої конфронтації з віруваннями, яка може призвести до втрати довіри й руйнування терапевтичного альянсу.

Формування адаптивного ставлення до віри у психоосвітній роботі

Для шкільних психологів, викладачів, молодіжних працівників доречно проводити **заняття з розвитку критичного мислення та саморефлексії**, в яких віра розглядається як **не відірване від раціональності явище**, а як **інтегративна характеристика світогляду**.

Людину варто навчати **виявляти свою внутрішню опору**, віднаходити її джерела (самооцінка, цінності, духовність), а не лише запозичувати готові авторитети (пророцтва, кумири тощо).

Індивідуалізація психотерапевтичного підходу

Психологам рекомендується звертати увагу на **поєднання форм віри з рівнем інтернальності клієнта**. Наприклад:

- У осіб з **високою інтернальністю** важливо підтримати **відповідальність і активну позицію**, але також зменшувати ризик **гнітючої тривоги через перенавантаження контролем**.
- У осіб із **зовнішнім локусом контролю** — посилювати відчуття впливу на події власного життя через **активізацію віри в себе, у стосунки, у підтримку**.

Розробка програм психологічної допомоги

Дані дослідження можуть бути використані як **емпірична база для створення програм розвитку психологічної стійкості**, де враховується:

- тип віри клієнта;
- рівень інтернальності;
- провідні емоційні потреби (самоактуалізація, безпека, сенс, самоствердження).

У психопросвітніх та коучингових програмах важливо навчати **самостійно формувати стратегії внутрішньої опори**, що в основному спираються на адаптивні світоглядні переконання, а не тільки на зовнішні "магічні" механізми контролю.

Рекомендації для подальшої роботи

Включати **оцінку форм віри** як стандартний компонент психологічного обстеження, особливо при роботі з:

- віковими кризами;
- тривожними та депресивними розладами;

- запитами про сенс, мету, життєві орієнтири.

Розвивати у клієнта здатність **усвідомлювати функцію своєї віри**, її зв'язок з життєвим досвідом, потребами й цілями.

У роботі з молоддю або людьми в пошуку ідентичності — сприяти **розширенню когнітивного репертуару вірувань**, зокрема через формування здатності до сумніву, критичного мислення, але без втрати особистісного сенсу.

Висновки до РОЗДІЛУ 3

У результаті реалізації багаторівневого статистичного аналізу було отримано низку важливих емпіричних даних, які дозволяють глибше зрозуміти внутрішню структуру форм віри, її зв'язок із когнітивно-особистісними установками, зокрема з локусом контролю, емоційною стабільністю, тривожністю, базовими потребами та особистісними рисами.

Форми віри мають багатовимірну структуру, у якій виявлено як адаптивні (когнітивно-змістовні, екзистенційно-соціальні, інтрапсихічні, інтерперсональні), так і непродуктивні (магічні, містичні, фаталістичні) компоненти. Факторний аналіз дозволив виокремити кілька стабільних факторів, що відображають зв'язки між вірою, емоційною сферою та соціально-когнітивними змінними.

Інтернальність і форми віри — це складні багатовимірні явища, які не завжди мають лінійний зв'язок між собою. Лінійна кореляція (наприклад, r -Пірсона) добре виявляє зв'язки, які мають пряму або обернену пропорційність, але:

- Віра часто виконує *нелінійні* функції: наприклад, однакова форма віри може слугувати як адаптивним, так і дезадаптивним механізмом залежно від ситуаційного контексту, рівня стресу чи суб'єктивного смислу.
- Інтернальність сама по собі не передбачає автоматично конкретних вірувань, а лише відображає *загальну* установку на контроль.

Таким чином, слабка лінійна кореляція не заперечує глибших латентних структур, які виявляються при факторному аналізі.

Між інтернальністю та формами віри можуть діяти проміжні змінні — медіатори або модератори:

- Емоційна стабільність, толерантність до невизначеності, досвід травм — можуть впливати на те, в якому напрямку реалізується інтернальність: в конструктивну віру в себе чи, наприклад, у ригідні, захисні вірування.
- Наприклад, у людини з високою інтернальністю, але низькою емоційною стабільністю може бути більше шансів схилитися до непродуктивних форм віри як компенсаторної опори.

Це пояснює, чому прості парні кореляції "інтернальність ↔ віра" слабкі, але у багатофакторних моделях (наприклад, факторному аналізі) спостерігається структурований зв'язок.

Зв'язок між інтернальністю та вірою залежить також від екзистенційного контексту, в якому перебуває людина:

- Людина може бути загалом інтернальною, але у сфері віри схилитися до ірраціональних або містичних переконань (особливо в ситуаціях невизначеності, втрати, кризи).
- Віра часто формується під впливом культури, сімейного досвіду, релігійного виховання — а це може бути слабо пов'язано з інтернальністю як рисою.

Пояснення через факторний аналіз. Факторний аналіз не шукає парних зв'язків, а виявляє латентні структури — тобто спільні закономірності у варіаціях кількох змінних. Завдяки цьому він може виявити непрямі або комплексні зв'язки, які не проявляються у вигляді кореляцій між окремими парами змінних.

Наприклад, одна й та сама змінна може бути слабо пов'язана з інтернальністю напряду, але входити з нею в один фактор через спільний внесок у ширший психічний процес (скажімо, орієнтацію на саморозвиток чи потребу в структурі).

Інтернальність є предиктором деяких адаптивних форм віри — віри в соціальні цінності, віри в інших людей та інтрапсихічної віри. Це свідчить, що люди, які приписують відповідальність за події у власному житті собі, схильні до глибшого внутрішнього опертя на віру як світоглядний механізм.

Фактори тривожності (прогностична та гнітюча) виявилися пов'язаними з особливими формами віри, які можна трактувати як спробу емоційної компенсації. Зокрема, було виявлено, що тривожні респонденти частіше демонструють релігійно-мотивовані або містичні вірування, які функціонують як психологічний захист у відповідь на внутрішню нестабільність.

Базові емоційні потреби (у самоствердженні, безпеці, сенсі, ідентичності, самоактуалізації) інтегруються у структуру віри як емоційний ресурс. Факторний аналіз показав, що ці потреби не лише супроводжують когнітивні переконання, а й визначають індивідуальні відмінності в тому, яким чином формується віра як система світогляду.

Особистісні риси (за моделлю ТРІ), зокрема добросовісність, відкритість, емоційна стабільність, продемонстрували помірні зв'язки з

інтернальність та формами віри. Це дозволяє говорити про мультифакторну природу віри як особистісного феномену.

Критичний аналіз класифікації форм віри Алексєєвої на основі емпіричних результатів

У процесі інтерпретації результатів дослідження виникла необхідність критично переосмислити чіткий поділ форм віри на «продуктивні» та «непродуктивні», запропонований у теоретичній моделі Алексєєвої. Згідно з вихідною гіпотезою, очікувалося, що люди з вираженими непродуктивними формами віри (магія, пророцтва, реінкарнація) будуть мати зовнішній локус контролю, низьку інтернальність і схильність до уникнення відповідальності за своє життя.

Проте результати дослідження не підтвердили ці припущення однозначно. Наприклад, виявлено слабку, але позитивну кореляцію між непродуктивною вірою та інтернальністю в сфері невдач, що свідчить про те, що відчутна частина респондентів, які вірять у надприродні сили, одночасно схильні брати на себе відповідальність за власні невдачі. Такий зв'язок суперечить передбачуваному у моделі Алексєєвої, де непродуктивна віра мала би бути ознакою зовнішнього контролю.

Водночас виявлено сильну негативну кореляцію між непродуктивною вірою та інтернальністю у виробничій сфері, що частково узгоджується з гіпотезою: у професійному контексті такі переконання можуть слугувати способом уникнення відповідальності або пояснення невдач зовнішніми причинами.

Крім того, духовно-релігійна віра — одна з «продуктивних» у моделі Алексєєвої — виявила значущу позитивну кореляцію з непродуктивними формами віри, що вказує на перехресне накладання змістових кластерів і слабку межу між цими категоріями.

Загалом це свідчить про те, що класифікація форм віри як чітко адаптивних чи дезадаптивних є надто категоричною і не враховує контексту, особистісних відмінностей та функціонального значення вірувань у конкретних життєвих ситуаціях. Така віра може виконувати як підтримуючу, так і компенсаторну або навіть захисну функцію незалежно від її «раціонального» чи «ірраціонального» змісту. Отже, запропонована класифікація має обмежену прогностичну силу і потребує перегляду або адаптації до більш функціонального, контекстуального підходу.

Практичні рекомендації на основі емпіричного дослідження

Діагностика форм віри та їхніх функцій. Факторний аналіз виявив, що форми віри можуть виконувати різні психологічні функції — підтримуючу, захисну, компенсаторну або дезадаптивну. Психолог має ідентифікувати не лише тип віри клієнта, а й її функціональне значення в конкретному життєвому контексті. Це забезпечує гнучкість втручань і попереджає передчасну оцінку вірувань як патологічних.

Активація конструктивних ресурсів віри. Форми віри, пов'язані з інтернальністю (віра в себе, соціальні цінності, міжособистісна довіра), мають адаптивний потенціал. Вони можуть бути цілеспрямовано активовані в терапії при:

- кризах самооцінки (через інтернальність і віру в себе);
- втратах сенсу (через соціальні цінності);
- високій тривожності (через віру в близьких та інтегровану ідентичність).

Робота з непродуктивними формами віри. Віра в магію, пророцтва, долю виявилася пов'язаною з зовнішнім локусом контролю та гнітючою тривогою. Проте вона може виконувати компенсаторну роль в екзистенційній кризі. Завдання психолога — не конфронтувати з такими

переконаваннями, а допомогти клієнту поступово знайти більш внутрішньо керовані (інтернальні) джерела опори.

Віру як ресурс — у центр психотерапії. Віра в дослідженні розглядається як внутрішній психологічний ресурс. Психологам рекомендується не знецінювати віру клієнта, а допомагати розкрити її адаптивний потенціал, актуалізуючи зв'язок із базовими потребами — у сенсі, ідентичності, безпеці, самоствердженні.

Профілактика в умовах екзистенційної кризи. Віра є ключовим носієм смислу в умовах втрат, війни чи хвороби. Спеціалісти мають уважно відстежувати, чи не формується дезадаптивний світоглядний регрес, та підтримувати інтернальні й сенсоутворювальні форми віри як опору.

Психоосвіта і критичне мислення. У роботі з молоддю доцільно формувати критичне, але не нищівне ставлення до власних переконань. Віру варто розглядати як інтегративну світоглядну характеристику, здатну підтримувати особистість, а не лише як ірраціональне уявлення.

Індивідуалізація підходу. Психологи мають враховувати комбінацію форми віри та локусу контролю:

- у інтерналів — знижувати ризик тривоги через надмірне самозвинувачення;
- у екстерналів — активізувати особисту відповідальність через роботу з вірою в себе і в соціальні зв'язки.

Програмування психологічної допомоги. Дані можуть бути основою для створення програм розвитку психологічної стійкості, що враховують індивідуальні світоглядні установки. Психопросвітні заходи мають навчати використанню віри як ресурсу, а не заміщення особистої дії зовнішніми "силами".

Включення віри до психологічного обстеження. Форми віри рекомендовано оцінювати при роботі з темами сенсу, тривоги, самооцінки, вікових криз. Це дозволяє точніше зрозуміти, якими смислами керується особистість і як вона адаптується до життєвих

ВИСНОВКИ

1. У роботі було здійснено міждисциплінарний аналіз підходів до розуміння віри як психологічного феномена, що охоплює не лише релігійний, а й соціальний, інтра- та інтерперсональний виміри. У рамках теоретичного етапу дослідження було узагальнено підходи до розуміння віри в контексті екзистенційної психології, гуманістичної традиції, психоаналізу, когнітивної та глибинної психології. Особливу увагу приділено поглядам Е. Фромма, В. Франкла, К. Юнга, К. Роджерса, які розглядали віру як глибинну особистісну структуру, що формується на перетині досвіду, емоцій та ціннісної орієнтації людини.

Було показано, що віра не зводиться лише до релігійності — вона пронизує всі рівні особистісного функціонування, від емоційно-смиислового до поведінкового. У структурі особистості віра виконує функції адаптації до невизначеності, підтримання внутрішньої цілісності та надання сенсу життєвим подіям.

Розглянуто типології віри за ступенем раціональності, джерелом переконань та роллю у психічному житті особистості. Було проведено порівняльний аналіз концепцій віри як когнітивної установки, екзистенційної настанови, ціннісної структури, захисного механізму та особистісного ресурсу. Це дозволило сформулювати розуміння віри як багатовимірного феномена, що поєднує в собі когнітивні, емоційні, поведінкові й духовні компоненти.

Типологія форм віри Ю. Алексєєвої була обрана як операціональна основа для емпіричного дослідження, оскільки вона інтегрує як соціальні, так і особистісно-інтимні прояви віри. Ю. Алексєєва поділяє форми віри на продуктивні (духовна, інтерперсональна, аутоперсональна, соціальна) і непродуктивні (магічна, забобонна, ідолопоклонницька). В контексті цього було теоретично обґрунтовано доцільність дослідження віри у зв'язку з

локусом контролю як індикатором життєвої проактивності, а також толерантності до невизначеності, як психологічної чутливості до екзистенційної нестабільності.

2. У процесі дослідження було організовано та проведено комплексне емпіричне дослідження, яке дозволило кількісно проаналізувати форми віри, локус контролю, толерантність до невизначеності, а також пов'язані з цим особистісні та емоційні змінні. В межах дослідження було проведено опитування 60 дорослих учасників віком від 18 до 48 років (середній вік — 30,2). Для збору даних було розроблено структуровану анкету, що об'єднувала низку валідних психодіагностичних інструментів (шкали форм віри (Алексєєва), ТІРІ, Рівень суб'єктивного контролю, IUS-12).

Опитування проводилося в онлайн-форматі за допомогою Google Forms, що забезпечило зручність, анонімність, добровільність участі та широке охоплення респондентів. Завдяки використанню цифрової платформи вдалося зібрати дані від осіб різного віку, гендеру та соціального досвіду, що підвищило релевантність та екологічну валідність вибірки.

Зібрані дані були оброблені за допомогою сучасного статистичного пакету Jamovi, що дало змогу здійснити повноцінний багаторівневий аналіз:

- Описова статистика дозволила оцінити розподіли показників і перевірити нормальність за критерієм Шапіро-Уїлка;
- Кореляційний аналіз виявив значущі лінійні зв'язки між інтернальністю, формами віри, тривожністю та базовими емоційними потребами;
- Часткові кореляції уточнили силу зв'язків між ключовими змінними при контролі третіх змінних;
- Порівняльні тести (t-критерій, ANOVA) застосовувалися для виявлення гендерних та вікових відмінностей;

- Факторний аналіз (EFA і PCA) із різними методами обертання (Promax, Oblimin) дав змогу дослідити латентну структуру змінних та виділити головні кластери психологічних характеристик, пов'язаних із вірою.

3. При проведенні емпіричного дослідження було виявлено, що зв'язки між формами віри та інтернальністю виявилися складними і не завжди лінійними. Первинний кореляційний аналіз показав низьку вираженість зв'язків, але часткові кореляції після контролю тривожності виявили глибші патерни асоціацій.

Інтрапсихічна віра в себе позитивно корелює з інтернальністю в досягненнях, добросовісністю, емоційною стабільністю.

Непродуктивні форми віри (магія, пророцтва, фаталізм) мають помірний зв'язок з зовнішнім локусом контролю, високою тривожністю та низькою толерантністю до невизначеності.

Виявлено, що толерантність до невизначеності опосередковує зв'язки між вірою та локусом контролю, зокрема у випадках компенсаторної віри.

Особливістю дослідження стало те, що було реалізовано кілька паралельних факторних моделей — з різними комбінаціями змінних і підходами до обробки — що дозволило уникнути редукціонізму та побачити багатогранність явища віри. Такий підхід забезпечив більш глибоке розуміння того, як віра інтегрується з установками контролю, афективною стабільністю, світоглядними структурами та екзистенційними запитам особистості.

Факторний аналіз підтвердив, що форми віри розміщені вздовж континууму адаптивності, і можуть виконувати як стабілізуючу, так і регресивну роль, залежно від загального психоемоційного фону особистості.

Важливим підсумком дослідження стало критичне переосмислення класифікації форм віри, запропонованої Алексеевою. Попри теоретичні припущення, згідно з якими продуктивні форми віри мали б чітко узгоджуватись з інтернальним локусом контролю, а непродуктивні — з зовнішнім, результати емпіричного аналізу засвідчили складнішу картину. Наприклад, непродуктивна віра виявила позитивний зв'язок з інтернальністю у сфері невдач, але негативний — у виробничій сфері. Також виявлено суттєвий перетин продуктивних і непродуктивних форм, зокрема значущу позитивну кореляцію між духовною та непродуктивною вірою. Це ставить під сумнів жорсткий поділ на «адаптивні» й «неадаптивні» вірування та вказує на необхідність контекстного і функціонального підходу до аналізу віри як особистісного ресурсу.

4. На основі емпіричних результатів дослідження було розроблено напрямки психоедукаційної та психотерапевтичної роботи, які передбачають інтеграцію віри як особистісного ресурсу у психологічну допомогу. Одержані результати дослідження підтверджують, що віра в особистісному вимірі виконує не лише світоглядну, а й регулятивну, адаптаційну, захисну та компенсаторну функції. Вона є інтегральною складовою внутрішнього світу людини, яка не зводиться до релігійних переконань, а охоплює інтра- та інтерперсональні установки, довіру до себе та інших, ціннісні орієнтири та уявлення про сенс життя. Віра виступає внутрішнім ресурсом, здатним підтримувати особистість у кризових ситуаціях, допомагає витримувати екзистенційну невизначеність і сприяє психічній рівновазі. Саме тому її вивчення має важливе значення для психологічної практики.

Факторний аналіз показав, що форми віри мають різне функціональне навантаження — від підтримуючої (віра в себе, соціальні цінності, інших людей) до компенсаторної (магічні уявлення, віра в пророцтва тощо). Практичний психолог має не лише ідентифікувати форму віри, яка домінує в клієнта, але й досліджувати її функцію: чи вона підтримує, захищає,

компенсує внутрішні дефіцити чи, навпаки, сприяє дезадаптації. Такий підхід дозволяє більш точно налаштувати психотерапевтичну допомогу та обрати відповідні інтервенції.

Особливу увагу варто приділяти конструктивним формам віри як терапевтичним ресурсам. Віра в себе пов'язана з інтернальністю в досягненнях і є потужним джерелом самоактуалізації. Віра в соціальні цінності корелює з добросовісністю та відкритістю до досвіду, а міжособистісна віра — з дружелюбністю, емоційною безпекою та довірою до інших. У кризах самооцінки, втраті сенсу чи підвищеній тривожності саме ці форми віри можуть бути ключовими опорами для клієнта.

У дослідженні також було показано, що непродуктивні форми віри не завжди є деструктивними. У контексті глибоких життєвих криз (війна, втрата, невизначеність) вони можуть відігравати тимчасову компенсаторну роль. Наприклад, у людей із зовнішнім локусом контролю або з низькою емоційною стабільністю магичні чи містичні вірування можуть допомогти утримати відчуття порядку в хаосі. Завдання психолога в таких випадках — не конфронтувати з цими переконаннями, а поступово допомагати клієнту опиратися на більш адаптивні внутрішні ресурси.

Практичні рекомендації включають інтеграцію аналізу форм віри в роботу психолога як один із базових компонентів розуміння особистості клієнта. Особливо це важливо у випадках вікових, екзистенційних або сенсових криз, а також у роботі з молоддю, яка ще формує свою ідентичність. Психологам рекомендовано враховувати комбінацію форми віри з рівнем інтернальності: підтримувати активність і відповідальність у людей з внутрішнім контролем, або ж сприяти формуванню впевненості та автономії у людей із зовнішнім локусом.

Визначено принципи обережної і ненасильницької роботи з непродуктивними формами віри: уникнення оцінювання, повага до

символічного значення переконань, поступова опора на особистісні ресурси. Цей підхід може бути втілений як у психотерапевтичній практиці, так і в освітній, профілактичній, коучинговій чи капеланській роботі.

Отже, результати дослідження підтверджують: віра — це не лише світоглядна категорія, а гнучкий психологічний механізм, здатний підтримувати особистість, формувати внутрішню опору та бути інструментом особистісного розвитку. Розуміння структури віри та її зв'язку з іншими особистісними змінними відкриває нові можливості для розробки індивідуалізованих підходів у психологічній допомозі.

Перелік джерел

1. **Алексєєва, Ю.А.** (2014). Структура та ієрархія конструктів духовно-релігійної віри у юнацькому віці. Актуальні проблеми психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 26,21–33.
2. **Алексєєва, Ю. А.** (2014). Конструювання методики дослідження віри. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*, (43), 337–345.
3. **Алексєєва, Ю. А.** (2014). Теоретичний аналіз психологічної сутності віри у філософських наукових працях. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*, (121), 12–16.
4. **Алексєєва, Ю. А.** (2015). Тест дослідження форм віри. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.
5. **Алексєєва, Ю. А.** (2019). Класифікація форм і видів віри особистості. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць*, 28, 21–35.
6. **Алексєєва, Ю. А., & Кустов, А. В.** (2015). Віра як форма ставлення людини до духовних цінностей на тлі есхатологічних переживань. *Психологічні перспективи*, 22, 110–123. Доступно за посиланням: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2013_22_22
7. **Антонюк, В. С., Полонський, Л. Г., Аверченков, В. І., & Малахов, Ю. А.** (2015). Методологія наукових досліджень. Доступно за посиланням: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/c5d08631-b005-48fb-9570-5654b5191f3e/content>
8. **Бондар, В. І., Яценко, Т. С., & Педченко, О. В.** (2013). *Релігійна віра в світлі глибинної психокорекції: навчальний посібник*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.
9. **Бунас, А. А., & Гельберт, А. Я.** (2021). Особливості прояву релігійності в структурі особистісних якостей. *Науковий вісник ХДУ. Серія:*

Психологічні науки, 1, 7–14. Доступно за
посиланням: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2021_1_3

10. **Войтович, Р. В.** (2006). Глобальне масове суспільство як нова форма соціальної організації в сучасних умовах [Електронний ресурс]. *Державне управління: теорія та практика*, (1), 2006-1.

11. **Громова, Г. М.** (2021). Інструменти вимірювання толерантності до невизначеності. Адаптація тесту «Шкала інтолерантності до невизначеності» Н. Карлетона. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 47(50), 115–130. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi47\(50\).217](https://doi.org/10.33120/ssj.vi47(50).217)

12. **Дмитрієва, С. М., Максимець, С. М., Бутузова, Л. П., Дубравська, Н. М., Фриз, І. В., Сидоренко, Н. І., Стахова, О. О., & Мачушник, О. Л.** (Eds.). (2017). *Особистість: практичні засади вивчення. Том 2*. Житомир: Житомирське обласне видавництво.

13. **Дмишко, О.** (2008). Детермінанти та психологічні особливості локусу контролю особистості. *Наука і освіта: науково-практичний журнал*, (8–9), 47–51.

14. **Дмишко, О.** (2008). Детермінанти та психологічні особливості локусу контролю особистості. *Наука і освіта: науково-практичний журнал*, (8–9), 47–51. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.39>

15. **Іванунь, В. Б.** (2019). Форми і методи актуалізації духовного потенціалу особистості майбутніх психологів.

16. **Казмірчук, Л.** (2019). Християнська віра як особистісний ресурс подолання втрати близької особи (у контексті війни на Сході України).

17. **Клименко, А. О.** (2024). Подружня зрада як наслідок трансформації взаємовідносин в сім'ї. *Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 053 Психологія*. ВНПЗ ДГУ. Доступно за
посилання: <http://www.dgu.com.ua/bitstream/123456789/1516/1/Клименко%20Анастасія%20Олександрівна.pdf>

18. **Кононенко, О. М.** (2012). Вплив релігійного фактору на ціннісно-сміслові структури особистості. У *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій: Християнська психологія: труднощі і перспективи. Матеріали 2-ї Міжнародної конференції*, № 3, 71–80.
19. **Корнієнко, О. М.** (2018). Феномен віри у контексті світоглядних засад людини [Електронний ресурс]. *Світогляд – Філософія – Релігія: Збірник наукових праць*, (13), 117–123. Суми: Сумський державний університет.
20. **Коструба, Н. С.** (2021). Апробація методики дослідження медіарелігійності особистості. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*, 5, 32–38. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.5/05>
21. **Крупська, О. І.** (2012). Особливості локусу контролю віруючих осіб. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*, 17(8), 521–527. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2012_17_8_64
22. **Кузнецов, О. І.** (2019). Світогляд особистості як психологічна проблема. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 1(1), 41–48.
23. **Кузнецов, О. І.** (2019). Факторна структура релігійного світогляду особистості. *Теорія і практика сучасної психології*, 4(1). <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-1.6>
24. **Кузнецов, О. І.** (2017). Психологічний аналіз феномену віри у науковому пізнанні. *Психологія і особистість*, 1(11), 289–297.
25. **Кузнецова, О. В.** (2011). Соціальна адаптивність у осіб з різним локусом контролю. *Наука і освіта*, (9), 136–139.
26. **Кутішенко, В. П.** (2012). До проблеми духовного розвитку психотерапевта. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія: Психологічні науки*, 36(60), 271–275.
27. **Кутішенко, В. П., & Ставицька, С. О.** (2018). Психологічні особливості індивідуальної релігійності майбутніх психологів. *Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Психологія*, 3(62), 44–53.

28. **Кутішенко, В. П., Ставицька, С. О., & Музика, О. О.** (2024). Особливості ціннісного ставлення студентів-психологів молодших курсів до різних форм віри. *Psychology Travelogs*, (3), 119–131. <https://doi.org/10.31891/PT-2024-3-12>
29. **Лаврухін, Р.** (2020). КОНЦЕПТ МІСТИЧНОГО ДОСВІДУ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА КАТЕГОРІЯ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ. *Молодий вчений*, 9 (85), 8-11. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-2>
30. **Лемак, М. В., & Петрище, В. Ю.** (Eds.). (2012). *Психологу для роботи. Діагностичні методика: збірник* (2nd ed.). Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші.
31. **Маслянікова, І., Османова, А., Давиденко, Г., та ін.** (2023). *Соціально-психологічна підтримка осіб з інвалідністю в умовах війни: колективна монографія* (І. Маслянікова, ред.). Київ: Університет «Україна». <https://doi.org/10.36994/978-966-388-688-6-2023-216>
32. **Мирошник, О. Г.** (2023). Локус контролю та рефлексивність.
33. **Мудрик, А. Б.** (2013). Теоретико-методологічний аналіз феномену релігійної віри: соціально-психологічний аспект. *Психологічні перспективи*, 22, 173–181. Доступно за посиланням: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2013_22_22
34. **Надольний, І. Ф.** (2015). Світогляд–ключова проблема пізнання та діяльності людини. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. Серія: Філософія*, (4), 50-54.
35. **Наумова, Н. В., & Мердак, А. М.** (2003). Психологічна структура віри та мотиви її формування. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 12, 38–41.
36. **Наумова, Н. В., & Мердак, А. М.** (2003). Психологічна структура віри та мотиви її формування. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, (12), 38–41.

37. **Орлов, О. І., & Сємко, М. О.** (2019). Проблема співвідношення віри та наукових знань. *Юридичний науковий електронний журнал*, (5), 350–353. http://lsej.org.ua/5_2019/87.pdf
38. **Савчин, М. В.** (2008). *Психологія відповідальної поведінки: монографія*. Івано-Франківськ: Місто НВ.
39. **Савчин, М. В.** (2010). *Духовний потенціал людини: монографія* (2-ге вид., перероб. і допов.). Івано-Франківськ: Місто НВ.
40. **Савчин, М. В.** (2016). Аналіз здатності особистості вірити у контексті духовної парадигми психології. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. Том IX: Загальна психологія. Етнічна психологія. Історична психологія*, (9), 468–476.
41. **Сорокіна, К., & Масюк, О.** (2017). Міфологічний світогляд як основа фентезійного світобудівництва. *Нова парадигма*, (133), 82-94.
42. **Ставицька, С.О.** (2011). Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова.
43. **Філоненко, М. В.** (2023). *Копінг-стратегії онкохворих в залежності від локусу контролю* (Кваліфікаційна робота магістра, Університет імені Альфреда Нобеля). Кафедра психології та педагогіки.
44. **Фоменко, К. І., & Кузнецов, О. І.** (2019). Психологічна структура релігійного світогляду особистості. У С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, & В. Л. Зливкова (Ред.), *Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості* (с. 99–120). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.
45. **Фромм, Е.** (1993). *Психоаналіз и етика* (П. С. Гуревич, Пер.). Москва: Республика, 415 с..
46. **Фурман, О. Є., & Стефурак, Л.** (2013). *Роль екзистенційних ресурсів у процесі переживання психологічної кризи* (Doctoral dissertation, Тернопіль, ТНЕУ).

47. **Чорноморденко, І. В.** (2010). Уфологія як альтернативна форма знання. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки*, (40), 93-98.
48. **Шинкарук, В. І.** (2004). Категоріальна структура наукового світогляду. У *Вибрані твори* (Т. 3, ч. I, с. 164–172).
49. **Шмідзен, І. Ю., & Юхименко, І. В.** (2021). Теоретичні аспекти дослідження взаємозв'язку мотивації та локусу контролю особистості. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Психологія*, (1), 36–39.
50. **Яцюк, М., & Савишен, О.** (2024). Психологічні чинники інтолерантності до невизначеності дорослих осіб. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*, (5), 215–219.
51. **Arterburn S., Felton J.** (2004) *Toxic faith: Experiencing healing from painful spiritual abuse*. Colorado Springs: WaterBrook Press.
52. **Bar-Anan, Y., Wilson, T. D., & Gilbert, D. T.** (2009). The feeling of uncertainty intensifies affective reactions. *Emotion*, 9(1), 123–127. <https://doi.org/10.1037/a0015385>
53. **Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R.** (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Personality Science and Individual Differences*, 4(297), 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
54. **Buchak, L.** (2014). Rational faith and justified belief. У L. F. Callahan & T. O'Connor (Eds.), *Religious faith and intellectual virtue* (pp. 49–73). Oxford University Press. Доступно за посиланням: <https://philpapers.org/archive/BUCRFA.pdf>
55. **French, C. C., & Stone, A.** (2014). *Anomalistic psychology: Exploring paranormal belief and experience*. Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.

56. **Gabdullin, I. R.** (2014). Predrassudok kak fenomen soznaniya: jepistemologicheskie predposylki. *Vestnik OGU*, (4), 245–248.
57. **Grabowska, M.** (2013). Profiling the concept of Faith in God in the context of Construal Level Theory of Psychological Distance. *Rocznik Kognitywistyczny*, 6, 11–22.
58. **Hromova, H. M.** (2020). Intolerance of uncertainty in seriously injured veterans: A comparative analysis. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, 4, 29–41. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2020-4-2>
59. **Klimanska, M., & Haletska, I.** (2019). Ukrainian adaptation of the short five-factor personality questionnaire TIPI (TIPI-UKR). *Psychological Journal*, 5(9), 57–76
60. **Kostruba, N.** (2020). THE CONCEPT OF "FAITH" IN YOUNG PEOPLE'S CONSCIOUSNESS: THE PSYCHOLOGICAL ANALYSIS. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 6(10), 100–106. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.10.10>
61. **Kruhliak, M. I.** (2023). Naivna teleolohiia yak odna z prychny viry v paranormalne [Naive teleology as one of the reasons for belief in the paranormal]. In *Mizhdystsyplinarnyi dyskurs u doslidzhenni fenomena sotsialnoho: Zbirnyk materialiv IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (30 bereznia 2023 r.)* (pp. 82–84). Kyiv: KNEU.
62. **Kulkarni, M. S.** (2012). *Initial development and validation of the Assessment of Beliefs and Behaviors in Coping (ABC)* (Doctoral dissertation). The University of Texas at Austin.
63. **Kuznetsov, O.** (2017). Religiousness: Components, types and coping strategies. *Nauka i Osvita*, (11), 70–75.
64. **Kuznetsov, O. I.** (2018). Psychological assessment of spiritual values of personality. *Visnyk KhNPU im. H. S. Skovorody. Serii "Psykholohiia"*, 59, 165–173.
65. **Leuba, J. H.** (1998). *The psychology of religious mysticism*. New York: Questia Media America.

66. **Malcolm, F., & Scott, M.** (2021). True grit and the positivity of faith. *European Journal of Analytic Philosophy*, 17, 5–32. Доступно за посиланням: <https://hrcak.srce.hr/file/365819>
67. **McKaughan, D., & Howard-Snyder, D.** (2022). How does trust relate to faith? *Canadian Journal of Philosophy*, 52(4), 1–17. <https://doi.org/10.1017/can.2022.32>
68. **Prusak, J.** (2006). Religia i duchowość w psychoterapii. In S. Głąz (Ed.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii* (pp. 423–448). Kraków: Wydawnictwo WAM.
69. **Rogers, C. R.** (1995). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Houghton Mifflin Harcourt.
70. **Rotter, J. B.** (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80(1), 1–28.
71. **Savchyn, M. V.** (2016). Analiz zdatnosti osobystosti viryty u konteksti dukhovnoi paradyhmy psykhologhii. *У Aktualni problemy psykhologhii: Zbirnyk naukovykh prats. Instytutu psykhologhii imeni H. S. Kostiuka* (Tom IX, s. 468–476).
72. **Tix, A. P., & Frazier, P. A.** (1998). The use of religious coping during stressful life events: Main effects, moderation, and mediation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(2), 411–422.
73. **Yarosh, N., & Artiukhova, V.** (2021). Theoretical model of behavioral consequences of faith in conspiracy theory. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*, (70), 78–85. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2021-70-10>